

Folkbildningen som en mobiliserande kraft

Redaktörer: Lisbeth Eriksson,
Aron Schoug & Lena Svensson

Rapport 2025:1

Folkbildningen som en mobiliserande kraft

Copyright Föreningen för folkbildningsforskning 2025

Redaktörer: Lisbeth Eriksson, Aron Schoug & Lena Svensson

Layout: Fia Björklund

Utgiven med stöd av Carl Cederblads minnesfond

& Stockholms Arbetareinstitutsförening.

Rapport 2025:1

Innehåll

Förord	4
Introduktion	6
En lovsång till långsam mobilisering Johan Söderman	13
Låt drömmarna om det omöjliga vidga det möjliga Anna Ardin	25
Folkbildare eller aktivist? När engagemang utmanar systemet Kristina Ernehed	45
Rötter och rörelser Studieförbundens roll i samtida aktivism Frida Olsson	53
Framtidens mobilisering ser annorlunda ut Thor Rutgersson	65
Projektet MIN STORY VÅR AGENDA som fick mig att våga släppa taget och kontrollen Anna-Lena Öhman	73

Det särskilda med att leda particirklar	
Maria Arriaza Hult & Henrik Nordvall	79
De frånvarandes pedagogik	
Folkbildning och mobilisering i en tid med växande skolfrånvaro	
Hannes Lundkvist	101
En plats att kalla hem	
Om ändå folkbildningens gemenskap vore samhällets	
Magnus Dahlstedt	109
Folkbildning, engagemang och mobilisering	
Aron Schoug	123

Förord

Föreningen för folkbildningsforskning har sedan några år tillbaka givit ut rapporter kring aktuella frågor inom folkbildning. Denna rapportserie ersatte den tidigare Årsboken. Föreliggande rapport är den fjärde i ordningen.

Folkbildningen har under sin drygt 150-åriga historia ofta fungerat som drivkraft i folkliga rörelser, medverkat i samhällsutvecklingen och skapat utrymme för människor att växa och utvecklas genom bildning. Genom detta

Folkbildningen har under sin drygt 150-åriga historia ofta fungerat som drivkraft i folkliga rörelser, medverkat i samhällsutvecklingen och skapat utrymme för människor att växa och utvecklas genom bildning.

har en framtidstro skapats för enskilda och för grupper. I den rapport som nu färdigställts, *Folkbildningen som en mobiliserande kraft. Rapport 2025:1*, diskuteras just detta, det vill säga hur engagemang och mobilisering av krafter och resurser i folkbildande arbete kan ta sig uttryck i dagens samhälle. Frågor som ventileras i rapporten är exempelvis hur mobilisering yttrar sig i folkbildningen idag, hur människor engagerar sig och hur detta engagemang kan beskrivas.

Rapporten består av tio texter av varierande form och innehåll, skrivna av forskare från olika fält, och av praktiker från studieförbund, folkhögskola och civilsamhälle. Alla reflekterar utifrån sina erfarenheter eller utifrån forskning kring studieförbund, folkhögskola och civilsamhälle. Den tionde

och sista texten är en avslutande sammanfattning och analys författad av Aron Schoug från skriftens redaktionsgrupp. Alla författare skriver utifrån sin verksamhet, sin erfarenhet och sina förutsättningar. Författarna är själva ansvariga för sina texter och dess innehåll.

Avslutningsvis vill vi rikta ett stort tack till medverkande författare för

deras intresse och engagemang i arbetet med rapporten och för deras tankeväckande texter. Tack också till Carl Cederblads minnesfond och till Stockholms Arbetareinstitutsförening som genom hjälp med finansiering möjliggjort denna rapport!

September 2025

Föreningen för folkbildningsforskning

Redaktionsgruppen

Lisbeth Eriksson

Aron Schoug

Lena Svensson

Introduktion

Redaktionsgruppen

Mobilisering är ett komplext begrepp med många olika innebörder. I akademiska och praktiska diskussioner kan mobilisering referera till allt från militärstrategier till sociala rörelser, från byråkratiska processer till policyutveckling. I folkbildningens värld får mobilisering däremot en särskild betydelse, knuten till engagemang och kollektivt handlande.

Inom folkbildningen handlar mobilisering ofta om att aktivera och tillvarata de resurser som antas finnas latent hos individer och grupper. Det kan gälla både mänskliga och materiella resurser, och syftet är att ge människor möjlighet att själva hantera sina utmaningar och sträva mot förändring. Detta arbete är förankrat i en demokratisk värdegrund av delaktighet och empowerment. Mobilisering kan därför ses som en metod, en process, ett förhållningssätt eller till och med som ett mål i sig.

Mobilisering inom folkbildning börjar med individers och gruppers engagemang och vilja till förändring. Detta engagemang kan vara både individuellt och kollektivt, och kan ta sig många uttryck. Mobilisering blir därmed en kraftsamling av människors vilja och behov med ett tydligt syfte och mål. Mobilisering handlar också om att skapa relationer och bygga gemenskaper. I folkbildningens arbete är samspelet mellan människor centralt, och mobilisering kan ses som en kollektiv process där erfarenheter och kunskaper delas och utvecklas. Detta kollektiva perspektiv är avgörande för att förstå hur mobilisering kan leda till verklig förändring och påverkan på samhällsnivå.

Syftet med den här rapporten är att utforska och belysa mobiliseringens och engagemangets roll inom folkbildningens arbete idag. Vi vill undersöka hur dessa processer kan fungera som katalysatorer för samhällspåverkan och samhällsförändring. Fokus ligger särskilt på hur mobilisering kan förstås och tillämpas i folkbildningens kontexter, vilka dess utmaningar och möjligheter är. För att uppnå detta syfte har vi tillfrågat ett antal forskare och praktiker, som vi vet har intresserat sig för dessa frågor, om möjlighe-

ten att skriva en text som illustrerar deras perspektiv på engagemang och mobilisering. De texter vi fått speglar både teoretiska och praktiska sidor av dagens folkbildning.

Vår utgångspunkt var att få ökad förståelse för hur mobilisering och engagemang definieras och tillämpas inom folkbildningen idag. Finns kraften fortfarande, hur ser den ut och vågar folkbildningens rörelser och organisationer använda och utveckla den? Hur kan mobiliseringens och engagemangets roll i folkbildningens arbete gestaltas i praktisk tillämpning och erfarenhet? Vilka nya dimensioner kan nås för att möta samtidens och framtidens utmaningar?

Genom dessa bidrag avser vi att skapa en bredare förståelse av begreppet mobilisering. Genom att belysa frågorna hoppas vi kunna inspirera till fortsatt forskning, praktiskt arbete och diskussion som syftar till att stärka folkbildningens roll och lyfta fram folkbildning som en möjlig och betydelsefull aktör för demokrati och samhällsförändring.

Den färdiga rapporten innehåller nio texter från forskare och praktiker. Det är texter som varierar i innehåll, längd och form, men alla säger något om mobiliseringens utmaningar och möjligheter. Genom att ge varje författare stor frihet i hur de tar sig an detta ämne hoppas vi spegla den mångfald som finns på fältet.

I det första kapitlet argumenterar *Johan Söderman* för och reflekterar kring vad "långsam social mobilisering" kan vara. Han betonar en relationell och processinriktad väg till samhällsförändring, där djupt förankrat engagemang, förtroendeskapande arbete och bildning på individuell och kollektiv nivå står i centrum. I kontrast till kampanjdrivna insatser framhävs vikten av eftertanke, ömsesidighet och hållbarhet, och positionerar folkbildningen som en "konstant" som möjliggör ett långvarigt engagemang i samhällsfrågor.

I det andra kapitlet diskuterar *Anna Ardin* hur definitionen av demokrati har förändrats i svensk politik och vad det innebär för folkbildningen och

*Genom att belysa
frågorna hoppas vi
kunna inspirera till
fortsatt forskning,
praktiskt arbete
och diskussion som
syftar till att stärka
folkbildningens
roll...*

civilsamhället. Hon menar att demokratiska kriterier allt oftare används för att exkludera grupper, särskilt muslimska organisationer, vilka stämplas som hot eller "islamister". Ardin använder metaforen "kanariefågeln i kolkruvan" för att illustrera hur marginaliseringen av minoriteter signalerar ett krympande demokratiskt utrymme. Hon uppmanar folkbildningen att agera som en motdemokrati genom att skapa trygga rum för marginaliserade röster, utmana maktstrukturer och utveckla motberättelser för att bekämpa utanförskap.

Kristina Ernehed skriver utifrån sina erfarenheter av förändringsarbete i hembygdsrörelsen och dess betydelse för civilsamhället. Hon betonar att verklig förnyring och förnyelse måste börja inifrån föreningarna själva. Hembygdsrörelsen, med sina rötter i lokal mobilisering och kulturarv, har historiskt haft en central roll i demokratins utveckling men har samtidigt marginaliserats. Ernehed pekar på hur lokalt engagemang ofta ses som systemutmanande och ibland misstänkliggörs som aktivism. Hon argumenterar för att civilsamhällets kraft är avgörande för hållbar samhällsutveckling och att systemet behöver förändras för att stödja folkets rörelse.

Frida Olsson reflekterar över studieförbundens skiftande roll i relation till samtida sociala rörelser och aktivism. Hon visar hur studieförbunden alltmer agerar som en stödjande infrastruktur, som möjliggör för nya och löst organiserade rörelser att växa och påverka samhället genom att erbjuda administrativt stöd, lokaler och koordinering. Denna roll, betonar hon, bidrar till att skapa rum för kollektivt lärande, identitetsskapande och hopp, vilket är avgörande för mobilisering och en levande demokrati.

Vidare menar han att folkbildningen traditionellt fungerar som en ryggrad för föreningslivet och ett lokalt kitt, särskilt på landsbygden...

Även i *Thor Rutgerssons* kapitel diskuteras organisationens betydelse. Han pekar på förändrade mönster i svenskarnas ideella engagemang och hur folkbildningen kan möta dessa förändringar. Vidare menar han att folkbildningen traditionellt fungerar som en ryggrad för föreningslivet och ett lokalt kitt, särskilt på landsbygden, och använder flyktingsituationen 2015 som ett exempel på folkbildningens praktiska, samlande roll, där

olika grupper mobiliseras för stöd. För framtida mobilisering behöver folkbildningen bli mer tillgänglig, utåtriktad och mångsidig i sitt ledarskap, dela makten med fler grupper och anpassa sig till digitalt deltagande.

I de tre följande kapitlen beskrivs hur folkbildningens praktiska mobiliserande arbete kan ta sig uttryck. *Anna-Lena Öhman* beskriver projektet "Min story, vår agenda" på Dalslands folkhögskola, som syftade till att stärka deltagarnas egenmakt i samband med Agenda 2030. Projektet gick ut på att låta deltagarna leda och forma sina egna lärandeupplevelser och gå från idé till handling. Som exempel kan nämnas att deltagarna organiserat diskussioner om psykisk hälsa och privatekonomi samt praktiska miljöinitiativ. Öhman betonar att folkbildare måste våga släppa kontrollen och samtidigt stödja deltagarna, så att de kan upptäcka sina egna resurser och sin egen förmåga till positiv förändring, vilket främjar psykiskt välbefinnande.

Maria Arriaza Hult och *Henrik Nordvall* fördjupar sig i studiecirkeln roll inom politiska partier och hur dessa kan fungera som en central arena för demokratisk bildning och mobilisering. Det undersöker hur cirkelledare balanserar idealet om fria samtal och deltagarinflytande med partiets specifika ideologiska mål och behov av att engagera och bibehålla medlemmar. Genom att tillämpa begreppen didaktik, design och dilemma synliggörs de utmaningar ledare står inför när de ska fostra nya politiska förtroenden, bygga nätverk och välkomna nya medlemmar, vilket bidrar till partiets övergripande mobiliserande funktion.

Hannes Lundkvist utforskar folkbildningens potential att mobilisera individer som lever i social isolering, ofta kopplat till psykisk ohälsa. Kapitlet presenterar Mimi folkhögskolas arbete med att skapa meningsfulla sammanhang där dessa "hemmasittare" kan återta egenmakt och delta i demokratiska processer, även om det innebär att utmana traditionella pedagogiska metoder och anpassa sig till deltagarnas unika förutsättningar. Det lyfter fram den komplexa balansen mellan att undanröja hinder och att strategiskt stötta, samt att se bildning och återhämtning som sammanlänkade mobiliseringsprocesser.

I det sista kapitlet utforskar *Magnus Dahlstedt* folkbildningens förmåga att skapa en känsla av tillhörighet och gemenskap, en "plats att kalla hem" för alla, oavsett bakgrund. Det utmanar historiska assimilationsideologier och förespråkar en folkbildning som präglas av dialog mellan jämlikar, där

olikheter ses som en resurs för gemensamt lärande och frigörelse. Dahlstedt betonar folkbildningens unika roll i att mobilisera icke-materiella resurser som hopp och minnen, för att påminna om att en annan värld är möjlig.

Rapporten avslutas med en jämförande analys, där *Aron Schoug* tar sig an uppgiften att ta reda på vad texterna tillsammans kan tänkas säga om engagemang och mobilisering inom folkbildningen i vår tid. Analysen utgår ifrån tre övergripande frågor, nämligen vilka utmaningar och sakfrågor som lyfts, hur folkbildningens aktörer svarar, och vilka källor och argument som författarna använder för att underbygga sina analyser, slutsatser och rekommendationer. Sammanfattningsvis visar texterna hur folkbildningen mobiliserar genom att bygga gemenskap, skapa delaktighet och inkludera marginaliserade röster, men också genom att balansera snabb handlingskraft med långsam eftertanke. Författarna kombinerar teori och praktik, och den centrala slutsatsen är att folkbildningen rymmer både trygghet och förnyelse – en kraft som kan stärka demokratin och skapa samhällsförändring.

Johan Söderman är professor i barn- och ungdomsvetenskap, Göteborgs universitet.

Hans forskningsintresse gäller samhälleliga, pedagogiska, estetiska/musikaliska och kulturella implikationer på barn- och ungdomskultur, sociala rörelser, civilsamhälle, vuxnas lärande och folkbildning.

En lovsång till långsam mobilisering

Johan Söderman

I denna text närmar jag mig perspektiv på och relationer mellan engagemang, mobilisering och folkbildning utifrån betydelsen av långsamhet för dessa processer. Bakgrunden till den diskussion jag för finns både i de senaste decenniernas påtagliga mobiliseringsintensitet (framförallt under 2010-talet) – med rörelser som Arabiska våren, MeToo, Black Lives Matter och Fridays for Future – och i en ökande kritik mot samtidens höga förändringstakt.

I en svensk kontext hör filosofen Jonna Bornemark (2018) till en av de som problematiserar betydelsen av värden som svårigen låter sig mätas. Internationellt finns det en akademisk rörelse som betonar betydelsen av långsamhet för bildande och intellektuella processer (jmf. Berg & Seebers, 2016). Den tyska sociologen Hartmut Rosa hör också till en av de som satt betydelsen av att sakta ned på agendan. Han pekar bland annat på hur

sociala och politiska förändringars snabbhet skapar alienation och brist på betydelsefulla relationer på sätt som får konsekvenser för såväl individer som institutioner som tenderar att präglas av känslan av att aldrig ”hinna med” (Rosa, 2013). När det gäller folkbildande mobiliseringsarbete kanske denna våg av kritik kan framstå som icke-önskvärd – upptäcker man något som är fel i samhället eller önskar en annan samhällsutveckling vill man i regel att förändringen ska gå undan. Rosa och andra menar dock att västerländska samhällen behöver tänka om och istället börja värdera fördjupning och ömsesidighet – processer som i hög grad bygger på mer utsträckta tidsramar.

*Rosa och andra
menar dock att
västerländska
samhällen behöver
tänka om och
istället börja
värdera fördjupning
och ömsesidighet...*

Frågan om och hur förändring sker, och i vilket tempo är alltså avgörande, inte minst inom folkbildande praktiker där fördjupat lärande och bildning, relationer och engagemang står i centrum. Med ambitionen att bidra till fördjupning ger jag därför på de kommande sidorna olika perspektiv på relationen mellan engagemang, mobilisering och folkbildning för att avslutningsvis reflektera kring hur man kan definiera långsam mobilisering.

Mobilisering och kopplingen till demokrati

För en demokrati är möjligheten för individer och grupper att fritt få organisera sig för att påverka samhällsutvecklingen en grundbult. Mobilisering är på så vis en fråga om förenings- och yttrandefrihet och rätten till fri åsiktsbildning. Det kan också ses som en förutsättning för att folkbildning ska komma till stånd. Det är således i princip omöjligt att bedriva folkbildning i totalitära regimer. När det gäller politiska frågor går det heller inte att koppla bort betydelsen av det personliga engagemanget. Människor söker sig kanske till en rörelse eller förening för att de sympatiserar med vissa sakfrågor, men också för att verka för förändring tillsammans med andra (jmf. Björck, Brustad & Söderman 2018). För mobiliseringsarbete som äger rum inom ramen för den institutionaliserade folkbildningen är detta centralt eftersom det innebär att det är engagemanget som bidrar till att skapa möten med andra. Ofta talar vi om dessa i termer av eldsjäl, vilket säger något om att engagemang är tätt sammanlänkat med en slags passion kopplat till en viss fråga eller ideologisk inriktning.

Genom de relationer som etableras i en förening eller rörelse kan engagemang både kanaliseras och även fördjupas, riktas och kollektiveras. Detta är processer som tar tid. I vår digitala era har senare års sociala rörelser dock tenderat att präglas av en påfallande snabbhet. I en sådan tid är det lätt att glömma bort att social mobilisering inte nödvändigtvis behöver ske snabbt. Tvärtom finns det goda skäl för att låta vissa samhällsprocesser få utvecklas långsamt och i takt med att människors förståelse, relationer och ansvar i specifika frågor fördjupas. Staffan Larsson (2013) har diskuterat detta i termer av en slags mobiliserande folkbildning, vilken han beskriver som präglad av den typ av kunskap som ska leda till den åsiktsbildning och normförskjutning som krävs för att en samhällsomvandlande aktivitet skall

komma till stånd. Genom begreppet mobiliseringsdidaktik riktar han fokus mot det som leder från upplysning i en viss fråga – till handling. Ett exempel på denna typ av mobilisering med folkbildande inslag återfinns i Lindgren (2024), som beskriver hur föräldraföreningen i Kungälv på västkusten organiserade sig mot nedläggningen av den kommunala musikskolan 2003. Genom möten, manifestationer, insändare och en framdriven folkomröstning byggdes ett lokalt engagemang upp över tid och ledde slutligen till att skolan räddades och utvecklades till kulturskola. Det var en process som krävde både uthållighet och gemensamt lärande och där relationer, samtal och lokalt ansvarstagande stod i centrum. Idén om allas rätt till kultur konkretiserades exempelvis genom lokala torghappenings, musikaliska framträdanden och folkbildande samtal om musikens värde. Exemplet visar därmed både hur folkbildande mobilisering kräver handling och tid för att förankras, samla stöd och påverka beslut och samtidigt hur idéer om tillgång till kultur och bildning kan konkretiseras i demokratiska processer.

Under senare år har dock en annan typ av mobilisering vuxit fram och den så kallade Fatta-rörelsen i Sverige är ett relativt aktuellt exempel på en kampanj som snabbt vann genomslag (och ledde till förändrad lagstiftning). Samtidigt väckte kampanjen frågor om hur långsiktigt engagemang kan främjas när merparten av mobiliseringen ägt rum på distans i en slags digital, sociala medier-driven offentlighet (se Björck et al., 2018). Den väcker också frågor om skiljelinjerna mellan lobbyism och folkrörelsearbete eftersom man lade stor vikt vid att uppvakta och konfrontera enskilda politiker. Fatta-rörelsen attraherade visserligen också en mängd aktiva personer, precis som i exemplet från Kungälv, men var mer fragmentiserat och byggde på en relativt stor andel förhållandevis passiva (digitala) följare och en liten kärna aktiva medlemmar. Fatta började också tidigt kalla sig själva för en rörelse, vilket visserligen inte är unikt för dem under 2010-talet, utan något snarare kan förstås som en mobiliseringsdidaktisk strategi (se Söderman & Söderman, 2019).

*Det var en process
som krävde både
uthållighet och
gemensamt lärande
och där relationer,
samtal och lokalt
ansvarstagande
stod i centrum.*

För Fattas del blev den så kallade samtyckeslagen från 2018 dock ett direkt och konkret resultat av mobiliseringsarbetet. I efterhand har dock ett flertal jurister och juridiska institutioner riktat hård kritik mot lagen (se Sveriges advokatsamfund, 2018). om i journalistiska granskningar har kritiserats för att i sin tillämpning vara rättsosäker. I efterhand kan kritiken ses som ett uttryck för rörelsens snabbhet och det faktum att tid för eftertanke inte rymdes i mobiliseringsarbetet. Ett parallellt exempel på icke-eftertänksam mobilisering går betydligt längre tillbaka i tiden och rör den amerikanska

*Snabba kampanjer
kan bidra till upp-
märksamhet och
hastig förändring,
men genererar
inte alltid hållbar
legitimitet.*

nykterhetsrörelsens pådrivande av förbudstiden ("prohibition") under 1900-talets början. Mobiliseringen kring nykterhetsfrågan ledde också den till införandet av lagstiftning som i brist på långsiktig folklig förankring skapade djup samhällelig splittring och en omfattande svart ekonomi. Trots den tidsmässiga åtskillnaden på dessa två exempel är båda en illustration över vikten av tid för eftertanke och en viss långsamhet i mobiliseringsarbetet. Snabba kampanjer kan bidra

till uppmärksamhet och hastig förändring, men genererar inte alltid hållbar legitimitet. Ofta följs också en politiskt aktiv generation av en opolitisk, vilket gör att radikala förändringar som drivs igenom av en generation mycket väl kan förkastas av nästa. En stabil demokrati byggs därmed inte av snabba förändringar utan snarare av kontinuitet, tillit och folklig förankring. Folkbildningen som idé och institutionaliserad praktik blir i ljuset av detta en slags konstant som möjliggör också ett mer låggradigt engagemang i samhällsfrågor, men som har potential att hålla över tid.

Perspektiv på sociala rörelser

Det som kännetecknar en social rörelse har historiskt främst varit att det handlar om kollektiva reaktioner på samhällsförändringar, ofta med koppling till klassfrågor och kritik mot etablerade maktstrukturer (Touraine 2002; Ring 2007). Rörelser har fungerat både som kanaler för uppror och motstånd, och som katalysator för nya visioner om alternativa samhällsord-

ningar. Magnus Ring (2007) definierar en social rörelse som en organiserad kollektiv handling med målet att förändra eller bevara ett samhälleligt tillstånd, utan att agera genom traditionella politiska kanaler som partipolitik. Centralt i denna definition är föreställningen om en kollektiv värdering och identitet, där rörelsens deltagare uppfattar sig som del av en central social konflikt. Rörelsens legitimitet vilar alltså inte enbart på dess mål, utan också på dess förmåga att formulera och representera en gemensam förståelse av samhällets brister – och av vilka som har makt att förändra dem (Ring 2007, s. 58). Utifrån Rings definition blir det möjligt att ställa frågor som: Vilken konflikt är rörelsens drivkraft? Vilka handlingar, värderingar och identiteter blir synliga? Vad är rörelsens mål, och hur är den organiserad? Dessa frågor påminner om att en rörelse inte uppstår i ett vakuum, utan alltid är beroende av sin samhälleliga kontext. Det handlar både om tid och rum – om den historiska situation rörelsen reagerar på, och om de kulturella och politiska landskap där den verkar.

Samtidigt kan en social rörelse också skapa en egen kontext: ett eget språk, en egen logik och en egen form av socialt liv. Sociala rörelser tenderar dessutom att följa en viss utvecklingskurva. De uppstår ur specifika behov eller kriser, växer i styrka genom mobilisering och symbolhandlingar, konsolideras organisatoriskt och riskerar i förlängningen att institutionaliseras. Denna process – från rörelse till institution – innebär att idéer och handlingsformer successivt integreras i det politiska eller statliga systemet, exempelvis genom formalisering, föreningsstöd eller samverkan med myndigheter. Enligt Ring är denna utveckling inte bara möjlig, utan ofta ofrånkomlig. Rörelsen kan därigenom förlora en del av sin radikalitet, men lämnar ofta spår efter sig i form av reformer, nya normer eller förändrade samhällsstrukturer. Medborgarrättsrörelsen i USA är ett tydligt exempel på hur en social rörelse burits fram av minoriteters kamp för erkännande, rättigheter och jämlikhet. Håkan Thörn (1997) lyfter i sin tur fram franska revolutionen som ett historiskt exempel på en social rörelse, även om den i efterhand kommit att betraktas som en politisk och historisk vändpunkt av helt annan mag-

*Samtidigt kan en
social rörelse också
skapa en egen
kontext: ett eget
språk, en egen logik
och en egen form av
socialt liv.*

nitud. Vid tiden för revolutionen var den dock uttryck för ett folkligt mobiliserat projekt: en vilja att forma ett samhälle grundat på frihet, jämlikhet och broderskap. Det som började som ett kollektivt uttryck för folkligt missnöje utvecklades till en ny samhällsmodell, vars värden fortsatt präglar moderna demokratier. Det illustrerar den potentiella genomslagskraften hos sociala rörelser – men också hur de förändras när deras idéer institutionaliseras och blir del av det etablerade samhället.

Från Joe Hill till vår tid – mobiliseringsdidaktik genom estetik

Historiskt har estetik – företrädesvis i form av sång och bild – varit en kraftfull motor i social mobilisering. Ett tidigt exempel är den svenske aktivisten och agitatorn Joel Hägglund (mer känd som Joe Hill), vars sånger för Industrial Workers of the World i början av 1900-talet förmedlade klassmedvetande, lika mycket som de bidrog till att arbetare formade gemenskap och identitet. I det som i efterhand framstår som hans mobiliseringsdidaktik låg inte bara ordens innehåll utan även själva framförandet: melodier som var lätta att minnas, rim som kunde sjungas kollektivt och därmed ständigt bidra till att reproducera rörelsens kärnbudskap. I vår tid har estetiken i hög grad flyttat in i en helt annan infrastruktur. Fatta-rörelsen är även i detta hänseende ett intressant och tidstypiskt exempel på mobilisering i samklang med de sociala mediernas förhärskande stilideal. Genom en slags estetisk skärpa kom människor att söka sig till Fatta för att de hade en ”snygg logga”. I Björck et al. (2018) beskrivs specifikt hur Fattas merchandise med logotype bidrog till ett senare engagemang för rörelsens frågor. Här finns historiska paralleller till de som sökt sig till olika frikyrkor på grund av att de tilltalats av musiken och där det religiösa budskapet kommit i andra hand (Göransson, 2010).

Att politiska budskap förpackas i enlighet med vissa stilideal på sociala medier skapar också ett väldigt differentierat offentligt liv där unga killar och tjejer riskerar att dras till helt olika typer av estetiska och politiska världar. Frågan är dock huruvida fördjupat engagemang kan mobiliseras på detta vis. Mediekritikern Christian Fuchs (2017) kallar exempelvis denna typ av engagemang uppbyggd av att gilla, dela och scrolla vidare för ”clicktivism”.

Askanius & Gustafsson (2010) beskriver i sin tur hur protester tenderar att varufieras när rörelsens visuella symboler cirkulerar på plattformar vars affärsmodell bygger på användarnas obetalda innehållsproduktion. Därmed riskerar politisk estetik att bli ännu ett digitalt "content-format". Å andra sidan pekar både Joe Hills kampsånger och Fattas kreativa innovationskraft på att estetiken fungerar som en mobiliseringsdidaktisk brygga. Den översätter politiska idéer till sinnliga erfarenheter som skapar förutsättningar för det Rosa (2019) benämner som resonans. Alltså meningsskapande praktiker som handlar om att människan upplever sig tilltalad och adresserad av omvärlden på ett sätt som skapar vilja till engagemang. Mobiliseringsdidaktik genom estetik kan därför förstås som ett pendelspel mellan långsamhet och acceleration och även mellan att bekräftas av och utmanas i det man redan tilltalas av.

Avslutande reflektioner – mot en långsam social mobilisering

Baserat på de perspektiv på och problematiseringar av mobilisering, engagemang och folkbildning som jag lyft fram vill jag i denna avslutande del argumentera för och reflektera kring vad en långsam social mobilisering kan vara. Utifrån exemplen jag lyft fram vill jag inleda med att understryka långsam mobilisering som en relationell och processinriktad väg till samhällsförändring. Utifrån detta synsätt kan förändring växa fram genom lokalt förankrat engagemang, förtroendeskapande arbete och bildning på individuell och kollektiv nivå. Detta sätt att förstå mobilisering återknyter också till folkbildningens idéarv, där samtal, erfarenhetsutbyte och reflektion utgör själva grunden för samhällelig organisering. Att anamma långsam mobilisering kan också förstås som en kontrast till kampanj- och sociala mediedrivna insatser, som ofta syftar till att snabbt få uppmärksamhet för en sak eller fråga. Det snabba tempot skapar dock knappast förutsättningar för eftertanke. Frågan blir därför i vilken grad som snabb mobilisering harmonierar med folkbildningsdeviser som betonar betydelsen av insikt istället för åsikt, och som värderar fritt kunskapssökande. Långsam och folkbildande mobilisering rymmer därmed den typ av bildning som bejakar det sunda tvivlet i motsats till den typ av tvärsäkerhet som ibland

tenderar att prägla sociala rörelser och som riskerar att leda till extrema åsiktspositioner.

Långsamhetens värde och betydelse har, som jag nämnde inledningsvis, under senare år lyfts fram också inom ett antal andra områden och man kan nästan tala om en "slow"-rörelse. Den tar sig uttryck i allt från slow food till slow travel och slow cities som binds samman av betoningen på fördjupning men också hållbarhet. Långsamheten blir på så vis en motkraft till ett accelererat och effektiviserat samhälle och en form av livsstil. Gitarristen och sångaren Mark Knopfler uttrycker exempelvis i låten *Slow learner* hur allt som någonsin varit bra i hans liv har gått just långsamt. Inom utbildning och akademi har begrepp som slow reading och slow scholarship etablerats

*Läsandet blir
då inte en väg
till information,
utan del av ett
meningsskapande
som kräver både
tid, tillit och
engagemang i det
man läser.*

som sätt att hävda betydelsen av eftertanke, reflektion och relationsskapande (se t.ex. Berg & Seeber, 2016; Birkerts, 1994; Mikics, 2013). Det handlar inte om att romantisera långsamhet, utan om att lyfta fram vad som står på spel när centrala verksamheter som läsning, tänkande, lärande och organisering pressas in i ett marknadslogiskt tempo. I stället för att läsa snabbt och effektivt, lyfter slow reading-förespråkarna fram det noggranna, långsamma och uppmärksamma läsandet som en demokratisk och bildande praktik. Läsandet blir då inte en väg till information, utan del av ett meningsska-

pande som kräver både tid, tillit och engagemang i det man läser. Liknande tankefigurer återkommer i boken *The Slow Professor* (Berg & Seeber, 2016) där författarna visar hur akademien under tryck från managerialism och prestationslogiker förlorar sin reflexiva och kritiska potential och särställning. Långsamhet handlar alltså inte alls om någon slags seg ineffektivitet utan om de nödvändiga förutsättningarna för kunskapssökande, ansvarstagande och akademisk frihet. På samma sätt kan långsamhet inom social mobilisering betraktas som en förutsättning för djupgående förändringsarbete och långsiktigt engagemang – det som många folkrörelser brottas med idag.

Långsam mobilisering handlar också om att i gemenskap bearbeta pro-

blemställningar och samhällsutmaningar, att skapa forum för att tala om dem, och utifrån det formulera handlingsalternativ som bär över tid. Genom att betrakta mobilisering som en långsam pedagogisk praktik – snarare än en uppsättning snabba strategier – hamnar fokus på hur människor tillsammans lär, växer och agerar i relation till sin omvärld. I detta perspektiv blir långsam mobilisering, som betonats tidigare, inte ineffektiv, utan snarare del av en djupgående och hållbar strategi. I vår tid måste social mobilisering också förstås som en dynamisk och komplex process som ständigt rör sig i spänningsfältet mellan snabb, digital aktivism och långsam, grundläggande kollektiv organisering. Den digitala aktivismens möjlighet att nå stora grupper och snabbt mobilisera opinioner, som exempelvis i Fatta-rörelsens kampanj för samtyckeslagen, visar på möjligheterna i vår samtida mediemiljö. Samtidigt synliggör denna snabbhet riskerna med ytligt och kortvarigt engagemang och där den snabba opinionen saknar djup förankring och lätt kan fragmenteras eller försvinna. Utmaningen blir därför att integrera de snabba digitala möjligheterna med långsamhetens fördjupande processer, så att social mobilisering både kan vara ändamålsenlig och genuint förankrad. Detta kräver mobiliseringsdidaktiska strategier som är anpassade till nya medier och olika generationers skilda digitala kompetenser, men som också värnar om etiskt ansvar, relationer och kollektivt lärande.

En social mobilisering som vilar på bildning som grund förutsätter alltså långsamhet vilket kan ses som motstånd mot inte bara instrumentella tendenser utan också mot snabba förändringar utan ordentlig konsekvensanalys. Den långsamma mobiliseringen glömmer alltså inte bort rötter och traditioner i sin långsamma färd mot en ny framtid.

Referenser

- Askanius, T., & Gustafsson, N. (2010). Mainstreaming the alternative: The changing media practices of protest movements. *Interface: a journal for and about social movements*, 2(2), 23-41.
- Berg, M., & Seeber, B. K. (2016). *The slow professor: Challenging the culture of speed in the academy*. University of Toronto Press.
- Birkerts, G. (1994). *Process and Expression in Architectural Form* (Vol. 1). University of Oklahoma Press.
- Björck, C., Brustad, L., & Söderman, J. (2018). FATTA!-En företagsliknande förening och Facebook-rörelse med folkupplysande ambition. *Utbildning & Demokrati-tidskrift för didaktik och utbildningspolitik*, 27(1), 61-80.
- Bornemark, J. (2018). *Det omätbaras renässans: En uppgörelse med pedanternas världsherravälde*. Volante.
- Fuchs, C. (2017). From digital positivism and administrative big data analytics towards critical digital and social media research!. *European Journal of communication*, 32(1), 37-49.
- Göransson, B. (2010). *Tankar om politik*. Ersatz.
- Larsson, S. (2013). En folkbildningsdidaktik för mobilisering? I Eriksson, L., Larsson, S., Lundberg, M., & Nordvall, H. (red.). *Folkbildning för förändring: Dilemman i politiskt mobiliserande didaktik*. Linköping University Electronic Press.
- Lindgren, M. (2024). Den svenska kulturskolan som idé och praktik. I M. Lindgren & J. Söderman (red.) *Pedagogik för kulturskolan*. Studentlitteratur.

- Mikics, D. (2013). *Slow reading in a hurried age*. Harvard University Press.
- Ring, M. (2007). *Social rörelse: Begreppsbildningen kring ett mångtydigt fenomen*. Lund University.
- Rosa, H. (2013). *Social acceleration: A new theory of modernity*. Columbia University Press.
- Rosa, H. (2019). *Resonance: A sociology of our relationship to the world*. John Wiley & Sons.
- Sveriges advokatsamfund (2018). Lagrådet avstyrker förslaget om samtyckeslag: <https://www.advokatsamfundet.se/Nyhetsarkiv/2018/januari/lagradet-avstyrker-forslaget-om-samtyckeslag/>
- Söderman, A. & Söderman, J. (2019). Digital mobilisering och "rörelse" som etikett. I *Folkbildning & Forskning: Årsbok 2018*, 71.
- Thörn, H. (1997). *Rörelser i det moderna: politik, modernitet och kollektiv identitet i Europa 1789-1989*. Tiden Atena.
- Touraine, A. (2002). From understanding society to discovering the subject. *Anthropological theory*, 2(4), 387-398.

Anna Ardin är doktorand vid
Marie Cederschiöld högskola.

Hennes forskningsintresse är civilsamhällets
demokratiska roll, etikettering och diskursiv exkludering,
minoriteters villkor och policyanalys.

Låt drömmarna om det omöjliga vidga det möjliga

Anna Ardin

– *Men frågan är, sa Alice, om man kan få ett ord att betyda olika saker.*

– *Frågan är, sa Klumpedumpe, vem som bestämmer. Så enkelt är det.*

Lewis Carroll, *Alice i Spegellandet*

Svensk politik, från höger till vänster, uttrycker oro för att demokratin är hotad. Politiska makthavare nationellt och lokalt har de senaste tio åren arbetat för att skärpa regler och villkor för att skydda demokratin, bland annat genom att fler aktörer har börjat villkora bidrag med så kallade *demokratikriterier* för att förhindra att odemokratiska organisationer får statligt stöd.

Under samma period har jag haft mycket kontakt med folkbildningen; studieförbund, bildningsförbund och folkhögskolor – aktörer som historiskt har erkänts i politiska diskurser och budgetar för att ha spelat en avgörande roll för demokratin. Deras metoder har varit effektiva och framgångsrika i att inkludera fler i det demokratiska samtalet genom att mobilisera och engagera grupper som tidigare stått utanför maktens sfärer – inom arbetsmarknaden, politiken, kulturen och samhällslivet.

Men trots att deras oro för demokratin utveckling är minst lika stark som politikens, så verkar folkbildare inte dela uppfattningen att de organisationer som nu rensas bort med hjälp av demokrativillkor faktiskt utgör det verkliga hotet mot demokratin. De ser helt andra hot. Exempelvis att staten minskar resurserna till folkbildningen. Tillsammans med klimatrörelsen, fredsrörelsen, minoritetsorganisationer och andra grupper som traditionellt också setts som viktiga för demokratin, vittnar de samtidigt om att de själva börjat

misstänkliggöras som hot mot demokratin (Forum, 2024). Och vad betyder de krympande resurserna och legitimiteten, när talet om att demokratin är hotad intensifierats? Vad innebär det för ett land med en lång tradition av att erkänna folkbildningens betydelse för demokratin? Är det en misstroende-förklaring? Har folkbildningens metoder och värderingar blivit mer auktoritära? Har de slutat utmana maktstrukturer, etablerade idéer och normer, som så länge ansetts vara centralt för demokratin? Eller är det tvärtom att de misstänkliggörs för att de står kvar?

I den här texten kommer jag att utveckla min analys av vad jag menar att det handlar om.

Hotet mot demokratin – staten eller rörelserna?

Ett centralt element i det offentliga samtalet om demokrati och den demokratiska kontrollen är utvecklingen av narrativet om ”hot mot demokratin”. Synen på vad som utgör det största hotet mot demokratin skiljer sig mellan olika sammanhang. Inom forskningen om *democratic backsliding* framstår

*Synen på vad
som utgör det
största hotet mot
demokratin skiljer
sig mellan olika
sammanhang.*

staten och dess makthavare som den huvudsakliga faran, där ofta subtila förändringar – såsom försvagning av rättsstaten, koncentration av exekutiv makt och inskränkning av civilsamhällets autonomi – sker inom ramen för demokratiska institutioner. Dessa förändringar legitimeras ofta genom retorik som betonar nationell säkerhet och ordning, vilket gör dem svåra att upptäcka och motverka.

Denna process är central i det som kallas *the third wave of authoritarianism* (Lührmann & Lindberg, 2019).

I kontrast till detta kan jag, i en annan studie jag arbetar på för min avhandling, se en annan bild, när jag tittar på svenska riksdagsmotioner från 1970-talet. Här framställs hotet mot demokratin inte primärt som en fara som staten har kontroll över, utan som ett hot från sociala rörelser, extrema ideologier och ordningsstörningar. Motionerna, oavsett politisk färg, pekar på ideologiska aktörer (djurrättsextremister, fascister och kommunister), liksom handlingar som ordningsstörande protester, som farliga för demo-

kratins stabilitet. Här är det extremisterna, undantagen, normbrytarna, som framställs som demokraternas motpol och det främsta hotet mot det demokratiska systemet.

Dessa två synsätt på hot mot demokratin – staten som undergräver demokratin eller rörelser som hotar den – är inte bara skilda i sitt fokus utan påverkar också demokratins gränser på olika sätt. När staten ser sociala rörelser som ett hot, kan det användas som en grund för att legitimera åtgärder som inskränker civilsamhällets autonomi. Vilket i sig kan utgöra en form av democratic backsliding.

Självklart kan våldsamma och exkluderande rörelser hota demokratin genom att undergräva dess värden och skapa instabilitet. Åtminstone i den mån de lyckas få makt och resurser. Men här uppstår den viktiga frågan: Vem har makten att definiera hotet mot demokratin, och utifrån vilka principer? Definitionerna påverkar hur institutionerna kan skyddas och hur olika röster inkluderas eller exkluderas.

Striden om ordet demokrati

Jag tror att en viktig förklaring till motsättningen jag skissade på ovan är att folkbildningen menar en sak när de säger ordet demokrati, och politiken allt oftare något annat. Något helt annat. Men vad?

I min forskning har jag därför analyserat hur demokrati och hotet mot demokratin definieras i den statliga diskursen, och vilka konsekvenser olika definitioner får i praktiken. I en studie tittar jag på hur begreppet demokrati används i några statliga dokument för civilsamhällespolitik från 00-talet fram till idag.

De tidigaste dokumenten, *Demokratiutredningen En uthållig demokrati (SOU 2000:1)* och *Utredningen om villkoren för den ideella sektorn (SOU 2007:66)*, bygger på en deliberativ och inkluderande syn på demokrati, där demokrati blir ett normativt mål, att fördela makten mer jämlikt. I senare dokument syns en mer instrumentell syn. I det senaste dokumentet jag analyserat, propositionen om demokrativillkor för statens stöd till trossamfund och civilsamhället (Prop. 2023/24:119) framstår demokrati mer som ett specifikt och redan existerande system, ”den svenska demokratin”, med vissa procedurer, som ska skyddas.

Dessa olika definitioner påverkar också synen på civilsamhället, där organisationerna å ena sidan framställs som skapare av demokratins innehåll och å andra sidan ställs de inför en uppsättning kriterier att uppfylla. I det första dokumentet framställs civilsamhällets organisationer som en pålitlig central kraft för demokratisk innovation och utveckling, och viktig för att få med fler röster. Senare beskrivs de mer som en utförare av statens mål och värderingar – och som ett potentiellt hot, när de riskerar öppna upp för oönskade röster.

Demokratikriterier

Historiska erfarenheter visar oss att demokratiska system kan falla, om de inte begränsar utrymmet för demokratins fiender. Erfarenheterna från Nazi-Tyskland gav upphov till så kallad *militant* demokrati som innebär att demokratiska system behöver bygga in skydd mot att demokratin avskaffas inifrån. Det är det grundläggande argumentet och legitimiteten för demokratikriterier. I bredare bemärkelse har sådana kriterier i växande utsträckning börjat tillämpas i olika former även av myndigheter och kommuner, i samma syfte som i staten: att reglera vilka civilsamhällesorganisationer som kan erhålla offentligt stöd. Dessa villkor baseras ofta på kriterier som respekt för mänskliga rättigheter, jämställdhet och icke-diskriminering.

En av utmaningarna i detta är dock att demokrativillkoren per definition innebär något helt annat än en juridisk ram där olagliga handlingar kan utredas och bestraffas, även om dess kriterier kan anses universella och objektiva. Här handlar det istället om en politisk och normativ reglering, där staten ges mandat att bedöma organisationers värderingar och verksamhet utifrån sin ideologiska tolkning av demokratiska principer. Istället för lagstadgade rättigheter och skyldigheter, fungerar demokrativillkor som en mekanism för att upprätthålla en viss normativ standard – en ”mall” för vad statens maktbärare anser vara legitimt inom civilsamhället.

Villkoren är tänkta att skapa tydliga riktlinjer för vilka aktörer som anses vara ”demokratiska”. Men det handlar alltså inte om huruvida en aktör bidrar till demokratisk inkludering eller inte, utan om aktörens verksamhet, värderingar och enskilda företrädares uttalanden håller sig inom vad staten definierat som acceptabelt. Det kan låta som hårklyveri, men effekten blir att

fokus därmed läggs på avvikelser från dessa ramar, snarare än på att stärka det demokratiska innehållet i samhället som helhet.

När dessa demokratiramar så finns fastställda och politiskt beslutade, i form av konkreta villkor för vad civilsamhället måste uppfylla för att de ska få höras och synas, söka samarbeten och andra resurser, så placeras definitionen av vad demokrati ska anses betyda också utanför och ovanför det demokratiska samtalet. Detta minskar per definition utrymmet för tolkningar av begreppet som skiljer sig från statens.

Det här behöver förstås i ljuset av att det i Sverige råder konsensus om att "demokrati" är något bra. Alla från den utomparlamentariska vänstern till de parlamentariska högerextrema är överens om att utgångspunkten och målet ska vara demokrati. Det framställs ofta som något positivt, att vi i grunden är överens om det mest väsentliga: demokrati, den svenskaste av alla värderingar. Men i själva verket verkar det faktum att vi verkar överens faktiskt snarare skyla mycket grundläggande oenighet. Kom ihåg att även Putin, Trump och Kim Jong Un anser sig representera och förkroppsliga demokrati. Vad garanterar att en svensk statsminister agerar annorlunda än dem?

I en tid där begreppet demokrati kommit att bli det som Alain Badiou kallar "det samtida politiska samhällets dominanta emblem" (Agamben et al, 2010, s. 19), en oantastbar symbol för systemet eller för överideologin som alla förväntas bekänna sig till kanaliseras oenighet i definitionen av emblemet. Striden om samhällets utveckling står då alltså inte mellan demokrater och icke-demokrater, utan mellan olika "demokrater" som vill ha makten att bestämma vad ordet demokrati ska betyda, så att de kan använda ordet för att beskriva sin egen vision om samhället.

Så det demokrativillkor gör, är i själva verket inte att skydda demokratin per se, utan det de gör är att förstärka den exekutiva och politiska maktens tolkningsföreträde i att definiera ordet. Detta ger lagstiftaren makt att inte bara avgöra hur offentliga medel används, utan också ökade möjligheter att kontrollera vilka aktörer som inkluderas

*Så det demokrati-
villkor gör, är i
själva verket inte att
skydda demokratin
per se, utan det de
gör är att förstärka
den exekutiva och
politiska maktens
tolkningsföreträde i
att definiera ordet.*

eller exkluderas från det demokratiska samtalet. Genom denna makt kan de stämpla sina egna motståndare som "odemokratiska hot" som därmed stigmatiseras och delegitimeras.

Detta konstaterande är inte nödvändigtvis värderande i sig, men det understryker vikten av en extern måttstock att utvärdera makthavarna med. Med andra ord: vi behöver tydligt definiera vad vi anser att demokrati innebär. I alla fall om vi vill förstå vad det är vi försvarar, och kritiskt kunna granska de gränsdragningar som staten gör i demokratins namn. Så, vad tycker vi då att demokrati är?

Demokratins tomrum mellan jämlikhet och status quo

Den franske filosofen Jacques Rancière beskriver demokrati som en *rörelse* mot jämlikhet, där de utan del gör anspråk på att bli en del, av demos, folkets gemenskap (Rancière, 2007). Denna vision om inkludering och jämlikhet har länge varit central för folkbildningens arbete, och varit det som legat till grund för deras finansiering.

Samtidigt har statens relation till civilsamhället historiskt präglats av en balans mellan tillit och kontroll. Organisationer har kunnat skapa demokrati i Rancières mening i det lilla – och fått betydande inflytande i det stora, åtminstone så länge de anpassat sig till statens ramar och mål. De grupper som utmanat dessa ramar – som samer och kommunister, freds- och miljöaktivister – kan vittna om ett villkorat utrymme av tolerans under övervakning och misstänkliggörande. Denna spänning mellan inkludering och kontroll är central för att förstå hur staten hanterar civilsamhället och reflekterar också bredare motsättningar i det västerländska politiska systemet.

Giorgio Agamben beskriver det västerländska politiska systemet som en förening av två motsägelsefulla rationaliteter: en politisk-juridisk, som handlar om rättigheter, maktindelning och medborgarinflytande – och en ekonomisk-förvaltningsmässig, som fokuserar på effektivitet, budgetbalans och kontroll. Alltså en konflikt mellan idealet om folkstyre eller demokratiskt självbestämmande och den faktiska praktiken att styra genom förvaltning och ekonomi. Dessa rationaliteter ger varandra legitimitet, trots att de inte går att förena. Suveränen, kyrion, har makten att avgöra hur dessa ska kopplas samman, men Agamben menar att denna koppling är en fiktion som

döljer ett tomrum där ingen verklig förening är möjlig (Agamben et al., 2010).

Idealet om jämlikhet, frihet och inkludering fungerar som en vision som strävar bortom det existerande, något som ständigt inspirerar till förändring. Men när detta ideal möter praktiken – där demokrati måste omsättas i regler, institutioner och styrning – uppstår en lucka. I denna lucka, eller tomrum, kan demokratins innehåll manipuleras och fyllas med betydelser som tjänar maktens behov snarare än idealet om jämlikhet. När oförenliga principer existerar sida vid sida, kan suveränen alltså kliva in och bestämma hur idealen ska tolkas, hur reglerna ska formuleras utifrån det och hur förvaltningen ska agera.

Den svenska kontexten, där stor tillit till civilsamhällets självorganisering historiskt kombinerats med repressiva åtgärder mot grupper som inte passar in, visar hur detta mellanrum används för att både inkludera och exkludera, beroende på utgångspunkter och mål för den rådande makten. Därför behövs balanserande makter. Pierre Rosanvillons (2008) koncept *motdemokrati* förklarar detta. Motdemokratier är olika alternativ och granskande krafter, såsom civilsamhälle, media och domstolar, som kan utmana makten och bredda demokratins gränser.

Statens makthavare i en nation som aspirerar på att vara en demokrati är, enligt Rosanvillon, bara en del av en större rörelse mot jämlik maktindelning, där olika demokratiska krafter kontrollerar och balanserar varandra. För att demokratin ska kunna utvecklas och förbli levande krävs ett samspel mellan staten och motdemokratin, alltså exempelvis självständiga aktörer i det civila samhället, som genom granskning och mobilisering utmanar makten och synliggör ojämlikheter.

Historiskt har folkbildningen varit en sådan motdemokrati i Sverige, genom att ge röst åt marginaliserade. Från landsbygds- och arbetarrörelsens studiecirkelverksamhet till dagens initiativ för att lyfta glesbygd och förort, pensionärer och sjukskrivna, romer och muslimer, har folkbildningen funge-

*I denna lucka,
eller tomrum, kan
demokratins inne-
håll manipuleras
och fyllas med
betydelser som
tjänar maktens
behov snarare
än idealet om
jämlikhet.*

rat som en arena där de exkluderade kunnat organisera sig och kräva jämlikhet. Kräva att få vara med och dela på makten.

Folkbildningen behöver i detta förstås som en kraft som inte bara kompletterar staten, utan också bygger kapacitet att ifrågasätta och utmana dess beslut och strukturer. Detta motstånd är en förutsättning för att undvika att demokratin reduceras till en formaliserad och statisk process, där makten förlorar sin relation till demos – folket som utgör demokratins subjekt.

Karl Löwenstein introducerade 1937 begreppet militant demokrati, som jag nämnde tidigare, i en tid då demokratin hotades av auktoritära krafter som utnyttjade dess friheter för att avskaffa den (Löwenstein, 1937). Nazitysklands propagandaminister Joseph Göbbels sade att ”det kommer alltid att förbli ett av demokratins bästa skämt – att den gav sina dödliga fiender verktygen att förgöra sig själv” (Müller, 2016).

Adolf Hitlers maktövertagande genom demokratiska medel och hans efterföljande omvandling av demokratin till en diktatur var en tydlig illustration av denna fara. Löwenstein argumenterade därför för att demokratin måste ha rätt att begränsa vissa fri- och rättigheter för att försvara sig mot sina fiender – en strategi som ofta beskrivs som ”demokratins självförsvar.” Men även om denna idé har sin grund i behovet av att skydda demokratin från undergång, handlar det i praktiken om att den suveräna makten, staten, sätter upp skydd för demokratin och samtidigt iklär sig rollen som dess förkroppsligande. Här upp-

*Demokratin
saknar agens –
den är en idé, och
kan därför inte
försvara sig själv.
Den är beroende
av försvarare som
agerar i dess ställe.*

står en central problematik: demokratin saknar agens – den är en idé, och kan därför inte försvara sig själv. Den är beroende av försvarare som agerar i dess ställe.

För att ytterligare förtydliga resonemanget utifrån Agamben ovan så leder detta alltså till en risk att staten, när den tar sig en roll som demokratins försvarare, blandar samman demokratin som system med demokratin som ideal. För att vara väldigt konkret: när staten utropar sig själv till demokratins inkarnation riskerar den att prioritera sin egen stabilitet och makt

framför strävan efter jämlik maktdelning. ”Demokratin” reduceras då till ett system som skyddar sig självt, snarare än att vara en rörelse mot jämlikhet och inkludering. I denna process kan staten komma att skydda ”demokratin” i betydelsen av sig själv – dess institutioner och strukturer – snarare än demokratins grundläggande principer. Löwensteins koncept visar således både nödvändigheten av att försvara demokratin och faran i att staten använder makten den skaffar sig i demokratins namn och underminerar just de värden demos, folket, trodde de röstade för att skydda.

Att demokratiska system måste ha gränser gentemot demokratins fiender är uppenbart. Men vad händer när Göbbels arvtagare utser sig själva till de verkliga ”demokraterna”?

Demokrati från verb till substantiv

Definitionen av demokrati påverkar vilka aktörer som uppfattas som legitima eller illegitima, och därmed också hur demokratins gränser dras. En omdefiniering, eller balansförskjutning, har potential till djupgående konsekvenser.

I den inkluderande och jämlikhetsdrivna syn på demokrati som Rancière beskriver, demokratin som verb, blir rörelser som kräver inkludering av marginaliserade människor och perspektiv en tillgång. De förkroppsligar demokratins kärna: verbet att omfördela makt och inkludera dem som står utanför. De öppnar dörren för fler att ingå i demos, vilket stärker demokratins legitimitet och vitalitet. Men när demokratin definieras som ett verktyg för stabilitet, förlorar den denna dynamik. När demokratin definieras som ett substantiv, som systemet i sig, och därför fokuserar på ordning och stabilitet, blir samma rörelser som nyss var demokratins front istället ett hot mot demokratin. Deras krav på förändring och utmaning av makten ses som störande för den rådande ordningen. Om demokrati förstås som substantiv, som själva systemet, blir demokratiförsvar en administrativ uppgift som syftar till att bevara rådande maktförhållanden – ett statligt styrmedel över vilka som godkänns som demos. Medan försvaret av demokrati som verb – en rörelse mot en mer jämlik framtid blir demos styrmedel över staten.

En legitimerande fernissa för sin motsats

Wendy Browns forskning, inte minst hennes varning om att demokratin riskerar att bli en ”legitimerande fernissa för sin motsats” (Brown, 2010), har varit central för mig i att förstå fältet. Inte minst har hon hjälpt mig att förstå hur reformer för skärpta demokrativillkor kan användas som redskap för att legitimera en krympning av det demokratiska utrymmet. Hon visar hur demokratins språk kan användas för att rättfärdiga exkludering och hur demokratin historiskt har definierats genom två olika gränser. Den ena är dess konstitutiva utsida, såsom barbarer och koloniserade folk, som hotfulla antagonister mot demokratin. Den andra är den dolda insidan – grupper som formellt hör till demos men som görs osynliga, såsom slavar, kvinnor, fattiga eller papperslösa migranter. När dessa grupper kräver synlighet och erkännande kan de framställas som om de allierat sig med utsidan och därigenom betraktas som hot. På så sätt är både utsidan och den dolda insidan avgörande för att förstå hur demokratin ritar sina gränser och upprätthåller sin identitet.

Det gäller alltså att vara vaksam inte bara på demokratins språk – även politiker som med kraft proklamerar sig som demokrater kan underminera förutsättningarna för demokratins jämlika maktindelning och istället genomföra

reformer som tvärtom koncentrerar makten.

*Istället måste vi
noga utvärdera
systemets effekter
för maktindelningen.*

Det gäller också att inte stirra sig blind på demokratiska former – även de värsta autokratierna, imperierna och folkrättsvidriga stater kan ha rösträtt, flerpartisystem och omfattande demokratisk formalia. Istället måste vi nog utvärdera systemets effekter

för maktindelningen. Reform i demokratins namn som i praktiken tystar minoriteter och undertrycker legitima krav på jämlikhet riskerar inte bara att urholka demokratins ideal, utan riskerar också att förvandla den till ett redskap för att befästa ojämlikhet och legitimera maktens status quo.

Brown beskriver med den konstitutiva utsidan hur själva demokratins identitet formas i kontrast till dess ”andra”, en mekanism som också har rötter i klassisk postkolonial teori. I det moderna västerländska sammanhanget menar hon att dessa ”andra” främst representeras av *islamister*, vilka framställs som den samtida versionen av ”barbarerna”. Detta möjliggör en

retorik där islamister positioneras som oförenliga med de värden som demokratin påstås vila på. Denna exkludering fungerar därmed inte bara som en praxis i marginalen, som olyckliga bieffekter av skyddet för de demokratiska institutionerna, utan som ett fundament för att upprätthålla och legitimera gränserna för demokratisk tillhörighet. ”Vi” demokrater kan vara demokrater just för att ”dom” visar att alla inte är det.

I en enkätundersökning jag genomförde i samarbete med Forum – idéburna organisationer med social inriktning frågade vi 156 ledare inom svenska civilsamhällesorganisationer om de utsatts för stämpling. Om de upplevde att de hade etiketterats på negativt sätt i det offentliga samtalet i relation till exempelvis media, politik och myndigheter. Av de svarade företrädde 16 personer muslimska organisationer, varav samtliga 16, 100%, uppgav att de hade utsatts, jämfört med att 78 stycken, 50%, i gruppen tillfrågade som helhet, uppgav att de hade utsatts. Den vanligaste etiketten var *extremist* och den näst vanligaste, 24 stycken (alltså fler än antalet muslimska organisationer), var just *islamist*. Begreppen tycks vara vapen för att ifrågasätta civilsamhällesorganisationers legitimitet. De svarande på enkäten vittnade också om stora negativa effekter såsom minskade resurser, minskat engagemang och minskat handlingsutrymme, som konsekvens av stämplingen.

Islamisten som demokratens motsats

Utifrån denna enkät har jag tagit fasta på just etiketten *islamist*, och kan se att den också används i offentlig maktutövning. I statsminister Ulf Kristerssons regeringsförklaring 2022 var han mycket tydlig med att vi måste lägga stort fokus på att bekämpa just ”islamister och extremister”, utan någon närmare specifikation. Ett annat tydligt exempel framkommer i en av mina studier för avhandlingen, där jag tillsammans med Mattias Irving undersöker ett myndighetsprojekt som syftar till att skydda samhället från samhällsfarliga så kallade ”islamistiska” organisationer. Vår studie visar att begreppet *islamistisk* används på två helt olika, men ömsesidigt förstärkande, sätt som tillsammans bidrar till att misstänkliggöra muslimska aktörer över lag.

Dels används termen för att beskriva helt vardagliga muslimska uttryck – som att bära hijab, vilja be på arbetsplatsen, organisera sig religiöst eller arbeta mot islamofobi. Organisationer som försvarar muslimers rättigheter

eller synliggör diskriminering kan därför klassas som islamistiska per definition.

Samtidigt behandlas *islamism* som ett potentiellt hot mot samhället – något som i sig motiverar statlig kontroll. Då framställs islamism som en specifik ideologi som obönhörligen innebär eller leder till extremism, våld och odemokratiska värderingar. Begreppet islamism används så med en inbyggd förståelse om det dels är synonymt med islam generellt och samtidigt alltid något farligt.

Denna flexibla tillämpning – där allt från våld och religiösa avvikelser till vardagliga religiösa uttryck och aktivt arbete för muslimers rättigheter kan beskrivas som islamism – innebär att begreppet blir en så kallad flytande signifikant (Laclau & Mouffe, 2001), vilket gör det användbart i ideologiska eller politiska syften, här för misstänkliggörande av muslimer. Muslimska organisationer som arbetar med inkluderande och sociala mål kan då kopplas till terrorism, extremism och samhällsfara, trots att de verkar helt inom demokratiska ramar. Detta skapar en situation där stämplingen som illegitim inte grundas i organisationernas faktiska verksamhet utan snarare på deras religiösa identitet, vilket döljs bakom retoriken om demokratiska villkor, där "islamisten" per definition kategoriseras som demokratins antites. Även icke-våldsamma, demokratiska aktörer kan så pekats ut som farliga – inte för vad de gör, utan för vad de påstås kunna utvecklas till. En effekt blir ju då att just det som gör dem till samhällsviktiga stärkare av demokratisk inkludering är det som legitimerar deras exkludering.

Tillämpningen av demokrativillkoren bidrar på detta sätt till att vissa grupper systematiskt exkluderas från att delta fullt ut i det demokratiska samtalet. Konsekvensen blir att organisationer, som vid närmare granskning inte bara är förenliga med demokratiska värden utan också kan ses som representanter för demokratins spjutspets, pekats ut och utestängs från det demokratiska samtalet.

Politiskt och religiöst aktiva muslimer stämplas alltså som per definition antidemokratiska, vilket i sin tur rättfärdigar deras utestängning och orsakar negativa konsekvenser för allt större grupper. Men det går längre än så: exkludering legitimeras som en *demokratisk* praktik. Maktförhållandet i definitionen av demokrati förskjuts från en utopisk idé om gränslös inkludering till ett system där kontroll står i centrum. Att utestänga blir ett sätt att

visa att man är demokrat; exkludering görs till bevis på demokratiskt ansvar.

Blir det då så att ju fler som stängs ute, desto mer bevisar "demokratin" sin kraft?

Vi och dom

Just nu tycks gränserna för vilka som ska anses vara innanför och vilka som ska anses vara utanför det som kallas demokrati, det svenska samhällets dominerande emblem för att låna Alain Badiou's ord, dras om. Det blir påtagligt för folkbildningen, som vissa vill flytta – från insidan till utsidan.

I det svenska sammanhanget har folkbildningen under lång tid som sagt fungerat som en viktig motdemokrati, enligt Rosanvallons koncept, en katalysator för att skapa nya demokrater och omförhandla demokratins innebörd. En av alla de motdemokratiska krafter som marginaliseras när "demokrati" reduceras till stabilitet och ordning. En ordning där repression anses vara ett skydd för demokrati medan bildad opposition ett hot.

Denna process drivs av en människosyn som delar upp världen i "vi" och "de andra", där "de andra" är en annan sort som saknar "vår" förmåga till förändring och utveckling. Historiskt har detta legitimerat exkludering av grupper som betraktats som annorlunda, oönskade eller hotfulla. Landsbygdens fattiga, organiserade arbetare, judar, romer och kringströvande har i olika epoker pekats ut som "de andra" som inte passar in i samhällets normativa ordning. Samma logik används idag, som jag visade ovan, mot muslimer, som framställs som oföränderliga och oförmögna att anamma demokratiska värderingar. Enligt denna stereotyp – djupt rotad i västerländska diskurser – är vissa grupper helt enkelt *per definition* oförenliga med vårt samhälle, här med "demokratin", oavsett deras bildning. Detta gör att folkbildningens arbete med att inkludera dessa grupper inte bara blir slöseri med skattepengar, utan också stämplas som farligt! Folkbildning för dessa grupper framställs som en trojansk häst som ger "barbarer" ett falskt demokratiskt diplom och därmed hotar stabiliteten.

Rörelser som inkluderat det Rancière kallar "de utan del", och utmanat maktens gränser, har hyllats, i alla fall i backspegeln, som demokratins centrum. Vi ser i realtid hur vissa av dem, som muslimska organisationer, nu omdefinieras som demokratins motståndare.

Demokratins kanariefågel

I äldre gruvor användes levande kanariefåglar som varningssystem, eftersom de var extremt känsliga för giftiga gaser som kolmonoxid. Om fågeln mådde dåligt, visste gruvarbetarna att de befann sig i fara och behövde evakueras innan gaserna blev livshotande även för människor. Lani Guinier och Gerald Torres (2009) använder denna bild för att beskriva hur minoriteters situation kan fungera som en varningssignal för hela samhället. Precis som kanariefågeln död avslöjade en osynlig fara i gruvan, kan marginaliseringen av minoritetsgrupper signalera att det demokratiska utrymmet håller på att krympa. Deras utsatthet synliggör brister i samhällets strukturer som, om de inte uppmärksammas, riskerar att få långtgående konsekvenser även för majoritetsbefolkningen.

Ett exempel är det jag beskrev ovan om hur muslimska organisationer, som länge fungerat som en demokratisk kraft för inkludering, nu systematiskt etiketteras som "islamistiska" och därmed exkluderas. Ett särskilt tydligt fall är studieförbundet Ibn Rushd.

Trots att flera oberoende granskningar visat att de uppfyllde folkbildningens uppdrag blev de under flera år föremål för offentligt misstänkliggörande. När en granskning inte kunde påvisa några fel så genomfördes helt enkelt ytterligare granskningar, i en strid ström av kommuner och myndigheter. 2023 utsattes de för 36 extraordinära granskningar.

År 2024 beslutade Folkbildningsrådet till sist att dra in det statliga stödet, formellt med hänvisning till brister i kvalitetssäkringen (Folkbildningsrådet, 2024), vilket de själva kopplade till svårigheterna att genomföra uppdraget under de rådande omständigheterna. Samtidigt uttalade utbildningsminister Mats Persson att organisationer med "unkna värderingar" inte hör hemma i en liberal demokrati – och kopplade beslutet till regeringens nyinförda demokratikriterier (Sundström & Björkman, 2024).

Det fanns dock ingenting om värderingar över huvud taget i det officiella beslutet.

Det som hände i detta var helt enkelt att den administrativa och den diskursiva logiken: byråkratiska skäl användes för att på ett formellt och förment neutralt sätt avveckla organisationen, medan den offentliga retoriken formade hur beslutet tolkades och legitimerades. Eller för att uttrycka det enklare: granskningarna i sig var det som knäckte dem, men i det allmänna

medvetandet, inte minst med hjälp av politiken, så antogs att förbundet lades ner för att de var odemokratiska.

Denna process illustrerar hur de mest marginaliserades deltagande inte längre ses som en demokratisk kärna, utan som ett hot mot systemets stabilitet. Något utifrån Guinier och Torres kan beskrivas som ett varningstecken för demokratis hälsa.

Omdefinitionen av demokrati från rörelse till stabilitet och ordning sker genom en prioritering av kontroll framför jämlikhet, och genom att staten och dess institutioner blandar samman demokratis ideal med dess praktik. Med andra ord: maktens praktik cementeras som demokratis norm. I denna logik menar man att statens handlingar per definition inte kan hota demokratin – det makthavare gör, även om de exkluderar allt fler, blir istället den nya definitionen av vad demokrati är.

Demokratis ideal – som jag valt att fästa vid utopin om jämlik maktindelning – fungerar som en vision som ständigt strävar bortom det existerande. Men när detta ideal istället fästs vid statens och institutionernas praktik, omskapas också praktiken. Om jämlikhet och inkludering inte längre är demokratis premiss, utan ersätts av mål som ordning och stabilitet, blir exkludering en del av demokratis praktik, som i sin tur blir en del av demokratis nya definition.

Det som uppstår är ett cirkelresonemang där ”demokratin” legitimerar makten genom de ordningar den skapat, snarare än genom den jämlikhet den en gång utlovade.

*Denna process
illustrerar
hur de mest
marginaliserades
deltagande inte
längre ses som en
demokratisk kärna,
utan som ett hot mot
systemets stabilitet.*

Att mobilisera där andra tystnar

I en tid då allt fler organiserade röster misstänkliggörs och demokratis gränser dras allt snävare, behövs ett mobiliserande arbete som går bortom försvar och in i skapande. Det handlar inte bara om att bevara något som håller på att gå förlorat, utan om att fortsätta gestalta den jämlika inkluderande demokrati som vi vill se.

Mobilisering börjar med att lyssna. Det handlar om att se och dokumentera hur människor påverkas av de gränsdragningar som avgör vilka röster som räknas – och vilka som förlorar rätten att tala i sitt eget namn. Här kan folkbildningen spela en avgörande roll: som lyssnande öra, som plats för berättelser, och som förvaltare av erfarenheter som riskerar att suddas ut.

Helt enkelt att folkbildningen insisterar på att fortsätta vara en arena för dialog och kritiskt tänkande.

Det handlar om att skapa skyddszoner. Sammanhang där det går att andas, tänka, minnas, formulera. Där människor som pekats ut som problem på grund av sin identitet, sin berättelse eller sitt engagemang ges utrymme att själva tala. Där de inte ställs till svars för förutfattade bilder av dem, utan bjuds in som subjekt.

Det kan handla om att samla grupper som utsatts för drev, stigmatisering eller tyst utstötning – dropouts, interner, arbetslösa, muslimer, romer, klimataktivist, transpersoner, radikala rörelser – och tillsammans undersöka vad de delat, inte bara i sår, utan i kamp. Att bygga solidaritet genom igenkänning, inte genom förenkling. Att inte själv kasta någon under bussen trots rädslan att bli överkörd själv.

Folkbildningen kan här vara en plats där vi säger: vi tror inte på den berättelse som stämplar vissa som ovärdiga deltagare. Vi vägrar medverka till att

*Vi vet att demokrati
förutsätter att även
den obekväma
rösten får plats –
inte för att vi håller
med, utan för att vi
vägrar tystnaden
som metod.*

deras berättelser reduceras till hotbilder. Vi vet att demokrati förutsätter att även den obekväma rösten får plats – inte för att vi håller med, utan för att vi vägrar tystnaden som metod.

Det mobiliserande arbetet måste också våga benämna det som sker. När tilliten ersätts av kontroll, och öppenheten av misstänksamhet – då behövs sammanhang som inte går med på att det är normalt. Som kan sätta ord på hur språket förändrats: hur ”demokrati” blivit ett krav på lojalitet, hur ”värdegrund” blivit ett sätt att mäta lydnad.

Att utveckla ett motnarrativ är inte att förneka att det finns problem – utan att vägra låta makten definiera problemet ensamt. Det innebär att samla

exempel, vittnesmål och analyser som visar hur det går till när en aktivist blir kallad extremist, en skola läggs ned trots goda resultat, en religiös organisation förlorar sitt stöd trots långvarigt arbete för inkludering eller när ett helt område tystas för att de utsatts för många brott.

Det innebär att skapa publikationer, cirklar, poddar och mötesplatser där detta får höras. Att ta människors berättelser på allvar – även när de är komplexa, även när de inte passar in i medielogik eller snabba svar. Att samla kunskap, men också samhörighet. Visa att de som marginaliserats inte är ensamma – och inte fel.

Ett mobiliserande arbete måste vara långsamt nog för att lyssna, och modigt nog för att tala. Det måste vara försiktigt med människor och kompromisslöst med makt. Det handlar inte om att mobilisera för en organisation, en ideologi eller ens ett ideal – utan om att försvara rätten att tala sitt språk, bära sin historia, formulera sin framtid, bli människor, demos – tillsammans.

När staten försöker avgränsa det demokratiska utrymmet genom att omdefiniera vad demokrati innebär, blir folkbildningens roll som en av demokratins försvarare i motdemokratin allt viktigare. Genom att stå fast vid sina ideal och sitt uppdrag att möjliggöra en mångfald av röster och perspektiv, fortsätter folkbildningen att spela en central roll i att hålla demokratins grundläggande idéer vid liv. Folkbildningen behöver också vara medveten om att den med just detta också riskerar att börja betraktas som ett hot, och med den medvetenheten bygga resiliens. En motståndskraft i vetenskapen om att auktoritära makters misstroendeförklaring inte är ett uttryck för folkbildningens brister, utan för dess styrka. Problemet är att kravet på att hålla sig inom "samhällets grundläggande värderingar", som demokrativillkor ofta bygger på, i praktiken innebär ett insnävande av de möjligheter som demokratin ska rymma. När rätten att drömma om något mer, att ifrågasätta förtryckande normer och att vidga vårt utrymme som fullständiga människor begränsas, förlorar demokratin sin levande kärna. Folkbildningen påminner oss om att demokratins kraft ligger i att människor vågar drömma om det som tycks omöjligt och att dessa drömmar, när de tar kropp i samtal, organisering och motstånd, gör det möjliga större. Därför är det i folkbildningens envisa arbete för att hålla drömmen vid liv som demokratins framtid avgörs.

Referenser

- Agamben, G., Rancière, J., Badiou, A., Nancy, J.-L., Bensaid, D., Zizek, S., Brown, W., & Ross, K. (2010). *Vad innebär det att vara demokrat?* Tankekraft förlag.
- Badiou, A. (2010). Det demokratiska emblemet. In G. Agamben (Ed.), *Vad innebär det att vara demokrat?* Tankekraft förlag. Folkbildningsrådet. (2024). *Folkbildningsrådet beslutar om bidragen till studieförbunden*. Hämtad från <https://folkbildningsradet.se/om-folkbildningsradet/aktuellt/nyheter/nyhetsarkiv-2024/folkbildningsradet-beslutar-om-bidragen-till-studieforbunden/>
- Forum. (2024). *Stämplad som demokratiextremist. Negativ etikettering och stigmatisering* – Så drabbas civilsamhällets organisationer och ideellt engagemang. <https://socialforum.se/ny-rapport-omfattande-stigmatisering-av-det-svenska-civilsamhallet/>
- Guinier, L., & Torres, Gerald. (2009). The miner's canary : enlisting race, resisting power, transforming democracy. <https://doi.org/10.2307/J.CTVK12Q54>
- Lührmann, A., & Lindberg, S. I. (2019). A third wave of autocratization is here: what is new about it?, . *Democratization*, 26:7, 1095-1113.
- Löwenstein, K. (1937). Militant democracy and fundamental rights, I. *American political science review*, 31(3), 417-432.
- Rancière, J. (2007). *Hatet mot demokratin*. Tankekraft.
- Rosanvallon, P. (2008). *Counter-democracy: Politics in an age of distrust* (Vol. 7). Cambridge University Press.

Sundström, E., & Björkman, F. (2024, 5 september). *Folkbildningsrådet drar in finansieringen för Ibn Rushd Studieförbund*. Aftonbladet. Hämtad från <https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/8q5xOW/folkbildningsradet-avfinansierar-ibn-rushd-studieforbund>

Kristina Ernehed arbetar som utvecklingskoordinator för Heimbygda, Jämtland Härjedalens hembygdsförbund samt driver företaget Rural kompetens där hon arbetar med samhällsutveckling med rurala perspektiv.

Folkbildare eller aktivist?

När engagemang utmanar systemet

Kristina Ernehed

”Det måste bli en förändring! Men vem är beredd att förändra sig?”

Ni känner säkert igen citatet: ”Alla vill ha en förändring, men det är någon annan som ska se till att det sker.”

När jag föreläser om den föreningsföryngringsmetod vi arbetat fram i Jämtland Härjedalens hembygdsrörelse brukar jag använda en illustration av citatet för att tydliggöra att om vi vill förändra våra föreningars målgrupper så måste det börja med föreningen själv.

För det är ju så: Vill vi ha förändring på riktigt, ja då måste det börja med oss själva. Och var finns förutsättningar för förändring om inte i föreningslivet? Där vi är folk i rörelse som tillsammans bildar oss. Det är så vackert att jag dånar. Det är dock inte riktigt lika enkelt som det är vackert, för trots att förändring är det enda som är konstant och därmed borde vara helt naturligt så finns det ett starkt motstånd mot förändring. Kanske framförallt där man inte väntar sig att det ska finnas.

Förändring och utveckling har alltid fascinerat och drivit mig, men det var inte förrän jag kom in i hembygdsrörelsen som jag äntligen hittade ett sammanhang för att arbeta med det på riktigt. Denna rörelse som kopplar ihop den ”lilla” historien med den stora genom platser och deras människor och gör den allmänmänsklig. Plötsligt kunde jag sätta mig själv i relation till världshistorien på ett sätt som jag hade saknat innan, och med det både se förändringar och förstå samtiden så mycket bättre.

Hembygdsrörelsen är Sveriges största kulturarvsvrörelse med sina totalt 400 000 medlemmar. Den är också till stor del en landsbygdsrörelse, den startade som en motståndsrörelse till urbaniseringen och industrialiseringen. Det brukar sägas att hembygdsrörelsen är folkets berättelse, inte överhetens. Här samlas den brokiga och ibland bråkiga historien om landet

Sverige, den som fått lite utrymme i läroböcker när den allmänna historiebegrivningen formats. Här finns, menar jag, utrymmet för berättelserna om vårt land och våra platser som faller utanför normen om det "urbana och moderna" landet Sverige.

Det är också den rörelse som, enligt Peter Aronsson, professor i historia och rektor för Linnéuniversitetet, kanske främst av alla folkrörelser fortfarande bär på rötterna till det som blev den svenska modellen: det starka och välorganiserade samhället som från sockennivå och uppåt tvingade statsmakten till förhandlingar som mynnade ut i det demokratiska system och den höga tillit till staten som Sverige haft (Aronsson & Sanden, 2007). Paradoxalt nog är det också, fortfarande enligt Aronssons text, just bärandet av detta kulturarv som gjort att hembygdsrörelsen marginaliserats när historieskrivningen fokuserade på att skapa den centraliserade nationalstaten där de starka lokala krafterna behövde avväpnas.

Marginaliseringen till trots så lyckades inte avväpnningen till fullo. Hembygdsrörelsen är som sagt fortfarande stor och även om den likt många andra folkrörelser har sjunkande medlemsantal så är den fortfarande i väldigt hög grad livskraftig. En gissning är att det har just med de där rötterna att göra.

Vi i Heimbygda, Jämtland Härjedalens hembygdsförbund, har som sagt arbetat med stort fokus på utveckling av vår rörelse de senaste tio åren med ett förnyingsprojekt som startskott 2015. Ett arbete som startade med fokus på att locka fler unga till vår rörelse men som landade i insikten att om vi ville ha förnying så behövde den börja med förändring av oss själva. En slags ideell organisatorisk variant på ordstävets "It's not you, it's me". För ganska

*Vi behövde lära oss
att kommunicera
bortom vår egen
spiegelbild helt
enkelt.*

snabbt konstaterade vi att problemet inte var bristande intresse, utan att vi inte lyckades nå ut till nya målgrupper. Vi behövde lära oss att kommunicera bortom vår egen spegelbild helt enkelt. Genom förändrade arbetssätt, djupgående diskussioner och framför allt ökad medvetenhet om föreningarnas vikt för samhället kunde vi sakta men säkert börja se

en förändring i vår rörelse. En vitalisering och ökad stolthet och kraft som i sin tur började dra till sig nya och yngre målgrupper. Arbetet resulterade i att vi fick i uppdrag av Sveriges hembygdsförbund att på nationell nivå ta fram

en metod för hur vi arbetat. Det blev ”Heimbygdametoden – förändringsprocess för föreningsföryngring.” Kort sammanfattat handlar det om att hitta rötterna till sitt engagemang och sin förening och hur de kan kopplas an till samtiden, att stärka det som gör att vi engagerar oss samt att utifrån det få syn på vad som behöver förändras hos oss för att göra plats för fler. För en hembygdsförening behöver vara blandad, den behöver samla människor från olika åldrar och grupper för att det lokala kulturarvet ska hållas levande och föras vidare. För att återigen referera till Peter Aronsson så har hembygdsrörelsen historiskt ofta haft en mobiliserande och överbryggande roll i föreningslivet. Genom att stärka detta samt förståelsen av kulturarvets roll och potential för hållbar samhällsutveckling så blir vi en relevant aktör i såväl våra lokalsamhällen som på mer övergripande nivåer.

Genom det nationella arbetet med metoden har jag mött föreningsaktiva över hela landet. Det jag ser, det jag gång på gång möter, är ett otroligt starkt lokalt engagemang.

Människor som tror på sina bygder, som kan deras historia. Som vet var vi kommer ifrån. Som lägger sin tid och energi på att bära dem framåt. Det är en ynnest att få uppleva, att få känna pulsen av den där kraften. Men det är också frustrerande. Det svenska civilsamhället är en fundamental del av vårt samhälle, trots det verkar det vara så osynligt när det kommer till den faktiska fördelningen av resurser. Det märks i hur lätt det är att skära ner i dess stödstrukturer, det märks i okunskapen om vad ideellt engagemang handlar om från offentliga företrädare. Det märks i bristande styrdokument för hur Sverige fördelar EU:s utvecklingsmedel, där civilsamhällets bärande roll för lokal utveckling lyser med sin frånvaro. Det är som att en allt större andel av dem som rör sig i olika beslutandeforum saknar förankring i den rörelse som utgör grunden för det samhällssystem de ska verka för. Folkets rörelse.

Så om vi verkligen ska prata om civilsamhällets utmaningar så är det dags att vi börjar vända blicken från det eviga mantrat ”det är för få som vill engagera sig” och i stället börjar titta på strukturerna som ska bära upp det.

För en hembygdsförening behöver vara blandad, den behöver samla människor från olika åldrar och grupper för att det lokala kulturarvet ska hållas levande och föras vidare.

Och här blir det spännande. För i tider när stärkt mobiliseringsförmåga, resiliens och beredskap plötsligt står på i stort sett allas agendor, så skulle jag vilja påstå att det blottas ett stort gap mellan de orden och förståelsen av vad de faktiskt innebär. För det som sker parallellt med alla ord om ”ökad mobiliseringsförmåga” är att man från politiskt och statligt håll drar ner på stöd till i stort sett allt som underbyggt det: studieförbunden, civilsamhället, kultur- och kulturarvssektorn och folkbildningen. Det vill säga alla de delar i samhället där vi på olika sätt samlas och bildar oss. Inte bara kunskapsmässigt utan också de relationer som är förutsättningar för att vi ska kunna och vilja lösa saker tillsammans.

Det skulle som sagt kunna avskrivas som okunskap, ja brist på bildning. Men om jag återigen refererar till Peter Aronsson och hans beskrivning av hur den starka centraliseringsideologin styrt Sverige så ser jag något annat. Ja inte bara ser, utan jag känner det. Att det starka lokala engagemanget och förmågan att mobilisera och bilda varandra står i direkt opposition till det samhällssystem vårt land byggt upp, där idén om den starka centralstyrda nationalstaten är bärande. Att människors engagemang för sina bygder och lokalsamhällen helt enkelt blir systemutmanande när det blir för starkt.

Jag känner det både i mitt jobb och i mitt privatliv. Eftersom jag bor i landsbygd kräver det i princip att jag måste engagera mig för att ha kvar vår tillgång till grundläggande samhällsservice. I mitt fall startade jag och mina vänner ett opolitiskt medborgarinitiativ för att driva våra frågor och vara en aktiv röst för ett decentraliserat samhällsbyggande. Till en början var vår dialog med politiken och det offentliga väldigt god. Vårt engagemang för vår kommun uppskattades och togs fasta på. Men de senaste åren, efter byte av politisk ledning har en osynlig men märkbar förändring skett i synen på lokalt engagemang. Dialogen är helt borta, vårt engagemang anses problematiskt och plötsligt är vi aktivister, eller ja bygdelobbyister som en politiker så fint uttryckte det, som man inte behöver lyssna på. Trots att det i stort sett är samma saker vi säger.

Mitt jobb handlar som sagt mycket om att stärka och öka det ideella engagemanget. Vi kan läsa sträckvis med forskning om varför det är viktigt för såväl folkhälsa som demokrati som hållbara samhällen. Det finns beräkningar på vad det ideella engagemanget motsvarar i pengar (ca 3,2% av BNP 2022) och det görs återkommande rapporter kring hur stabilt och resilient

engagemanget är i vårt land (Lundberg, Henrekson & Essen, 2025).

Självklart behöver vi jobba på individ- och föreningsnivå för att säkra att det fortsätter så. Men det finns en gräns för hur mycket vi kan göra själva, om det samtidigt finns styrande krafter som i princip motarbetar förutsättningarna för ett starkt civilsamhälle. För alla de där rapporterna spelar ju ingen roll om inte de som bestämmer läser dem eller förstår vad det handlar om och varför det behövs strukturer som faktiskt bär upp det för att vårt samhälle ska hänga ihop. Ska vi vara den starka demokrati vi säger oss vilja vara så måste vi ha ett ledarskap som följer folkets rörelse, inte ett som vill stoppa den. För det blir ju sällan bra.

Nu kan vi ju historien om hur det starka lokala engagemanget tvingade statsmakten till förhandlingar som ändrade systemet. Och för oss som är engagerade och som ser vad som händer i våra landsbygder, så ser vi också en rörelse börja ta form på ett sätt vi inte sett på länge. Där allt fler människor inte längre accepterar den fortsatta nedmonteringen av samhällskontraktet. Vi ser det i ockupationen av Sollefteå sjukhus, mobiliseringen kring Riksarkivet i Östersund och mot exploateringen av vår natur. Bland mycket annat.

Människor som samlas och organiserar sig, som säger ”Nej, det här går inte”, som läser på, omvärldsbevakar och lyfter andra perspektiv, andra möjligheter att bygga samhälle på. Som bildar om folk. Ungefär så som jag föreställer mig att det gjordes då för ungefär 200 år sedan. Och här någonstans finner jag mig liksom balanseras på en gräns. Insikten om att det jag kallar folkbildning avskrivs av andra som aktivism gör mig osäker. Har jag fel? Är jag ute och cyklar när jag påstår att ett starkt samhälle byggs underifrån? Att människor behöver känna sig inkluderade och delaktiga i det gemensamma samhällsbyggandet?

Vilken tur då att det finns en vinnare av Riksbankens pris i ekonomisk

Och för oss som är engagerade och som ser vad som händer i våra landsbygder, så ser vi också en rörelse börja ta form på ett sätt vi inte sett på länge. Där allt fler människor inte längre accepterar den fortsatta nedmonteringen av samhällskontraktet.

vetenskap till Nobels minne, Elinor Ostrom. Hon fick priset 2009 för sina teorier om förvaltandet av gemensamma tillgångar. Hennes forskning om "allmänningen som samhällsinstitution" (governing the commons) handlar om människors förmåga att samlas kring gemensamma resurser och tillsammans arbeta fram sätt att förvalta dem på som är långsiktigt hållbart (Ostrom, 1990). Det är på många sätt en beskrivning av det svenska civilsamhället, hur vi organiserar oss lokalt och löser gemensamma problem samt vilka grundläggande delar som krävs för att det ska fungera.

Så nej. Jag vågar påstå att jag inte är ute och cyklar. Sett till Elinors teorier så vågar jag till och med påstå att den rätta vägen framåt är den civilsamhällets inneboende kraft stakar ut. För om vi nu har byggt ett samhällssystem som inte har bärkraft för sitt folks rörelse så är det inte rörelsen som är problemet utan systemet.

Vi måste förändra systemet, och var börjar all förändring?

Referenser

- Aronsson, P., & Sanden, A. (2007). *Idéer om hembygden: Utmaningar för en folkrörelse med lokalsamhället i fokus i en globaliserad värld*. Tema Kultur och samhälle, Linköpings universitet. <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:liu:diva-38208>
- Lundberg, E., Henrekson, E., & Essen, J. von. (2025). *Många bidrar, få orkar bära: Ideellt arbete i Sverige 1992–2024*. Marie Cederschiöld högskola. <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:esh:diva-11288>
- Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge University Press.

Frida Olsson är verksamhetsutvecklare, SV Skåneland

Hennes forskningsintresse rör samverkan och sociala rörelser, aktivism och demokratiska processer.

Rötter och rörelser

Studieförbundens roll i samtida aktivism

Frida Olsson

Inledning

Den här essän är en betraktelse utifrån min roll som verksamhetsutvecklare i ett studieförbund. Texten undersöker hur relationen mellan studieförbund och sociala rörelser och aktivism kan se ut i dag, med utgångspunkt i tre konkreta exempel från mitt och kollegors arbete. Fokus ligger på hur studieförbund kan fungera som samhällsaktör och facilitator snarare än innehållsproducenter, och hur folkbildningen genom aktivism kan bidra till att skapa rum för kollektivt lärande, identitetsskapande och hopp.

Essän rör sig mellan två huvudspår. Det ena är förhållandet mellan sociala rörelser och mer informella organisering och studieförbundens institutionaliserade form och vad det innebär att utgöra en stödstruktur för någon annans agens. Det andra är förståelsen av sociala rörelser som platser där kunskap, kultur och gemenskap formas. Här använder jag begreppet sociala rörelser och inte folkrörelser som annars ligger nära till hands. Den litteratur jag refererar till, använder övervägande begreppet sociala rörelser i samband med aktivism, och därför håller även jag mig till det.

I dynamiken mellan de båda spåren finns såväl utmaningar och möjligheter och kanske också en väg framåt för studieförbund som vill vara relevanta i framtidens civilsamhälle. Exempelen är tagna från praktiker i en landsbygds- eller småstadskontext, vilket också ger ett bidrag till lärande om aktivism med ruralt fokus.

*Exempelen är tagna
från praktiker i en
landsbygds- eller
småstadskontext,
vilket också ger ett
bidrag till lärande
om aktivism med
ruralt fokus.*

Sociala rörelers kraft och institutionalisering

Flertalet av dagens åtta studieförbund har sina ursprung i sociala rörelser som historiskt har fungerat som en progressiv kraft för samhällsförändring. De har utgjort arenor för sociala och politiska frågor, skapat opinion och mobiliserat människor. Efterkrigstidens politiska kontext har bidragit till att sociala rörelser blivit en allt vanligare form för att uttrycka intresse och engagemang i specifika samhällsfrågor. Samtidigt som man ser en minskning av partipolitiskt engagemang, ökar rörelser som har politiska agendor men som befinner sig utanför den parlamentariska ordningen. Det skiljer sig dock mellan stad och landsbygd, ålder och klass (Jämte, Wennerhag och Uba, 2025).

Sociala rörelser tenderar att uppstå i vågor, där engagemanget intensifieras i takt med att vissa frågor aktualiseras. Rörelsernas kraft kan sedan avta om frågorna får politiskt genomslag, om de möts av repression, eller om de övergår i en mer institutionaliserad form (Jämte, 2025). Studieförbunden är exempel på hur sociala rörelser kan formaliseras och bli en del av det institutionaliserade civilsamhället. I en tidsanda där folkbildningens

Det förs resonemang om behovet av att nå nya grupper och tydligare positionera studieförbundens roll i ett föränderligt samhälle.

former, målgrupper och relevans i relation till samhällsutvecklingen allt oftare problematiseras, finns kritik mot att kraften också har avtagit. Det förs resonemang om behovet av att nå nya grupper och tydligare positionera studieförbundens roll i ett föränderligt samhälle (Statskontoret 2018, SOU 2024:42, Folkbildningsrådet 2024, Den omdebatterade folkbildningen, 2024). Trots en ökning av sociala rörelser kan ovanstående diskurs tolkas som att studieförbundens egen rörelseväg är på tillbakagång. Det väcker frågor om hur studieförbunden i dag, som institu-

tioner, förhåller sig till nya sociala rörelser och samtida former av aktivism. Hur kan sociala rörelser förstås i dagens folkbildningskontext? Hur kan samarbeten mellan studieförbund och samtida sociala rörelser se ut givet olika organisationsförutsättningar, och vilka former av praktik och organisering möjliggörs eller hindras genom sådana samspel?

Aktivism flyttar gränser och skapar rum för hopp

Det är i motstånd mot etablerade maktstrukturer och politiska processer som aktivism tar form. Här finns en konfliktrelation som bär på en ambition att förskjuta gränser och omformulera dominerande samhällsdiskurser. Aktivistiskt engagemang drivs av en vilja att synliggöra och utmana upplevda orättvisor eller strukturella skevheter.

Genom att skapa plattformar där kritik kan artikuleras och alternativa perspektiv ges utrymme, möjliggörs former av kollektivt handlande som skapar rum för medborgarengagemang och politisk mångfald (Eyer-
man och Jamison, 2006). Aktivism och

*Aktivism och
sociala rörelser
är nära samman-
länkade fenomen.*

sociala rörelser är nära sammanlänkade fenomen. Sociala rörelser uppstår när individer, grupper eller organisationer förenas kring gemensamma mål och tillsammans agerar som kollektiva aktörer med syfte att påverka samhällsutvecklingen. Att ingå i samma rörelse innebär dock inte nödvändigtvis en enhetlig strategi eller samstämmighet i handlingsrepertoar. Inom en och samma rörelse kan det förekomma betydande skillnader i både ideologiska utgångspunkter och praktiska tillvägagångssätt (Jämte, 2025). Gemensamt är dock att de förenas i ett övergripande syfte i en gemensam strävan efter att formulera alternativa samhällsvisioner. Inom ramen för den prefigurativa politiken, det vill säga grupper som pekar på att en annan värld är möjlig genom att själva skapa alternativ inom det samhälle de lever i, ryms en hoppfull dimension, även om engagemanget ofta tar sin början i erfarenheter av marginalisering, maktlöshet eller brist på framtidstro. Hoppet fungerar som en drivkraft som förflyttar människor från frustration till handling och möjliggör kollektivt agerande utifrån en emotionell och existentiell förankring (Syssner, 2024).

Under 2000-talet har sociala rörelser fått en alltmer framträdande roll inom välfärdssamhället. I takt med att den offentliga välfärden upplevs som otillräcklig på vissa områden, har olika initiativ vuxit fram som ett svar på dessa brister (Nyberg, 2022). Ett sådant exempel är Adolfssons (2024) studie av ungas aktivism på landsbygden. Studien visar hur unga mobiliserar genom så kallade gör-det-självt-strategier, där de själva skapar mötesplatser och aktiviteter som formar deras vardag i brist på offentlig service som fri-

tidsgårdar eller bibliotek. Det är initiativ som kan ses som ett sätt att återta och gemensamt äga platsen genom närvaro, vardagligt handlande och en stark förankring till lokala nätverk. Genom att mobilisera resurser, kunskap och lokalt engagemang skapar rörelserna alternativa lösningar som ersätter eller kompletterar offentliga insatser.

Begreppet *platsism*, som formulerats av Sernhede, Rosales och Söderman (2019), beskriver hur platsens status fungerar som en grund för social kategorisering på samma sätt som etnicitet eller hudfärg styr rasism. Den plats en individ kommer ifrån påverkar hur hen uppfattas av både omgivningen och sig själv. Liknande tendenser kan skönjas på landsbygden, där marginaliseringen snarare tar form som ett avstånd till urbanitet. Att vara "lantis" innebär ett stigma precis som förorter och miljonprogramsområden kan göra. Att vara från en plats eller ort kan i sig väcka ett motstånd och ur det föds ett radikalt hopp som dels kräver mod att se och påtala orättvisor och samtidigt föreslå en ny maktordning (Syssner, 2024). Att återta sin plats genom att aktivt skapa verksamhet på egna villkor är ett sätt att skriva om berättelsen om platsen som ett centrum för handlingskraft, kreativitet och tillhörighet.

Identitetsformande kunskaps- och kulturproducenter

Vad får människor att ansluta sig till sociala rörelser? Det handlar inte enbart om hopp om förändring, utan också om de värden och visioner som rörelsen förmedlar. Sociologerna Eyerman och Jamison (2006) beskriver sociala rörelser som kreativa och experimentella arenor där nya former av möten, kunskap och gemenskap uppstår. De menar att sociala rörelser kan förstås som intellektuella praktiker, där kunskap produceras och som formas i samtal, handling och erfarenhetsutbyte. Här finns också en koppling till hopp där kollektiv intelligens och kunskap är avgörande för framgång och där kunskapande tillsammans också genererar hopp (Syssner, 2024).

Det omfattar både sakfrågor och de perspektiv som påverkar handlingslogik och handlingsmönster. Rörelserna verkar samtidigt som kulturella aktörer. Musik, konst och berättelser fungerar som förebildliga uttryck som stärker samhörighet och fördjupar känslan av delaktighet som bidrar till att forma identitet, både på individuell och kollektiv nivå. Ett samtida exempel på

social rörelseaktivism är Fatta-rörelsens framgångsrika användning av sociala medier, där bl.a. en tydlig visuell identitet bidrog till att mobilisera stöd och påverka framväxten av samtyckeslagen (Björck, Brustad och Söderman, 2018). På liknande sätt har förortsrörelser skapat synlighet genom kulturella uttryck som exempelvis rap och poetry slam (Sernhede, Rosales och Söderman, 2019). Konst och kulturella uttryck kan förmedla känslomässig insikt som fördjupar förståelsen av intellektuella och kunskapsmässiga dimensioner. Kulturens roll är inte bara att förmedla budskap, utan också att skapa gemenskap, tillhörighet och social förankring. Genom att estetiskt gestalta vad som är möjligt, snarare än att enbart formulera krav, får konst och kultur en särskilt betydelsefull funktion. Kulturella uttryck kan bidra till att synliggöra alternativa perspektiv, väcka intresse och skapa utrymme för reflektion. Det visio- nära inom det estetiska har en potential att tydliggöra samhällsfrågor på ett sätt som kan påverka både allmänhetens uppfattningar och i vissa fall även opinion och politiska beslutsprocesser. I detta samspel mellan kunskap, känsla, gemenskap och identitet finns en viktig del av svaret på varför människor engagerar sig i sociala rörelser (Eyerman och Jamison, 2006).

*Kulturens roll
är inte bara att
förmedla budskap,
utan också att
skapa gemenskap,
tillhörighet och
social förankring.*

Denna förståelse av sociala rörelser som både kunskapsproducerande och kulturellt formande aktörer utgör en viktig utgångspunkt även i mitt eget arbete. Som verksamhetsutvecklare i ett studieförbund befinner jag mig i en kontext där relationen mellan studieförbund, sociala rörelser och aktivism är under utveckling. Nedan följer tre exempel som illustrerar hur folkbildning och aktivism kan sammanflätas och hur studieförbunden i egenskap av institutioner kan fungera som relevanta aktörer i samverkan med sociala rörelser. De är sammanställda i korthet utifrån kollegors och mitt eget arbete där vi verkar i en landsbygds- och småstadskontext.

Studieförbund som infrastruktur för sociala rörelser och aktivism

Det första exemplet rör nätverket *Rädda Vättern*, som har vuxit fram i protest mot planerade gruvetableringar i området kring sjön (även omnämnt i Uba och Lundstedt, 2025). *Rädda Vättern* är tydligt förankrat i miljörörelsen, där frågor om naturresurser, hållbar utveckling och lokal påverkan mobiliserar både civilsamhällets aktörer och akademi. Samtidigt finns ett tydligt landsbygdsperspektiv där det handlar om att försvara platsen från att exploateras till gruvidrift. I sitt arbete har nätverket tagit stöd av två studieförbund samt Jönköpings universitet, vilket resulterat i en seminariedag där frågan behandlades ur olika perspektiv; geologiska, juridiska, miljöetiska och mänskliga rättigheter, med anknytning till Agenda 2030. I handlingsrepertoaren finns även manifestationer i form av en mänsklig ring runt Vättern och en konsert med lokala körer som en konstnärlig form av mobilisering. Här fungerar studieförbunden som samverkansparter genom att bidra med resurser för samordning, tekniskt stöd, dokumentation och kommunikation. Vätternnätverket är ett exempel där en äldre generation med stark föreningsvana snabbt kunde organisera sig. Det är en struktur som i viss mån gynnar samverkan med studieförbundens etablerade former. Men även här finns en utmaning för studieförbunden i att kunna frigöra resurser och uppmärksamhet utan att det sker på bekostnad av annan verksamhet.

Det andra exemplet rör en grupp unga med neuropsykiatriska funktionsvariationer (NPF) som, med stöd av ett studieförbund och projektmedel riktade mot ofrivillig ensamhet, skapade en egen mötesplats. NPF-gruppen som kan inordnas under funktionsrättsrörelsen, utgör ett exempel på hur en grupp kan skapa utrymme för delaktighet och gemenskap på egna villkor. Gruppen utgick från egna erfarenheter av exkludering från traditionella fritidsaktiviteter och utvecklade ett sammanhang där deltagarnas behov och perspektiv stod i centrum. Samtidigt är det också en aktivism i förhållande till en välfärdsbrist då kommunen som ungdomarna bor i avvecklade fritidsgårdarna strax innan initiativet togs. En form av gräsrotsorganisering, där deltagarna själva definierar syfte och form, i linje med Adolfssons (2024) beskrivning av ett "gör det själv"-perspektiv. Här är studieförbundets roll att bistå med ledare, administration, arvodering och lokal. Initiativet har väckt kommunpolitiskt intresse och aktualiserats i lokal mediarapportering. I

NPF-gruppen diskuterades alternativet att bilda en förening, men man landade i att studieförbundets cirkelmodell redan erbjöd det man behövde, det vill säga en plats att vara på där man känner att man funkar socialt. Att inte behöva ta ansvar för administration eller föreningsbildning var en lättnad snarare än en begränsning. Här blir studieförbundets form både en resurs och en ram.

Det tredje exemplet utgörs av initiativet *En fördom till fikat*. Under tre tillfällen placeras ett tält på en offentlig plats, exempelvis ett torg, där allmänheten bjuds in att samtala över en fika med en representant för en etablerad social rörelse, kallad "fördomen". Syftet är att underlätta personliga möten bortom stereotypa föreställningar, och därigenom bidra till ökad förståelse. Till skillnad från de tidigare exemplen är det här studieförbundet som initierar samarbetet, och därigenom skapar nya rum för dialog och lärande i offentliga miljöer. Det är inte direkt knutet till en enskild rörelse, men utgör en plattform där bland annat sociala rörelser kan ges utrymme att representera sina perspektiv och samtidigt främja förståelse genom dialog på en ort med småstadsprägel. Initiativet i sig har en aktivistisk prägel utifrån en tro på det enkla samtalets kraft. En utmaning för det här arbetet är svårigheten att locka aktivister till konceptet. Det kan ha flera olika förklaringar. Idén är relativt ovanlig och ett visst mod kan krävas för att gå in i möten med okända människor. En annan aspekt som lyfts i dialog med studieförbundet som arrangerar serien är farhågan att studieförbundet inte är tillräckligt känt eller intressant för samtida rörelser.

*En utmaning för
det här arbetet är
svårigheten att
locka aktivister till
konceptet.*

De tre exemplen ovan är enkla i sin utformning. Som verksamhetsutvecklare och representant för ett studieförbund handlar rollen främst om administrativt stöd och samordning, medan huvuddelen av kunskap och innehåll kommer från de sociala rörelserna själva. En gemensam nämnare för samtliga tre fall är att det lokala nätverket, liksom relations- och kontaktskapande, utgör en grundläggande del av verksamheten. I de två första exemplen har verksamhetsutvecklare kontaktats via befintliga nätverk och tillfrågats om deras studieförbund vill stödja initiativen. Det tredje exemplet är mer uppsökande i sin karaktär.

Stöd i form av marknadsföring och administration kan visserligen framstå som relativt okomplicerat, men det är i det relationella arbetet som studieförbundens verkliga relevans och bidrag i samarbetet med sociala rörelser blir tydligt. Det kräver en förmåga att kommunicera varför en viss satsning är angelägen och för vems skull. I detta samspel finns en kommunikativ och pedagogisk dimension som är central för att samverkan ska ske. Studieförbunden bidrar med att skapa utrymme och möjliggöra för rörelserna att växa och få större plats genom att göra saker tillsammans.

Diskussion

Avslutningsvis vill jag återknyta till de två spåren jag inledde med; det institutionaliserade civilsamhället i förhållande till det fria civilsamhället och förståelsen av sociala rörelser som folkbildande verksamheter i meningen att de är identitetsformande kunskaps-, och kulturproducenter. Att aktivism och sociala rörelser ges plats i samhället kan betraktas som ett tecken på en levande och dynamisk demokrati. Flera av studieförbunden har sina rötter i just denna tradition och har spelat en viktig roll i att utveckla demokratiska praktiker, både inom och bortom de formella politiska arenorna.

Under sin utveckling har studieförbunden etablerats som viktiga samhällsinstitutioner med ökad påverkanskraft, men samtidigt förändrats i sin roll med en institutionell struktur. Istället för att vara innehållsproducenter fungerar de i högre grad som stödjande infrastruktur genom administration, projektstöd och kommunikation, vilket i sin tur ger nya sociala rörelser möjlighet att växa och det är just detta som är poängen. Bändkraften ligger i att sluta upp mot sociala rörelser och att stödja aktivism som ligger inom ramen för folkbildningens syften. Det bidrar till en ökad yta för kunskap, nya rum för kultur och demokratisk praktik, men också för nya generationer och målgrupper att finna stöd hos studieförbunden. Genom att tillhandahålla resurser, rum och ramverk utan att förlora öppenheten inför rörelsens egen logik, kan studieförbunden bidra till att stärka rörelsernas egen kapacitet att forma och sprida kunskap. Med ett landsbygdsperspektiv bildas också nya centrum på platser som upplevs perifera i förhållande till staden.

De två spåren som jag inledde essän med möts i relationen och i dessa sammanhang fungerar studieförbunden främst som möjliggörare av samverkan

snarare än som huvudaktörer. Genom att bidra med resurser, struktur och synlighet vidgas rummen för sociala rörelser att verka inom. Samtidigt kan det vara värdefullt att reflektera över hur rörelsernas drivkraft påverkas i ett samarbete där studieförbundens byråkrati skapar ramarna. Kan det finnas en risk att delar av den kritiska energin dämpas i mötet med institutionella villkor? Eller kan det vara så att en viss struktur behövs för att aktivismen ska kunna fortsätta utvecklas och få genomslag? De båda perspektiven behöver inte utesluta varandra, utan kan både stödja och begränsa aktivism. För studieförbunden innebär det en balans att förhålla sig till. Att stödja utan att styra eller förlora öppenheten för rörelserns självständighet och kritiska potential.

Här finns också möjligheten för studieförbunden att ta en mer aktiv roll och att bidra till samhällsdebatten genom folkbildningsinsatser. Blickar man tillbaka, kan studieförbundens historia som platser för kunskap och kulturproduktion fungera som ledning för att förstå och navigera i samtiden. Att anta rollen som möjliggörare, och ibland också som innehållsbärare, innebär att tillsammans med andra skapa kunskap, forma identiteter och bygga gemenskap. I ett sådant samspel växer inte bara utrymmet för sociala rörelser, utan också ett gemensamt hopp. Kanske är det just här framtidens folkbildning tar form; i mötet mellan institutionell möjlighet och rörelsebaserad agens, där gemensamma rum för kunskap, kultur och identitet växer fram genom motstånd.

Referenser

- Adolfsson, M. (2024). *Place and youth political action: How place shapes political action in rural Sweden*. *YOUNG*, 32(2), 125–141.
<https://doi.org/10.1177/11033088231218844>
- Björck, C., Brustad, L., & Söderman, J. (2018). FATTA!-En företagsliknande förening och Facebook-rörelse med folkupplysande ambition. *Utbildning & Demokrati-tidskrift för didaktik och utbildningspolitik*, 27(1), 61-80.
- Edquist, S., Tyson, R., & Arriaza Hult, M. (2024). *Den omdebatterade folkbildningen*. Folkbildningsrådet.
- Eyerman, R., & Jamison, A. (2006). *Sociala rörelser i en ny tid*. Studentlitteratur.
- Folkbildningsrådet. (2024). *Folkbildningsrådets omvärldsanalys*.
https://www.folkbildningsradet.se/media/s1andouy/omvarldsanalys_webb.pdf
- Jämte, J., Lundstedt, M., & Wennerhag, M. (2025). *Sociala rörelser i Sverige*. Studentlitteratur.
- Lundstedt, M., & Uba, K. (2025). Kollektiv handling för landsbygden. I J. Jämte, M. Lundstedt, & M. Wennerhag (Red.), *Sociala rörelser i Sverige* (s. 351 – 368). Studentlitteratur.
- Nyberg, V. (2022). En solidaritets- och omsorgskris: Civilsamhällets roll som omsorgsutförare i ett bristande välfärdssamhälle. I A. Olovsson, L. Lööv, L. Haj Brade, & A. Sjöstedt (Red.), *Aktivism: En antologi om arbete för social och politisk förändring* (s. 141 – 155). Mittuniversitetet.
- Sernhede, O. Rosales, R. & Söderman, J (2019) *När betongen rätar sin rygg. Ortenrörelsen och folkbildningens renässans*. Daidalos

Statskontoret. (2018). *En folkbildning i tiden* (Rapport 2018:18).

<https://www.statskontoret.se/publicerat/publikationer/publikationer-2018/en-folkbildning-i-tiden/>

Syssner, J. (2024). *Hoppfulla platser?: Om hopp och hoppfullhet i periferin*.

Nordic Academic Press.

Utbildningsdepartementet. (2024). *Bildning, utbildning och delaktighet:*

Folkbildningspolitik i en ny tid (SOU 2024:42). <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/statens-offentliga-utredningar/2024/06/sou-202442/>

Wennerhag, M., & Uba, K. (2025). Sociala rörelser och protester i Sverige i siffror. I J. Jämte, M. Lundstedt, & M. Wennerhag (Red.), *Sociala rörelser i Sverige* (s. 39 – 65). Studentlitteratur.

Thor Rutgersson är författare, även presskommunikatör och internationell samordnare på Folkbildningsrådet, men skriver som privatperson. Han har tidigare arbetat och skrivit om folkbildning på alla nivåer, från lokalt till internationellt.

Framtidens mobilisering ser annorlunda ut

Thor Rutgersson

När jag fick frågan om jag ville bidra med en text till den här skriften fick jag också ett övergripande tema – det skulle handla om folkbildning som en kraft som kan mobilisera människors engagemang. Eller, kanske var det en fråga: "Är folkbildningen en kraft som kan mobilisera människors engagemang?" Historiskt har det varit så; folkbildningen har varit en omdanande kraft – både för individ och samhälle. Men hur är det i dag?

För att svara på frågan behövs kanske en tydligare definition av "engagemang". Vad menar vi med ordet? För mig går tankarna omedelbart till ideella insatser, alltså arbete som görs i föreningslivet och i civilsamhället men kanske också i nätverk och i mer informella men kollektiva sammanhang – saker vi gör för att vi bryr oss om någonting större än oss själva: Ett sammanhang, ett syfte, en gemenskap. Frågan blir då om folkbildningen – likt i folkrörelsernas begynnelse – är en kraft som kan husera och kanske till och med förädla sådana strävanden; för kollektiv utveckling och förbättring?

Folkbildningen har varit en omdanande kraft – både för individ och samhälle. Men hur är det i dag?

Svaret kräver att vi först undersöker hur det står till med det ideella engagemanget i Sverige, i dag. Hur väljer människor att mötas och engagera sig på 2020-talet och är det kompatibelt med den organiserade folkbildningen, alltså folkhögskolor och studieförbund? Är organisationer som föddes i en annan tid och för andra kamper och strävanden kapabla att möta nya människor, i helt andra situationer, som inte är engagerande på samma sätt som förr? Statens stöd till den organiserade folkbildningen ställer krav på

ökad mångfald, det vill säga att fler och olika människor får möjlighet att använda folkbildningen. Men hur ska det gå till?

Många följdfrågor blir det. Och alla svar ryms naturligtvis inte i texten som nu följer. Men förhoppningsvis finner du som läser här ingångar och tankar som kan utforskas djupare framgent.

Det ideella engagemanget har förändrats, men det har inte minskat. Faktum är att det har ökat något (Forum, 2025). Men en viktig bisats i sammanhanget är att det har skett en minskning när det gäller medlemskap – alltså att fler gör ideella insatser hos eller med organisationer eller föreningar utan att faktiskt vara medlemmar där (eller i nätverk och konstellationer som inte är formellt organiserade) (von Essen & Svedberg, 2020). Under pandemin vande vi oss

*Det är inte orimligt
att tala om en
värld före och efter
pandemin, både i
hur vi vill arbeta
och hur vi förväntar
oss att kunna delta i
olika sammanhang.*

vid att också engagera oss och göra insatser digitalt och på distans (Famna, Forum, Fremia, Giva Sverige, 2022). Det är inte orimligt att tala om en värld före och efter pandemin, både i hur vi vill arbeta och hur vi förväntar oss att kunna delta i olika sammanhang. Ändå visar den senaste kartläggningen av ideellt engagemang från Volontärbyrå att det ideella engagemanget är fortsatt stabilt ur ett makroperspektiv. En trend som dock uppmärksammas är att många föreningar har svårt att behålla volontärer och ideellt

engagerade (Hölden, 2024). Det skulle kunna tyda på att engagemanget blir mer sporadiskt eller situationsbundet och att det i växande omfattning handlar om tillfälliga punktinsatser.

Folkbildningen har länge varit en ryggrad för svenskt föreningsliv med folkhögskolorna och studieförbunden som mötesplatser i lokalsamhället – och med personal som kan agera spindeln i nätet och knyta ihop civilsamhället. Den rollen för folkbildningen blir extra tydlig i glesbygd och landsbygder, där studieförbund och folkhögskolor blir ett osynligt kitt som håller ihop lokalsamhället och möjliggör gemensamma insatser och mobilisering (Åberg, von Essen, Cras, Nordfeldt & Hansen, 2024). Traditionellt har sådana funktioner varit tydligt knutna till medlemskap och specifika sammanhang,

där folkbildningen användes och utvecklades av framväxande folkrörelser som föddes ur breda särintressen – arbetarrörelsen, nykterhetsrörelsen, frikyrkorörelsen och så vidare (även om det förstås förekom gott om dubbel- eller trippelmedlemskap och olika typer av samarbeten).

I nutid verkar folkbildningens aktörer agera mer neutralt uppsamlade – men fortfarande med utgångspunkt i olika delar av civilsamhället. Ett konkret exempel på detta som ofta nämns är det som hände 2015, när det kom många människor till Sverige på flykt från krig och konflikt. Senare politiska beslut och den allmänna diskussionen har färgat bilden av vad som hände då – och de är också svårt att tala om utan att använda värderade begrepp; flyktingvåg eller flyktingkris, flyktingströmmar och så vidare. Men jag har personliga minnen och erfarenheter från den här tiden som tydligt visar folkbildningens uppsamlade roll i praktiken: För tio år sedan var jag tillfälligt verksam som chef för en studieförbundsavdelning med verksamhet bland annat just i glesbygd och landsbygder. Innan det kom särskilda pengar uppifrån hade folkbildningens olika aktörer redan mobiliserat insamlingar och besök på de närliggande flyktinganläggningarna och det ordnades med busskort och aktivitetskort långt innan sådana insatser var påtänkta från annat håll. Olika föreningar och rörelser, med olika ideologiska förtecken, träffades och slog ihop sina resurser genom möten initierade av studieförbund och folkhögskolor. Även privatpersoner hörde av sig till folkbildningen och tog initiativ till språkkurser och samhällsorientering. Det samlades in cyklar också – och någon startade en återkommande cykelverkstad för reparationer och underhåll. Ingen skulle behöva sitta isolerad i väntan på beslut om uppehållstillstånd! När många av deltagarna sedan också fick uppehållstillstånd hade de redan kännedom om folkbildningen och kunde därför använda folkhögskolor och studieförbund för egen verksamhet.

Skillnaden från dåtidens mobilisering, är kanske att engagemanget är mer flytande och grupperna som behöver folkbildningen mest inte alltid är

*I nutid verkar
folkbildningens
aktörer agera
mer neutralt upp-
samlade – men
fortfarande med
utgångspunkt
i olika delar av
civilsamhället.*

organiserade i egna föreningar eller rörelser. Folkbildningen måste i större utsträckning ”komma till dem” och mobiliseringen som studieförbund och folkhögskolor kan erbjuda behöver inkludera fler delar av samhället.

Som sagt: Folkbildningen behöver för att leva upp till statens syften med stödet till folkbildningen nå en mångfald människor, men hur ska det gå till? Undersökningar visar att relativt många deltar i folkbildningsaktiviteter i så kallade marginaliserade områden (Tahvilzadeh, Mellander & Kellecioglu, 2019). Samtidigt är personer födda utanför Sverige och Norden underrepresenterade inom folkbildningens största verksamhetsområden (kultur och estetisk verksamhet) (Rutgersson, Tannå & Timgren, 2020). Mer än tidigare behöver studieförbund och folkhögskolor agera uppsökande – men utan ovanifrånperspektiv. Det gäller

att dela på möjligheter och makt. En del av det handlar om vilka som sitter i folkbildningens olika styrelser – och på olika chefspositioner. Där har det traditionsenligt varit många stiftarorganisationer, huvudmän och stora medlemsorganisationer representerade, alltså sammanhang och organisationer som kanske minskar i verksamhet och antal engagerade. Samtiden och framtiden ställer kanske krav på att det finns människor i ledande roller som också har kännedom om och är trovärdiga i nya och andra miljöer och sammanhang. Fler grupper, kulturer och samhällsdelar behöver representation i folkbildningens styrande organ, vid sidan om de ”traditionella”. Då blir det lättare att rekrytera större mångfald i personalstyrkan och även att nå ut organiskt till fler delar av samhället.

För mer än fjorton år sedan arbetade jag med ett projekt som blygsamt hade titeln ”Folkbildningens idé och framtid”. Bland annat gjorde vi en skrift med djupintervjuer. Jag hade då varit ute och träffat ungdomar från olika kontexter i Sverige; unga i frikyrka, unga i idrottsrörelsen, unga på fritidsgård, unga muslimer och så vidare. En sak som förvånade mig var hur markant olika ungdomarna uppfattade sina framtids- och påverkansmöjligheter. I vissa områden kände ungdomarna att dörrarna till framtiden var stängda

redan på förhand. Spola fram 14 år och Sverige är troligen ännu mer segregerat. Här behöver folkbildningen fungera som utjämnande kraft.

Vissa upplever att det är känsligt att fråga: "Vem behöver folkbildningen mest?" De tycker kanske att folkbildningen ska finnas lika mycket för alla. Men en sådan uppfattning tar inte hänsyn till att våra grundförutsättningar är olika: Tillgången till det etablerade kräver inte bara vetskap om vad som finns, utan också ett inbäddat inflytande där folkbildningen görs *tillsammans* med dig – aldrig bara *för* dig.

Om vi för att börja sammanfatta återgår till ursprungsfrågan: "Är folkbildningen en kraft som kan mobilisera människors engagemang?"

Ja, folkbildningen har alltid haft en mobiliserande roll. Från början i framväxande folkrörelser, som kittet i lokalsamhället och som spindeln i nätet i civilsamhället. Men framtidens mobilisering kräver att folkbildningen blir mer tillgänglig och synlig för fler. I en värld med mindre traditionell organisering men med växande sporadiskt engagemang behöver folkbildningen bli flexibel. Makten att kunna använda folkbildningen som plattform behöver delas på fler – och det behövs därför större mångfald *inom* studieförbunden och folkhögskolorna. Paradoxalt nog behövs kanske en utveckling tillbaka till det lokala i en tid där fler studieförbund slår ihop sina avdelningar till större kluster. Det behövs starkare koppling till det som händer och finns på orten – samtidigt som folkhögskolorna nu öppnar filialer där samma skola finns på flera platser. Och glöm inte: Nu och i framtiden – efter pandemin – förväntar sig människor också att i mycket större utsträckning kunna delta digitalt och från var som helst. Folkbildningen måste i detta experimentera med olika sätt att träffas.

Det som hände 2015 när många människor på flykt från krig och konflikt kom till Sverige – och senare igen under Rysslands invasionskrig i Ukraina – visar att folkbildningen fortfarande är en snabbfotad kraft med förmåga att mobilisera flera och olika krafter. Det handlar om lokala insatser, på riktigt, där människor finns och verkar. Kanske är folkbildningens potential som mobiliserande kraft tydligast när det finns konkreta, kollektiva utmaningar? Kanske betyder det – innan någon annan gör det för dem – att folkbildningens aktörer måste vässa på tydligare mål och verksamhetsåtaganden med fokus exempelvis på nya målgrupper eller specifika utmaningar? En utveck-

ling som, i alla fall i teorin, nu också blir mer möjlig, tack vare den nya statsbidragsfördelningsmodellen – som är tänkt att fokusera mer på just mål och åtaganden (Folkbildningsrådet, 2024).

Det finns förstås många utmaningar för folkbildningen, inte minst när det kommer till finansiering och kostnader. Men utanför den organiserade folkbildningen och föreningslivet finns lärande och bildning även i mer informell tappning; det pågår redan saker överallt. Om fler människor från olika miljöer blir aktiva inom folkbildningen kommer det som redan sker på annat håll få näring och utrymme att växa. Det är så folkbildningen blir tillgänglig som mobiliserande kraft för fler, på ett organiskt sätt.

Referenser

- Fakta och statistik om idéburen organisation och ideellt engagemang, Forum, Idéburna organisationer med social inriktning, 2025: <https://socialforum.se/ideellt-engagemang/#section6>
- Medborgerligt engagemang i Sverige 1992–2019, Johan von Essen och Lars Svedberg, Ersta Sköndal Bräcke Högskola, 2020
- Pandemin och civilsamhället – konsekvenser, insatser och stödåtgärder, Famna, Forum, Fremia, Giva Sverige, 2022
- Volontärbarometern, rapport om ideellt engagemang 2024, Ola Hölden, Volontärbyrå, 2024
- Folkbildning i landsbygder, om folkbildningens betydelse för människor och lokalsamhällen i svenska landsbygder, Pelle Åberg, Johan von Essen, Patrik Cras, Marie Nordfeldt och Kjell Hansen, Folkbildningsrådet, 2024
- Folkbildning i marginaliserade stadsdelar, Nazem Tahvilzadeh, Charlotta Mellander, Ilhan Kellecioglu, Folkbildningsrådet, 2019
- Mångfald och förnyelse? Thor Rutgersson, Sara Tannå och Katja Timgren, Folkbildningsrådet, 2020
- Nytt bidragssystem för studieförbunden från 2024, Folkbildningsrådet, 2024: <https://folkbildningsradet.se/studieforbund/hur-vi-fordelar-pengar-till-studieforbunden/nytt-bidragssystem-for-studieforbunden-fran-2024/>

Anna-Lena Öhman är lärare i främst SO-ämnena på Dalslands folkhögskola, enheten i Trollhättan.

Hon har i sitt arbete kunnat kombinera sitt intresse för hälsa och naturen och ser det som särskilt viktigt att verka för vad som skapar engagemang hos deltagare och koppla det till undervisningen.

Projektet

MIN STORY VÅR AGENDA

som fick mig att våga släppa taget och kontrollen

Anna-Lena Öhman

För några år sedan fick jag och en kollega på Dalslands folkhögskola möjlighet att delta i ett Arvsfondsprojekt för att arbeta med att stärka deltagarnas egenmakt på ett positivt sätt. Projektet hette från början ”Min story, vår agenda”. Det enda vi egentligen visste var att vi skulle utforska engagemang, se hur det kunde vara en del av Agenda 2030 och hur man därifrån skulle kunna skapa förändringsarbete. Projektet skulle pågå under två års tid.

Jag tyckte att det lät som en härlig utmaning att verkligen ge deltagarna möjlighet att själva hitta vad som var viktigt för dem, utan att blanda in några specifika ämnen eller ”måsten”. Under mina år på folkhögskolan har jag alltid upplevt en spänning mellan att hålla sig till ämnet och att släppa in våra deltagare i processer där de får vara med och utveckla både innehåll och utformning inom ramen för allmän kurs.

Vissa tar lätt tillfället i akt att påverka, men många är vana vid att ”matas”, och det är en balansgång att hantera detta i grupper. Som folkbildare, lärare och handledare måste jag balansera mellan att stötta och att ge deltagarna utrymme att själva ta initiativ. Jag har haft turen att arbeta med goda mentorer, vilket har gett mig det mod som krävs för att släppa fram deltagarna och låta deras idéer växa.

Vi beslutade oss för att säga ja, och till saken hör att jag och min kollega arbetar på olika enheter av Dalslands folkhögskola, vilket inte alltid har varit en dans på rosor. Genom åren har det funnits spänningar mellan enheterna som delvis kan förklaras av geografiskt avstånd (5 mil), men också av att kostnaderna för den ena enheten varit högre, samtidigt som man hanterat

*Detta skapade
en känsla av
gemenskap i både
bekymmer och
glädjeämnen, sam-
tidigt som nya
bekantskaper knöts.*

fler deltagare på den andra. Vi har dock alltid fått höra att vi är beroende av varandra. Nu fick vi alltså ett tillfälle att faktiskt dra nytta av att arbeta med två deltagargrupper på skolorna, där de kunde mötas och samtala, både digitalt och fysiskt. Detta skapade en känsla av gemenskap i både bekymmer och glädjeämnen, samtidigt som nya bekantskaper knöts. Många deltagare på folkhögskolan har inte haft så stora möjligheter att resa och

projektet möjliggjorde detta.

Hur skulle vi då börja? Vad gick det ut på? Hur skulle vi få med oss deltagarna i detta? Jag började i min egen mentorsgrupp (den grupp deltagare som jag har mentorsansvar för och därför har en närmare relation till) och frågade även runt på raster. Efter att jag förklarat för mina deltagare började även de att fråga runt, tills vi var en grupp på cirka tio som nu fick schema-lagd tid, cirka två timmar i veckan, för att arbeta med projektet. Arbetstiden för gruppen var satt till ett läsår.

Vi fick inspiration och vägledning från en projektledare och en pedagog från Folkhögskolornas Serviceorganisation (FSO) i Stockholm, som samordnade projektet. Jag var hela tiden mycket tydlig med min grupp att jag inte riktigt visste vad detta skulle leda till, utan att vi – jag tillsammans med deltagarna – skapade våra egna metoder och väg framåt utifrån löst hållna ramar. Den lösa planen var att börja med sig själv i det lilla och se om man hade varit involverad i någon typ av engagemang som gjort positiv skillnad för andra. Vi gjorde rundor och deltagarna antecknade på whiteboarden i klassrummet – allt från att hjälpa äldre släktingar till att jobba ideellt med ungdomar med missbruksproblematik, till att säga ett vänligt ”hej” till någon man mött på gatan.

Jag och min kollega hade regelbundna möten via Teams där vi loggade och jämförde våra processer. Redan från början kunde vi se att när vi arbetade med att ”backa undan” lite och låta deltagarna ta plats, förändrades deras invanda roller.

Vi gick vidare och utforskade deltagarnas olika förebilder, och de arbetade med att hitta berättelser i sina egna liv. Allt detta för att ge utrymme för vad

som drev dem, deras eget engagemang, och vad som var viktigt för dem. Vi möblerade även om klassrummet så att samtalen kunde flyta bättre. Under hösten anordnades också digitala konferenser där våra deltagare, tillsammans med deltagare från andra folkhögskolor, fick planera och genomföra konferenser – av deltagare, med deltagare, för deltagare. Allt detta pågick utan att jag och min kollega var direkt inblandade. Deltagarna tog kommandot och bad om vår hjälp när de behövde, exempelvis med datorer, bokning av rum och andra praktiska lösningar för samtal.

Vi pratade om deltagarnas hjärtefrågor, och de kopplade dessa till de globala målen som vi satte upp i klassrummet. Jag har aldrig tidigare upplevt att deltagarna så engagerat visat intresse för Agenda 2030. Det var verkligen inspirerande att se hur de själva sökte kunskap om målens innebörd. De upptäckte dem i sin omgivning och hur de faktiskt berörde dem på ett personligt plan.

Vid den första konferensen som de anordnade kretsade mycket kring psykisk ohälsa, vilket tog oss lärare och projektledare något på sängen. Åtminstone jag och min kollega hade trott att miljöfrågor skulle dominera, men i stället visade det sig att hälsa var mer angeläget för våra deltagare.

I slutet av höstterminen nådde vi i Trollhättan en punkt där vi kände oss färdiga med att utforska vad som var viktigt för oss och hur det hängde samman med Agenda 2030. Nu behövde något mer hända. Hur skulle vi gå från tankar och idéer till handling? Jag förklarade att det var upp till dem att komma fram till detta. Jag försökte hålla mig undan, men de vände sig ändå till mig för bekräftelse. Jag insåg att min blotta närvaro skapade ett hinder för maktförskjutningen till dem, så jag förklarade att jag behövde lämna klassrummet för att de skulle få ta rodret på riktigt.

*Hur skulle vi gå
från tankar och
idéer till handling?*

Jag har ofta funderat på hur vi kan träna deltagare i ett demokratiskt arbetssätt. Ibland måste man helt enkelt ta sig själv i kragen och släppa taget – men inte överge. Jag förklarade för gruppen att jag behövde kliva åt sidan för att de skulle kunna ta makten över processen. Det visade sig vara ett mycket klokt beslut. När lektionen var slut hade gruppen bestämt sig för att arbeta med ett studiecirkelkoncept som skulle innehålla det de själva

upplevde att de och många andra behövde mer kunskap om.

Det handlade om psykisk ohälsa samt hur man sköter sin budget och privatekonomi. De upplevde att de, trots många år i skolan, inte visste vart man skulle vända sig med problem kring ekonomi och psykisk hälsa. De hade också sett hur nära kopplade dessa delar är, och de kände hur bristfälligt stödet i samhället är när detta inte fungerar.

Efter jullovet började gruppens deltagare inventera sina kontakter och resurser. De kontaktade budgetrådgivare och personer som arbetar med skuldsanering i Trollhättans stad, som svarade mycket positivt på deras önskan om hjälp. I gruppen fanns deltagare med egna erfarenheter av psykisk ohälsa, och två deltagare visade sig vara mycket skickliga på att planera sin ekonomi. En av dem använde "Budgetfröken" Karin Lundins material som finns online och berättade hur hon haft stor nytta av detta. En annan deltagare hade en släkting som arbetade som kurator på högskolan Väst. Han kontaktade henne och hon kom senare och föreläste och svarade på frågor.

Vi enades om att genomföra studiecirkeln på skolan och bjuda in andra deltagare. Jag hjälpte till att hitta en tid i veckoschemat som passade så många som möjligt utan att det krockade med annat. Vi fick med deltagare från grupperna som läser svenska som andraspråk på grundnivå, vilket också gav mervärde i form av extra språkträning.

Deltagarna från andra skolor och min kollegas grupp skapade andra förändringsprojekt. Till exempel rensade deltagarna i Färgelanda ån som flyter förbi skolan, en grupp på Röda Korsets folkhögskola i Skärholmen skapade en stödgrupp för unga killar och på Lokala folkhögskolan i Malmö startade de en klädbytgarderob. Allt mellan himmel och jord kom ut ur detta – av, för, och med våra deltagare. De fick mötas och presentera för varandra vad de gjort och hur det skapat positiv skillnad. Jag kunde se hur detta skapade en stolthet hos mina deltagare som jag sällan tidigare skådat.

Och det är väl här jag hittar kärnan i varför detta var så viktigt, särskilt på en folkhögskola. Deltagarna fick syn på sina egna resurser och att de själva kan göra skillnad – och att detta i sig skapar psykiskt välmående. Om vi som folkbildare vågar lita på deltagarnas inneboende resurser, då sker något viktigt. Att våra deltagare får syn på sina egna förmågor är något mycket centralt i folkbildningen. Jag blir uppriktigt orolig när vi anpassar oss för mycket och sänker förväntningarna på att våra deltagare faktiskt har resur-

ser att påverka och förändra. Självklart ska vi stötta, men på rätt sätt – så att vi samtidigt låter dem växa.

Året därpå gjorde vi om resan med nya deltagare. Det blev bland annat poddar och en konstutställning. I några fall blev det kanske inte helt klart, men bara att ha planerat, kontaktat ideella föreningar och så vidare var stora framsteg för deltagare som aldrig tidigare vågat ringa ett samtal till någon de inte kände. Jag försökte också arbeta med att samtala om att processer kan vara mål i sig. Att våga försöka är en stor bedrift, liksom att uppmärksamma sina mikroframsteg. Många av våra deltagare är vana att fokusera på att de inte når hela vägen och ser sig som misslyckade. Vi pratade mycket om detta och det var fint att se hur väl deltagarna peppade och gav varandra värdefull feedback.

*... det var fint att se
hur väl deltagarna
peppade och gav
varandra värdefull
feedback.*

Projektet lever kvar på skolan och vi har tagit med oss erfarenheterna in i nya former. Det förde också oss kollegor på skolan närmare varandra på ett sätt som tidigare försök från olika chefer aldrig lyckats med. Jag vågar idag släppa kontrollen mycket mer och lita på mina deltagares inneboende resurser. Min roll är att stötta dem i att hitta och utveckla dessa.

Maria Arriaza Hult är doktor i pedagogik med inriktning mot vuxnas lärande.

Hennes forskningsintressen rör folkbildande praktiker inom politiska rörelser och i pågående projekt studerar hon cirkelledarskapet i cirklar inom ramen för politiska partier och studieförbund i en nordisk jämförelse.

Henrik Nordvall är professor i vuxenpedagogik vid Linköpings universitet.

Han har bland annat forskat om folkbildning och politiska rörelser samt om global spridning av skandinaviska folkbildningsidéer.

Det särskilda med att leda particirklar

Maria Arriaza Hult & Henrik Nordvall

I detta bidrag återger vi delar av en nyligen avslutad studie av hur erfarna studiecirkelledare inom politiska partier resonerar och planerar (Arriaza Hult & Nordvall 2024).^{*} Avsikten med studien var att utveckla praktiskt användbara kunskaper om ett sammanhang för lärande som har en sällsynt stark och direkt koppling till demokrati som ideal och styrelseform.

På studieformer är så tydligt förankrade i ett demokratiskt tänkande som studiecirkeln. Ambitioner om att stärka och utveckla demokratiska värden uttrycks i många typer av utbildningar. Men det är ovanligt att demokratiska ideal framträder så tydligt i själva praktiken som de ofta gör i studiecirklar (Larsson, 2001). Studiecirkelarna är vanligen öppna för alla som vill delta, det krävs ingen formell behörighet för att vara med. Det finns heller ingen inbyggd tanke om att rangordna eller betygsätta deltagarna. I stället är tanken att cirkelarna ska vila på öppna samtal mellan jämlikar. Deltagarna förväntas dessutom inte bara delta i samtalen, de förväntas också vara delaktiga i att bestämma vad cirkeln ska handla om och hur studierna ska läggas upp. Även om cirkelledarens roll är viktig blir den ofta något annorlunda än lärarens. Det är oftast viktigare att vara duktig på att få en grupp att samarbeta och att skapa ett öppet och trivsamt samtalsklimat än att vara duktig på det ämne cirkeln handlar om.

Det blir alltså upp till cirkelledaren att på bästa sätt upprätthålla den demokratibaserade praktiken. Oavsett ämne och sammanhang får cirkelledaren

^{*} Texten består av en lättare bearbetning av ett kapitel i rapporten *Det demokratibärande cirkelledarskapet: Att leda studiecirklar inom politiska partier* (Arriaza Hult & Nordvall 2024, s 49–64) som finns att ladda ned fritt på nätet. Studien har möjliggjorts tack vare ett ekonomiskt forskningsstöd från Bildningsförbundet Östergötland.

en sådan roll. Ledare för den typ av cirklar som står i fokus för vår studie – studiecirklar i politiska partier – har dessutom ytterligare en demokratisk funktion. De politiska partierna är nämligen inte bara viktiga för demokratin – att vi har välfungerande partier är *helt avgörande* för realiserandet av vår typ av parlamentariska demokrati. De kunskaper och förhållningssätt till andra människor som utvecklas bland medlemmar i, och företrädare för, politiska partier får därför betydelse för alla. Inte bara för partierna själva och deras närmast sörjande.

Ur denna synvinkel är studiecirklar och hur de organiseras i partier intressanta att undersöka. Ett normativt antagande vi gör är nämligen att det är bra för demokratin om studiecirkelformen används och utvecklas inom partierna.

Vi tänker oss att politiska partier där medlemmar och företrädare socialiseras in i en horisontell samtalskultur, kännetecknad av fria överläggningar, skapar en mer levande demokrati.

Vi tänker oss att politiska partier där medlemmar och företrädare socialiseras in i en horisontell samtalskultur, kännetecknad av fria överläggningar, skapar en mer levande demokrati. Detta står i kontrast till partier där samtalskulturen präglas av ordergivning och enkelriktad kommunikation uppifrån partiledningen.

Vi kan också se att studiecirkeln historiskt har haft en central betydelse i flera partiers interna arbete och utbildningsverksamhet i Sverige (Gidlund & Möller, 1999; Gougoulakis, 2016; Larsson, 1999). Studier visar också att studiecirklar och annan folkbildning i studieförbundens verksamhet fortfarande utgör viktiga bildningsarenor för många folkvalda inom flertalet politiska partier (Nordvall, Bladh & Malmström, 2020). Det finns alltså en lång och fortfarande ganska omfattande studiecirkeltradition inom svensk partidemokrati.

Att leda en studiecirkel kan ses som ett slags pedagogiskt hantverk. Studieförbunden arrangerar återkommande studiecirkelledarutbildningar för att ge cirkelledare verktyg att lösa sina uppgifter. Många ledare skaffar sig med tiden erfarenheter av vad som fungerar för att en studiecirkel ska bli bra. I en studie av vuxenpedagogerna Martin Lundberg och Staffan Larsson (Lund-

berg & Larsson, 2010) som vi har låtit oss inspireras av, intervjuade de erkänt skickliga studiecirkelledare om hur de resonerade kring sitt cirkelledarskap. Studien syftade till att synliggöra cirkelledares beprövade erfarenheter. Den visar hur cirkelledare resonerar och agerar för att hantera olika problem som kan uppstå och hur de gör för att skapa en så trivsamt och lärorik studiecirkel som möjligt. Bland de intervjuade fanns såväl ledare för konstcirkel som för språkcirkel och diskussionscirkel i samhällsämnen. Många av de utmaningar och sätt att resonera kring studiecirkel som de tar upp tror vi är användbara även för cirkelledare i politiska partier. Samtidigt föreställer vi oss att politiska partier som sammanhang för organisering av studiecirkel i många fall innebär specifika utmaningar och möjligheter.

Ett centralt ideal för studiecirkeln är exempelvis principen om att studierna ska präglas av frihet. Innehåll och upplägg ska enligt denna idé bestämmas av de involverade själva, i samråd mellan gruppens ledare och deltagarna. Deltagarnas egna erfarenheter och intressen är tänkta att fungera som utgångspunkt för hur studierna utformas. I det partipolitiska sammanhanget föreställer vi oss att idealet om studiernas frihet kan hamna i konflikt med specifika målsättningar som partierna har med studierna. Particirkel inom ett visst parti kan rimligtvis inte handla om precis vad som helst utan behöver förhålla sig till partiets ideologi och verksamhet. I vissa fall kan det även finnas beslut inom partiet om vad studierna ska innehålla eller hur de ska läggas upp (Nordvall, Bladh & Malmström, 2020, s 25ff). Här kan således situationer uppstå som skapar specifika utmaningar och behov av överväganden. När vi intervjuat erfarna cirkelledare i politiska partier har vi varit särskilt intresserade av hur sådana speciella omständigheter hanteras. Hur skapar man en studiecirkel som förenar individens engagemang, intressen och lust att lära med det egna partiets behov att utvecklas och fylla sina funktioner i det demokratiska systemet? Vilka problem kan uppstå och hur förebygger den erfarna cirkelledaren dessa?

Att hantera didaktiska dilemman

Snarare än att intressera oss för ett specifikt parti har vi anlagt ett perspektiv där vi riktar ljuset mot vad vi tolkar som utmärkande drag i det pedagogiska hantverk som är gemensamt för partier i allmänhet. Med ett mer teoretiskt språkbruk kan den här studien sägas handla om partiernas didaktik. Begreppet didaktik betyder i korthet undervisningslära eller undervisningskonst. Det kan också förstås som ett perspektiv på utbildningsverksamheter. Oftast används begreppet i relation till undervisning i det formella skolväsendet. Alla sammanhang som organiseras för lärande bygger emellertid på en didaktik, i avseendet att lärandet är beroende av olika val som gjorts rörande sammanhangets utformning. Dessa val kan vara så väl genomtänkta som omedvetna. Oavsett påverkar de vad som lärs ut, hur det görs och vilka som omfattas.

Med utgångspunkt i den tidigare kunskap som finns om studiecirkelledares didaktiska överväganden har vi sökt att förstå hur partiaktiva kan resonera när de använder studiecirkeln som metod för att skapa lärsituationer. Liksom den tidigare nämnda studien av Lundberg och Larsson (Lundberg & Larsson, 2010) om cirkelledares beprövade erfarenheter har vi tagit utgångspunkt i tre begrepp när vi försökt urskilja centrala aspekter i partiernas resonemang: *didaktik*, *design* och *dilemma*.

För att förstå vilka resonemang som ligger bakom en utbildningssituation och möjliggör lärande brukar analyser av hur utbildning organiseras baseras på de så kallade didaktiska nyckelfrågorna: varför, vad och hur. Kort sagt: vad är syftet med undervisningen (varför), vilket innehåll (vad) ska ingå och vilka metoder (hur) är lämpliga (Abrandt Dahlgren, 2007). Särskilt relevant ur ett *didaktiskt perspektiv* blir frågan om vilka skäl läraren eller utbildningsanordnaren anför i relation till sina ställningstaganden om vad som ska läras och hur det ska gå till. "Den didaktiska kunskapen", skriver Staffan Larsson, "handlar i grunden om hur man motiverar valen" (Larsson, 2013, s 20).

I en particirkel är innehållsfrågan givetvis av stor betydelse; innehållet speglar rimligen partiernas olika budskap och perspektiv. Men snarare än att fördjupa oss i skillnader i politiskt och ideologiskt innehåll, är vår avsikt här att urskilja och förstå partiöverskridande didaktiska mönster. Particirklar har ofta ett tydligt syfte som cirkelledaren hela tiden måste förhålla

sig till. De studiecirkelledare som vi har intervjuat resonerar ofta kring sitt didaktiska handlande i förhållande till vad det har för betydelse för partiet. Mer än att bara se sin roll som cirkelledare som en uppgift att främja lärande, verkar particirkelledarna se sig själva som representanter för sitt parti med ett ansvar att skapa sammanhang där medlemmar kan inkluderas, aktiveras och bli en del av den partipolitiska gemenskapen. Att leda en particirkel innebär därmed också att verka mobiliserande – att bidra till att medlemmar inte bara deltar, utan också motiveras att engagera sig och skrida till politisk handling (Larsson, 2019). Men de är framför allt, just i detta sammanhang, cirkelledare som har att förhålla sig till olika ideal som omgärdar studiecirkeln som undervisningssituation. Genom att analysera studiecirkelledares överväganden kan vi urskilja hur de väger olika värden mot varandra och på vilka grunder de sedan motiverar de val som omger undervisningssituationen. Vi får därigenom kunskap om vad vi kan kalla partistudiecirkelnas didaktik.

Begreppet *design* använder vi oss av för att ringa in hur cirkelledare resonerar kring utformningen av studiecirkeln. Ungefär som för en arkitekt som ska utveckla en design för en byggnad är det viktigt att cirkelledaren från början har en idé om vad som ska åstadkommas. Redan på idéstadiet kan det ju vara så att det finns flera idéer som hen vill att designen ska präglas av, som i delar blir motstridiga. Det kan för arkitekten bli en fråga om att hitta en avvägning mellan ideal om vad som är vackert och vad som är funktionellt. För cirkelledaren kan det vara en avvägning mellan en önskan om att ha en så fri process som möjligt och en önskan om att cirkeln ska utveckla vissa kunskaper. Det räcker emellertid inte med att göra en avvägning mellan olika önskvärda egenskaper hos designen. Den som utvecklar designen måste ju också förhålla sig till ett sammanhang som medför begränsande villkor. För arkitekten kan det handla om hur landskapet ser ut. Kanske finns det en stadsbyggnadsplan att förhålla sig till. För cirkelledaren kan det ju handla om vilken grupp som deltar, vilka tidsramar som finns eller om det finns ett

*Redan på idéstadiet
kan det ju vara så
att det finns flera
idéer som hen
vill att designen
ska präglas av,
som i delar blir
motstridiga.*

material och inriktning som partiet fattat beslut om. Här tillkommer alltså fler avvägningar.

Ofta är det svårt eller till och med omöjligt att genomföra alla sina avsikter i praktiken. Det leder till att pedagoger tvingas till avvägningar både mellan olika principer om vad som är önskvärt, men också till konkreta avvägningar i relation till olika omständigheter, när de designar en utbildning. Det är just förmågan att göra kloka avvägningar som utgör kärnan i den hantverksskunkap hos pedagogen, i vårt fall cirkelledaren, som vi intresserar oss för.

I likhet med Lundberg och Larsson (Lundberg & Larsson, 2010) tänker vi att begreppet design lämpar sig väl för att beskriva cirkelledares uppdrag. Studiecirkelledare handlar i ett svårförutsett sammanhang, där de måste lösa de problem som uppstår allteftersom de uppstår. Sammanhanget kan exempelvis röra deltagarnas förkunskaper och olika inställning till deltagande, begränsningar i tid eller cirkelns innehåll. Kontexten medför olika typer av problem som cirkelledaren har att lösa givet en viss avsikt (exempelvis att lärande och gemenskap ska uppstå på ett särskilt sätt eller att deltagarna ska bli hängivna miljöpartister). Lösningen tar sig sedan uttryck i en design, det upplägg som ledaren utformar för att genomföra sin avsikt givet sammanhangets förutsättningar.

När en studiecirkelledare designar utbildningssituationen med en viss avsikt i åtanke, så måste den förhålla sig till olika villkor och förutsättningar

*I stället ställs
olika värden emot
varandra. En fördel
ur en synvinkel blir
en nackdel ur en
annan synvinkel.*

och det är svårt att hitta en "perfekt" lösning. I stället ställs olika värden emot varandra. En fördel ur en synvinkel blir en nackdel ur en annan synvinkel. Till exempel kanske en cirkelledare uppfattar att cirkeldeltagarna önskar ett visst innehåll och därför förbereder något för att gå dem till mötes. Men när den cirkelledaren har ägnat tid åt att söka den efterfrågade informationen och sedan delger gruppen, finns en risk att gruppen tycker att

innehållet blir för styrt. Delgivandet av information uppfattas kanske ske på bekostnad av möjligheten att bidra med sina egna erfarenheter.

Ett sätt att beskriva detta med ett mer teoretiskt språkbruk är att utbildningskontextens villkor försätter "designern", i olika "dilemman". Det är så

Lundberg och Larsson, med utgångspunkt i utbildningsforskarna Ann och Harold Berlak (Berlak & Berlak, 1981; Larsson, 1983; Larsson, 2013), använder begreppet dilemma som verktyg för att tolka och analysera didaktiska designer. En central del av det didaktiska kunnandet blir ur detta perspektiv att hitta lösningar på olika dilemman när de väl uppstår. Även här handlar det ofta om kreativ problemlösning, där cirkelledaren bär med sig ett didaktiskt kunnande och en verktygslåda med olika sätt att hantera potentiella dilemman.

Studiecirkelledare i particirklar ställs inför olika typer av dilemman. Det rör sig dels om den typ av dilemma som kan uppstå i vilken studiecirkel som helst, där det handlar om att stödja lärande och skapa en trygg miljö för cirkeldeltagarna. Dels rör det sig, tänker vi oss, om en särskild typ av dilemman som följer av partisammanhanget och dess olika förväntningar och logiker.

Material och metod

I den här studien har vi intervjuat tio cirkelledare med erfarenhet från studiecirklar i politiska partier. För att hitta lämpliga informanter har vi först vänt oss till de tre studieförbund som har riksdagspartier bland sina medlemmar och efterfrågat att komma i kontakt med erfarna particirkelledare. Vid urval av cirkelledare att intervjua har erfarenhet och erkänd kunnighet i att leda en cirkel i huvudsak varit ett viktigare kriterium än jämn representation från partier eller studieförbund. Till exempel är cirkelledare från Socialdemokraterna och Centerpartiet överrepresenterade bland informanterna. Vi har emellertid sökt att få en spridning mellan både borgerliga och icke-borgerliga partier. Av de tio cirkelledare som vi har intervjuat är sex män och fyra kvinnor. Cirkelledarna förekommer med fingerade namn i texten som också återger vilket parti cirkelledaren tillhör. Den första bokstaven i det fingerade namnet är densamma som den första bokstaven i partinamnet.

De frågor som vi ställt under intervjuerna har varit koncentrerade kring cirkelledarnas föreställningar om olika problem som kan uppstå i studiecirklar och hur en ska agera inför dessa. Intervjuerna var utöver den specifika inriktningen på erfarenheter från just partistudiecirklar, öppna och präglades av en inventerande avsikt. Utformning av såväl breda tematiska frågor som specifika följdfrågor utvecklades med hjälp av begreppen didak-

tik, design och dilemman. Intervjuerna har spelats in och transkriberats. I tolkningsarbetet gjordes först en preliminär kategorisering av olika typer av didaktiska överväganden där vi sedan analyserat hur studiecirkelledarna beskriver olika designer för att lösa dilemman som kan uppstå.

Etikprövningsmyndigheten (Dnr 2023-02269-01) har gett oss tillåtelse att genomföra studien.

Resultat

I resultatdelen lyfter vi fram två aspekter av cirkelledarnas resonemang som ter sig särskilda för partikontexten. I dessa fall träder cirkelledarna inte bara fram i sin pedagogiska roll som cirkelledare utan också som representanter för sitt parti. Studiecirkeln får därmed en dubbel funktion: dels att främja lärande och utveckling bland deltagarna, dels att fungera som ett verktyg för mobilisering inom det politiska partiet. Särskilt framträdande blir denna roll i situationer där cirkeln bidrar till att bygga relationer inom partiet, samt att utveckla förtroende mellan medlemmar och parti.

Att bygga relationer till och inom partiet

Studiecirklar generellt är en studieform som betonar relationellt och kollektivt lärande. Det gäller även studiecirklar som sker inom ramen för partier. I vissa fall handlar det, som i de flesta cirklar, om att stärka relationerna inom gruppen. I andra fall tycker vi oss emellertid kunna urskilja att parti-studiecirkelledarna talar om ett relationsbyggande som har en betydelse för partierna snarare än för deltagarna. Vi kan även urskilja olika typer av parti-relaterat relationsbyggande. Det handlar om att partistudiecirkelledarna gör

*Det handlar också
om att utveckla
den enskilde
medlemmens
nätverk inom
partiet.*

sitt bästa för att få deltagarna att känna sig välkomna i partiet. Det handlar också om att utveckla den enskilda medlemmens nätverk inom partiet. Slutligen handlar det om att partiet som helhet utvecklar relationer i form av det vi nedan kallar för ett *partistärkande nätverkande*. Dessa tre typer av relationsbyggande ska vi nu titta närmare på.

Välkomnande partigemenskap

I intervjuerna lyfter studiecirkelledarna fram att medlemsutbildningarna ofta kan vara en medlems första möte med sitt parti och att det därför är viktigt att få alla att känna sig välkomna. Deltagaren får en möjlighet att lära känna både partiet och andra medlemmar (Martin, cirkelledare för Miljöpartiet). Om medlemmarna känner sig bekväma när de går en cirkel finns en större chans att de blir engagerade och vill delta i partiets andra aktiviteter. Lärandet i studiecirkeln skapar på så vis ett partisammanhang som känns meningsfullt att delta i (Stina, cirkelledare för Socialdemokraterna).

Deltagandet i studiecirkeln skulle kunna beskrivas som en typ av ”inkör-sport” i partiet. Stina, cirkelledare för Socialdemokraterna berättar att hon alltid låter trycka upp studiematerialet och dela ut det vid första tillfället. Det fysiska studiematerialet som deltagaren får i sin hand ökar värdet av medlemskapet, menar hon, och deltagaren känner då konkret att hen får någonting tillbaka. Förhoppningen är att medlemmen ska känna sig mer utvald och sedd i sitt medlemskap, vilket skapar förutsättningar för fortsatt engagemang.

Lennart, cirkelledare för Liberalerna, beskriver det som att deltagandet i studiecirkeln gör att enskilda medlemmar känner att de får ut något av sitt medlemskap. Det är viktigt då det generellt är en utmaning för partierna att fånga upp och behålla nya medlemmar.

Tyvärr, så är det ju alltför många nya medlemmar som säger så här att ja, jag har anmält mig som medlem men det är ingen som hört av sig och hälsat välkommen en gång. Och det är ju förödande. Man måste ju försöka involvera nya medlemmar så snabbt som möjligt. Och det här är ju ett sätt att få med dem genom att ha en utbildning då. Och sen lär de ju känna varandra också under cirkelns gång och det är också värdefullt. Du får ett ansikte på olika namn och så där. (Lennart, cirkelledare för Liberalerna)

Några studiecirkelledare berättar också om studiecirkelar som partiet erbjuder till personer som är intresserade av partiets politik men inte är medlemmar. Genom att bjuda in dessa personer öppnas dörren på glänt för nya potentiella medlemmar. De får en möjlighet att känna av om att engagera sig politiskt

är något för dem och om de passar in i "partikulturen". Över huvud taget påtalar studiecirkelledarna att partikulturen är något som märks av i studiecirkelsituationen, och att även om partier kan vara förankrade i samma ideologi så kan det finnas stora skillnader i partiernas "kultur" och idéer om hur man ska agera inom partiet (Catrin, cirkelledare för Centerpartiet). Även om inte alla som deltar i en öppen cirkel blir medlemmar, så betonar studiecirkelledarna att den här typen av cirklar är viktiga för deras partier. En studiecirkelledare säger till och med att han är mest nöjd med att ha lett dessa öppna cirklar, eftersom det ofta leder till öppna och nyfikna samtal om hur samhället är beskaffat och hur demokrati fungerar (Christoffer, cirkelledare för Centerpartiet). En strategi för att få nya eller potentiella medlemmar att känna sig välkomna är att även bjuda in mer erfarna medlemmar. Detta blir ett sätt att få nya personer att känna sig inkluderade i en gemenskap som sträcker sig utanför cirkeln.

Personliga nätverk

Partistudiecirkelledarna betonar vikten av att medlemmarna skaffar sig ett personligt nätverk. Studiecirkeln kan erbjuda en social gemenskap som gör att enskilda medlemmar lär känna andra personer inom partiet. Genom att gå en studiecirkel tillsammans med andra politiskt aktiva lär den enskilda medlemmen sig också att förstå hur arbetet inom partiet fungerar. Studiecirkeln blir alltså *en plats där medlemmarna kan knyta värdefulla kontakter för sitt framtida engagemang* (Martin, studiecirkelledare för Miljöpartiet).

En studiecirkelledare framhäver att studiecirkeln kan sammanföra medlemmar i en kommun:

Att skapa en bra dynamik i den gruppen tror jag det handlar om mer än just att det är socialt. Det handlar ju om att skapa en dynamisk och handlingskraftig grupp. Och det vill man ju som politiker, då vill du ingå i en grupp som fungerar bra och som kan liksom skapa utrymme för sin politik. För det är ju inte så att någon går i studiecirkel i partiet för att bara ha trevligt och umgås. Nej, den tiden är förbi. Utan nu så går man ju därför att man ser en nytta med det på ett annat sätt. I sin roll som politiker. (Catrin, cirkelledare för Centerpartiet)

Cirkeldeltagandet kan på så vis hjälpa till att utveckla det politiska arbetet och att sammansvetsa gruppen. Mer än att få medlemmarna att känna sig delaktiga i en social gemenskap kan studiecirkeln hjälpa den enskilda medlemmen att hitta sitt nätverk inom partiet.

För att när man kommer in ny så det blir det vid de här tillfällena som man oftast lär känna [folk]. Går man bara på möten, liksom beslutande möten, då går oftast tempot ganska fort. Det finns inte så mycket tid att sitta och liksom nätverka och lära känna varandra utan det är mer hands-on medan utbildningstillfällen är något helt annat. En helt annan möjlighet att ”bonda”, det tror jag är jätteviktigt för ett framtida engagemang. Ja, att man hittar sitt nätverk i partiet. (Stefan, cirkelledare för Socialdemokraterna)

Betonandet av värdet i att cirkeldeltagarna får en möjlighet att lära känna varandra är givetvis inte unikt för en partistudiecirkelledare. Snarare är det en generell strävan som återfinns bland cirkelledare i alla typer av studiecirkelar. Vi kan se det som en central aspekt i en allmän studiecirkeldidaktik. Particirkelledarna utgår från en sådan allmän studiecirkeldidaktik för att skapa sammanhållning i studiegruppen. Deras syften med detta rymmer emellertid något mer än att enbart få gruppen att fungera som studiecirkel. Det ses som ett sätt att utveckla deltagarnas personliga nätverk inom partiorganisationen.

Partistärkande nätverkande

Förutom att odla deltagarnas personliga nätverk framhäver de ledare vi intervjuat att studiecirkelar skapar relationer som har värde för partiet som organisation. Studiecirkeln bidrar till en typ av infrastruktur inom partiet. Studiecirkelarna får ett strategiskt värde för partiet genom att de bygger relationer till människor som kan bli användbara för partiet. En studiecirkelledare säger att utbildningsverksamhet ”skapar kittet i partiet” (Christer, cirkelledare för Centerpartiet). På så vis betonas en typ av nätverkande som har övergripande betydelse för organi-

*Studiecirkeln
bidrar till en typ av
infrastruktur inom
partiet.*

sationens sammanhållning och funktionssätt. Genom att arbeta med gruppen för att enskilda medlemmar ska känna sig trygga, skapas förutsättningar för att medlemmarna känner sig trygga inom partistrukturen generellt.

I huvudsak uppnås denna partistärkande målsättning genom studiecirkelledarnas generella arbete med att skapa ett tryggt och välkomnande klimat i cirkeln som känns meningsfullt för deltagarna. Det kan också innebära att cirkelledaren arbetar med relationsbyggande inom partiet som går bortom själva studiecirkeln, exempelvis genom att bjuda in framträdande partiföreträdare som gästföreläsare. Genom att på så vis sammanföra personer med olika positioner kan man, menar Stefan (cirkelledare i Socialdemokraterna), ”bygga bort hinder” som kan försvåra kontakter inom partiet.

Vi har mycket gästföreläsare och har man då träffat alla kommunalråden där och suttit och lunchat med någon av dem och så kommer man då på ett annat möte med den personen, men då är det mycket lättare att hälsa och då har man så att säga byggt bort hinder på det sättet. Så det tror jag är betydligt viktigare än det man lär sig.

På så vis lär sig den nya medlemmen inte bara vem den ska höra av sig till om den har ett förslag eller vill bolla idéer. Steget blir också lättare att ta i praktiken. Tanken är att den som träffat och pratat informellt över en lunch eller en fika med en ledande person inom partiet i större utsträckning också vågar kontakta dessa vid ett senare tillfälle. Därigenom skapas mer lättframkomliga kontaktvägar i partistrukturen.

Politiska förtroenden

Studiecirkelledarna återkommer ofta till att det som gör partistudiecirkeln speciell är möjligheten för deltagarna att ha eller att kunna få ett förtroendeuppdrag i framtiden. Att få förtroende från sitt parti beskrivs som en hedersam men också ansvarsfull uppgift som kräver mycket möda. Därför är det av stor vikt att välja rätt personer som är kapabla att axla ett politiskt förtroende. Det är en generell utmaning för partierna att hitta medlemmar som är villiga att ta på sig sådana uppdrag. Svårigheterna med att rekrytera

engagerade medlemmar kan relateras till det medlemstapp som präglar de flesta politiska organisationer och föreningar i Sverige och västvärlden sedan många årtionden (Dahl, 2011; Smith, 2020) där en förklaringsmodell är att politiskt engagemang i dagens samhälle ofta sker på andra sätt än genom medlemskap i en organisation.

Studiecirkelledarna som vi har intervjuat hanterar på olika sätt möjligheten att cirkeldeltagarna i framtiden kan komma att inneha förtroendeuppdrag. Det handlar om att erbjuda alla deltagare möjligheter att *utveckla kunskaper och självförtroende* för sådana uppgifter. Det handlar också om att vara uppmärksam och *identifiera deltagare som verkar vara särskilt kapabla att ta sig an ett politiskt förtroendeuppdrag*. Till sist handlar det om att *stärka medlemmarnas förtroende för partiet*. Studiecirkeln används alltså på olika sätt för att förbereda, stärka och utvärdera medlemmarnas förmåga att ta sig an politiska förtroendeuppdrag.

Utveckla självförtroende

I intervjuerna beskrivs studiecirkeln som en plattform där medlemmarna ges möjlighet att uttrycka sig och våga agera. Som cirkeldeltagare får de känna att deras åsikter är betydelsefulla och att de blir lyssnade på. Detta är inte unikt för particirkel utan framhålls ofta som en styrka med studiecirkelformen generellt. Att våga tala inför andra och uttrycka sina åsikter är emellertid särskilt viktigt för dem som ska företräda ett politiskt parti. Studiecirkelledarna betonar vikten av att deltagarna utvecklar ett politiskt självförtroende. Cirkelformen ger deltagarna möjlighet att utveckla det självförtroende som krävs för att kunna verka inom partiet. En studiecirkelledare framhåller att för att bli aktiva i partiet måste deltagarna "ta för sig". Studiecirkeldeltagandet är ett tillfälle att öva sig i detta, menar han.

Det skapar en självständighet. Att man vågar prata med andra. Man märker ju det ganska snabbt, vilka som kommer att vara... vilka som är beredda att ta för sig av saker och ting. Det skapar kontakt mellan människor där man vågar kliva vidare helt enkelt. (Christer, cirkelledare för Centerpartiet)

Ett utvecklat självförtroende bidrar också till ökade möjligheter till fortsatt

engagemang, resonerar cirkelledaren. Att stärka deltagarnas självförtroende blir därmed något som gynnar partiet på sikt. Genom att uppmuntra deltagarna att vara självständiga och modiga, och genom att utveckla dem som människor, ökar också chansen att de tar nästa steg i partiarbetet.

Att studiecirkeln både ska vara en plats där deltagarna ges möjlighet att utveckla sitt självförtroende och ett forum för att diskutera politik kan ibland medföra dilemman som cirkelledarna måste hantera. Det gäller särskilt när deltagare inte är vana vid att föra politiska diskussioner. En studiecirkelledare ger ett exempel på detta från en cirkel som är en del av ett integrationsprojekt, där kvinnoorganisationen i partiet organiserar en studiecirkel för nyanlända kvinnor i kommunen.

Jo, har man en diskussion får man ju inte hantera den diskussionen så som man skulle göra med partikollegor. Nej, då kan man ju gå på ganska hårt, tänker jag. Men här får man ju vara... det är jobbigt efteråt och man behöver prata av sig med någon likasinnad. Det är svårt, men man vill ju inte såra någon. Nej, man vill ju inte det. Man bör nog inte säga: du har fel, här har du missförstått. Men, man vill försöka och lirka till alternativa sätt att resonera. Jag tror inte att jag är speciellt bra på det, men jag försöker. Man vill ju inte ha en konfrontation i en sådan situation. Därför att det handlar om att bygga tillit. Och ja, det är bara att bita sig i tungan, alltså. (Clara, cirkelledare för Centerpartiet)

När deltagarna uttrycker åsikter som cirkelledarna ser som missuppfattningar och felaktiga påståenden står de, som Clara i exemplet, inför en avvägning. Å ena sidan vill hon uppmuntra ovana deltagare att uttrycka sina åsikter, för att bygga tillit och utveckla självförtroende. Å andra sidan är det viktigt för henne att deltagarna utvecklas och förstår partiets ståndpunkter, vilket ingår i hennes roll som cirkelledare och partiföreträdare. Helst vill hon både stärka tilliten och utmana den enskilda deltagarens perspektiv, men att utmana kan också riskera att undergräva tilliten.

Claras lösning på detta dilemma är att "lirka" genom att ställa frågor och lyfta fram alternativa synsätt, utan att direkt säga att någon har fel. Det är tydligt att detta kan vara påfrestande för cirkelledaren, som delvis avstår från

att tydligt uttrycka sin egen åsikt. Det ses som en rimlig avvägning för att undvika att samtalsklimatet blir konfrontativt i cirkeln. Förutom att det kan undergräva tilliten är det inte heller särskilt troligt att cirkelledaren genom konfrontation skulle få deltagaren att ändra sina uppfattningar. Att förändra åsikter tar tid, och för att studiecirkeln ska kunna bidra till detta krävs att deltagaren återkommer. Eftersom deltagandet är frivilligt är det viktigt att deltagaren känner sig trygg och trivs för att vara villig att återkomma.

Identifiera lämpade för uppdrag

För att inneha ett politiskt förtroendeuppdrag krävs givetvis inte bara självförtroende. Det handlar också om förmågan att visa upp sina färdigheter och förmågor så att partiet kan utveckla förtroende för medlemmen. Cirkelledarna beskriver att de som partiföreträdare försöker lägga märke till personer som kan tänkas vara lämpliga för partiuppdrag. Några uttrycker till och med att det kan gå snabbt att identifiera om någon utmärker sig. Studiecirkeln verkar på så vis vara ett passande sammanhang för att göra en första utvärdering av hur medlemmen agerar och huruvida hen kan vara lämplig för att axla ett politiskt förtroendeuppdrag.

En studiecirkelledare beskriver cirkeln som en bra möjlighet till ömsesidigt inkännande. Det innebär att medlemmen får möjlighet att känna av om hen passar in i partiet, samtidigt som partiet får möjlighet att bedöma om medlemmen är lämplig som företrädare (Christoffer, cirkelledare för Centerpartiet).

Ibland i de här cirkelarna brukar vi ha med någon från ledningen i partiet för att också, det är ju ett sätt för dem att lära känna de här människorna. Vad går de för? Jag menar när partiet nominerar människor för olika poster så går man ju lite grann i god för att det här är en, god företrädare, så att, träffas man några gånger så lär man ju känna varandra lite grann. Så det är ömsesidigt, att nya kan lära känna partiet och de som redan finns i partiet lär känna de nya. (Christoffer, cirkelledare för Centerpartiet)

En annan studiecirkelledare påpekar att hon håller ögonen öppna för personer som utmärker sig. Om någon visar särskilda egenskaper så kan hon ha den personen i åtanke för uppdrag (Stina, cirkelledare för Socialdemokra-

terna). När studiecirkelledarna diskuterar betydelsen av att deltagarna kan visa upp sig i partistudiecirkeln, så talar de ofta om studiecirkelformen som helhet och hur deltagandet i en studiecirkel ger möjlighet att visa upp olika fördelaktiga färdigheter. En studiecirkelledare betonar till exempel att det inte bara handlar om att kunna uttrycka sig väl och vara en bra talare, utan också om förmågan att lyssna, eftersom ”annars kommer man inte långt” (Christer, cirkelledare för Centerpartiet). Det blir tydligt att studiecirkelledarna värderar en mångfald av färdigheter hos deltagarna och ser de olika aktiviteterna som genomförs i cirkeln som en möjlighet att både utveckla och visa dessa färdigheter. Inom ramen för cirkeln skapas alltså en lärmiljö där den enskilda deltagaren kan utvecklas och där partiet kan identifiera och stödja framtida resursstarka medlemmar.

Stärka förtroendet

Studiecirkeln kan även användas för att stärka medlemmens förtroende för folkvalda politiker och partiet som helhet. Studiecirkelledarna betonar vikten av att nya medlemmar får möjlighet att träffa exempelvis kommunalråd eller andra förtroendevalda. Studiecirkeln används därför för att skapa närhet till den politiska ledningen, främst på lokal nivå men även regionalt och nationellt. De intervjuade studiecirkelledarna påpekar att de regelbundet inkluderar gästföreläsare, ofta namnkunniga politiker, för att ge deltagarna en närmare relation till partiets företrädare. En cirkelledare berättar också att han inte bara brukar bjuda in framträdande partiföreträdare som gästföreläsare, utan även uppmanar dem att själva delta i utbildningen. Han ser detta som en metod med potentiellt positiva effekter på övriga deltagares lärande och uppskattning av sammanhanget.

Det är klart att det kan vara svårare att hålla ihop en grupp som har olika positioner. Men man ska också beakta att den som kanske är ny tycker att det är mer roligt och utvecklande att ha den som har varit med länge och är erfaren på den här utbildningen. Många utav dem som har varit med ett längre tag tycker ofta att ja men jag kanske kan det där. Och det kanske inte är så prioriterat i deras stränga och hårt tagna almanacka. Speciellt kommunalråd... Ja men om du tänker dig den typen av människor. Då har jag varit

med och sagt att jo men din kunskap och ditt kunnande gör att de här andra som är helt nya växer på ett helt annat sätt. Säger du att det här är en viktig kurs. Om du prioriterar den här utbildningen och att diskutera de här frågorna... Så ser de andra det också. (Christer, cirkelledare för Centerpartiet)

Genom att på olika sätt involvera redan etablerade politiker i utbildningssammanhang förväntas det alltså öka känslan bland övriga deltagare av att ingå i ett betydelsefullt sammanhang. Det skapar en mötesplats för samtal och en känsla av närhet till partiets folkvalda företrädare. Studiecirklar och andra utbildningssammanhang i partiet blir således ett sammanhang som kan stärka medlemmarnas förtroende för partiet och dess företrädare.

Avslutningsvis

Resultaten från denna studie, som bygger på intervjuer med erfarna parti-studiecirkelledare väcker frågor om vilken roll studiecirkeln spelar inom det partipolitiska landskapet och hur cirkelledarskapet formas i detta sammanhang. Intervjupersonerna har, oavsett partitillhörighet, en liknande syn på studiecirkeln betydelse för politisk utbildning. I mångt och mycket planerar och leder de sina studiecirklar på samma sätt som andra cirkelledare, men de ställs ibland inför svåra dilemman när de försöker skapa både lärande och en trygg stämning i gruppen. Men partistudiecirkelledarna lyfter också fram att det inte är utan betydelse att medlemmar och framtida ledare genomgår sin utbildning i form av en studiecirkel – snarare uppfattas cirkeln som en studieform som bidrar med flera viktiga funktioner inom ett partis verksamhet. Studiecirkelformen har flera mobiliserande funktioner och ter sig särskilt lämplig för att partimedlemmar ska kunna skapa relationer och bygga förtroende inom en partikontext. Det fria samtalsklimatet välkomnar medlemmarna att bli delaktiga i partiarbetet.

*Det fria samtals-
klimatet välkomnar
medlemmarna
att bli delaktiga i
partiarbetet.*

Vi tolkar det som att lärandet som de intervjuade menar ska ske i partiecirkeln inte bara handlar om att deltagarna ska samla kunskap och lära sig fakta

om partier och politik. Det handlar minst lika mycket om att delta i en kollektiv lärprocess och om att utveckla sitt politiska omdöme. Det är svårt att genomgå en cirkel utan att ta del av de andra cirkeldeltagarnas erfarenheter och tolkningar. I cirkeln behöver du lyssna på vad de andra har att säga. På så

*I cirkeln kan
övning i de för-
mågor som utgör
en förutsättning
för en fungerande
demokrati äga rum.*

vis blir studiecirkeln en träning i att beakta olika aspekter och väga dem mot varandra för att kunna göra en samlad bedömning utifrån den kollektiva förståelse som växer fram i cirkeln. Med andra ord, i cirkeln kan övning i de förmågor som utgör en förutsättning för en fungerande demokrati äga rum.

I ljuset av detta kan vi också förstå varför cirkeldeltagandet bland partipolitiskt aktiva, som tidigare studier visat, alltså är tämligen omfattande (Nordvall, Bladh & Malmström, 2020). I en tid då såväl politiska partier som andra föreningar söker nya sätt att hitta, engagera och behålla sina medlemmar, framstår studiecirkeln som en möjlig mobiliserande resurs – med värde inte bara för intern organisering, utan också som en arena för demokratisk praktik och delaktighet.

Referenser

- Arriaza Hult, M. & Nordvall, H. (2024) *Det demokratibärande cirkelledarskapet. Att leda studiecirkelar inom politiska partier*. Linköping: LiU Electronic Press
- Abrandt Dahlgren, M. (2007). *Torget, Kliniken och Meritagenturen: Didaktik för vuxna i praktiken*. Linköping: Skapande vetande.
- Berlak, A. & Berlak, H. (1981). *Dilemmas of Schooling. Teaching and Social Change*. London: Methuen.
- Dahl, S. (2011). *Efter folkrörelsepartiet: Om aktivism och politisk förändring i tre svenska riksdagspartier*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Gidlund, G. & Möller, T. (1999). *Demokratins trotjänare*. Stockholm: Fakta info direkt.
- Gougoulakis, P. (2016). Popular adult and labor education movement in Sweden: History, content, pedagogy. *International Labor and Working-Class History*, 90 (Fall), 12–27.
- Larsson, S. (1983). Paradoxes in Teaching. *Instructional Science* 12, (4) 355–365.
- Larsson, S. (1999). Studiecirkeldemokratin. I *Civilsamhället, SOU 1999:84*, s 243–279.
- Larsson, S. (2001). Seven Aspects of Democracy as Related to Study Circles. *International Journal of Lifelong Education*, 20(3), 199–217.
- Larsson, S. (2013). *Vuxendidaktik: fjorton tankelinjer i forskningen om vuxnas lärande*. Stockholm: Natur & kultur.

- Larsson, S. (2019). En folkbildningsdidaktik för mobilisering. Eriksson, L., Larsson, S., Lundberg, M. & Nordvall, H. *Folkbildning för förändring. Dilemman för politiskt mobiliserande didaktik*. Linköping: Linköping University Electronic Press.
- Lundberg, M. & Larsson, S. (2010). *Cirkelledares beprövade erfarenheter*. Linköping: Bildningsförbundet Östergötland.
- Nordvall, H., Bladh, D. & Malmström, L. (2020). *Den lokala politikerns bildningsarenor*. Linköping: Linköping University Electronic Press.
- Smith, A.F. (2020). Parties and Members in the Twenty-First Century. In: *Political Party Membership in New Democracies*. Cham: Palgrave Macmillan.

Hannes Lundkvist är verksam som rektor på Mimi folkhögskola och som doktorand vid Institutionen för tillämpad informationsteknologi på Göteborgs universitet samt ingår i forskargruppen INTRA.

Han skriver och arbetar i huvudsak kring frågor om kritisk pedagogik, psykisk ohälsa, estetiska bildningsprocesser och digitalisering.

De frånvarandes pedagogik

Folkbildning och mobilisering i en tid med växande skolfrånvaro

Hannes Lundkvist

Det är intressant att prata om mobilisering och folkbildning i en tid när en stor del av utbildningsdiskursen i samhället i stort handlar om den växande utmaningen med att nå fram till så kallade ”hemmasittare” eller ”personer med problematisk skolfrånvaro”. Mobilisering innebär att vara i rörelse i dubbel bemärkelse – att ingå i en rörelse tillsammans med andra människor och att inte vara stilla(sittande). Hur får man då en grupp som beskrivs som *sittandes hemma* att mobilisera sig? Det är en grupp som ofta står inför mer begränsade förutsättningar än andra att ta sig utanför det egna hemmet, möta andra människor och vinna egenmakt och demokratiskt inflytande. Det är en grupp som lever isolerat i utanförskap och som i särskilt stor utsträckning hamnat utanför utbildnings- och folkbildningssammanhang. Att aktivt arbeta för att mobilisera människor som befinner sig i denna typ av utanförskap innebär därför att i första hand möjliggöra för allt fler människor att bryta isolering och att bokstavligen komma i rörelse.

I vårt tidevarv orsakar digitaliseringen att allt fler kan leva mer obehindrat i isolering, avskärmade från varandra (Han 2013, 2017). Det finns en växelverkan mellan psykisk ohälsa och isolering – du isolerar för att du mår dåligt eller är sjuk och du mår oftast sämre och blir sjukare av att du isolerar dig mer och mer. Att mobilisera personer som ”sitter hemma” innebär därför i någon mån att mobilisera människor med olika erfarenhet av psykisk ohälsa eller psykisk sjukdom.

Mimi folkhögskola startade våren 2022 på initiativ av medlemmar på Fontänhuset Göteborg som ville vara med och utforma ett sammanhang där

personer med erfarenhet av psykisk ohälsa kunde studera på sina villkor, ett sammanhang som öppnar för fler vägar för människor i ohälsosam isolering att ta sig tillbaka till meningsfulla sammanhang präglade av demokratisk bildning. Inom utbildningsväsendet talar vi gott och brett om ökad inkludering, men vad det i praktiken kan innebära att starta en folkhögskola för

Att inkludera innebär att bjuda in och att räkna in fler i sitt sammanhang, men om de som bjuds in inte dyker upp blir det i realiteten ingen inkludering.

exkluderade grupper är inte en fråga med ett givet svar. Att inkludera innebär att bjuda in och att räkna in fler i sitt sammanhang, men om de som bjuds in inte dyker upp blir det i realiteten ingen inkludering. Likaså finns alltid en risk för vad Popokewitz (2009) kallar för abjektion, det vill säga att man inkluderas *som exkluderad*. Inkludering brukar beskrivas som ett av folkhögskolornas utmärkande drag och samtidigt bygger folkhögskolans arbetssätt på delaktighet i samvaro. Mobilisering av personer med erfarenhet av psykisk ohälsa i en folkhögskolemiljö är därför inte

lika enkel och självklar som den först tycks verka.

Folkhögskolornas pedagogik, om man kan tala om en sådan, vilar på att vi skapar miljöer där heterogena grupper av människor från samhällets alla olika hörn utforskar och delar erfarenheter och kunskaper med varandra – det är med andra ord en pedagogik som uttryckligen vilar på ett kollektivt och dialogiskt lärande. Samtidigt ser vi att många i den grupp vi riktar oss mot inte alltid är beredda att ingå i ett sådant sammanhang, att de sällan från en dag till en annan är redo att vara delaktiga i ett socialt lärande eller i demokratiska processer som ofta kan vara brokiga och utmanande. Redan här uppstår ett vägska. Ett första steg i att som folkhögskola mobilisera denna grupp handlar till följd av detta om att identifiera vart gränserna har flyttats inom folkhögskolevärlden. Vilka är det som inte ens folkbildningens relationella och inkluderande pedagogik lyckats nå? Vilka är det som hamnar utanför både utbildningssystemet och folkbildningens verksamheter? Vilka är det som inte över huvud taget tar sig över tröskeln till folkbildningens verksamheter? Vilka är det som har svårt att ställa upp på eller klara av de sociala regler vi förväntar oss att de ska klara hos oss? Vad krävs av folk-

bildningen för att möta upp dessa människor? Är folkhögskolans pedagogik oförenlig med de behov dessa människor har för att klara av studier?

Ett möjligt första svar är att säga att vi måste förändra folkbildningspedagogiken i grunden och frångå den typ av sociala och demokratiska pedagogik vi förknippar med vårt arbetssätt till att passa de denna målgrupps förutsättningar – att individualisera mer, att ta bort de hinder i våra arbetssätt som skrämmer och utmanar, att alltmer släppa delar av det vi tidigare identifierat som bildningens grundvalar, dialogen, erfarenhetsutbytet, det kritiska utforskandet av den gemensamma tillvaron och så vidare. Ska man uttrycka sig en aning spetsigt kan man ta det så långt som att hävda att folkhögskola, utifrån detta svar, enbart är förmögen att mobilisera denna grupp genom att anpassa folkhögskolepedagogiken till den gräns att vi slutar arbeta med bildning och alltmer övergå till ren utbildning. Vi når fram till gruppen, men vi gör avkall på det vi vill nå fram med, så att säga.

Ett annat möjligt svar är att konstatera att folkbildningens arbetssätt inte passar denna målgrupps förutsättningar och behov och att vi därför inte bör anpassa oss efter dem utan snarare att de själva bör söka sig till andra typer av verksamheter. Det är inte helt ovanligt att vi landar i att konstatera att människor som inte klarar av de krav vi ställer exempelvis behöver söka vård först för att få hjälp med den ohälsa som sätter hinder för dem för att vara delaktiga på det sätt som efterfrågas inom folkhögskolan, eller att vi rentav hänvisar dem till att utbilda sig inom andra verksamheter med lägre förväntningar på deras delaktighet, andra mer individualiserade och mindre interaktiva skolformer till exempel. Kort sagt innebär detta svar att vi konstaterar att de som från dag ett inte passar in i vår mall eller som inte själva är beredda att arbeta på det sätt vi arbetar helt enkelt inte bör söka sig till oss. Folkhögskolan är, som man brukar säga, ”fri och frivillig” – vill du inte ställa upp på vårt arbetssätt så behöver du inte. Det görs då en skillnad på bildningsklyftor och bildningsklyftor och vi mobiliserar inte i första hand där det behövs utan snarare där vi efterfrågas, bland de grupper som inte utmanar oss allt för mycket. Vi frångår också en

*Folkhögskolan är,
som man brukar
säga, ”fri och
frivillig” – vill du
inte ställa upp på
vårt arbetssätt så
behöver du inte.*

viktig idé med folkbildningen, nämligen *processen*, det vill säga att vi aldrig är desamma när vi påbörjar våra studier som när vi slutar, att vi människor inte är statiska och oföränderliga och därför klarar av och ställer upp på olika saker under processens gång – vi är beredda att anta utmaningar vi inte trodde vi skulle anta när vi väl hittat en trygghet i sammanhanget. Det kan ta tid, ibland mer tid än vad våra ramar och riktlinjer tillåter.

Ett tredje svar – och det alternativ vi på Mimi folkhögskola har försökt låta oss utmanas av – är att vi behöver jobba aktivt med att stötta just denna målgrupp med att ta sig över tröskeln och att ta steg för steg mot att bli en del av ett demokratiskt och jämlikt sammanhang, trots att det kan vara – och ofta är – utmanande både för oss som folkbildningsaktör och för deltagarna

*Vi ifrågasätter
den alltför enkla
dikotomin att vara/
inte vara redo och
talar i stället om
att ha tålamod
att växa in i.*

själva. Vi gör här en åtskillnad mellan *att vilja delta* och *att ha förutsättningar till att delta* i folkbildning. Vi ifrågasätter den alltför enkla dikotomin *att vara/inte vara redo* och talar i stället om att ha tålamod *att växa in i*. Vi gör en åtskillnad mellan *att undanröja hinder* och *att stegvis och strategiskt stötta*. Vi ifrågasätter den alltför enkla dikotomin *hjälpa/förhindra* – eller *att curla/ställa krav* för den delen – och talar i stället om att *kroka arm*. Det viktiga för oss är att se att det inte

är en ny typ av kategori människa vi ska nå fram till eller inkludera. Utmaningarna vi står inför handlar inte om att vi som driver skolan är tillhör en annan människoart än de vi ska arbeta med. Vi behöver snarare fundera på vad som krävs av oss i den situation vi tillsammans befinner oss i som jämlikar. Däremot ser förutsättningarna radikalt annorlunda ut när vi ska möta en grupp som har helt andra erfarenheter än de vi är vana vid att undervisa, när vi möter människor som ska vara i ett sammanhang och utföra uppgifter de inte fått chans att öva på särskilt mycket tidigare i sitt liv och som står inför frågor som: Hur interagerar jag med andra människor? Hur startar jag en konversation? Vad innebär det att vara en del av en grupp? Hur förhåller jag mig till att någon annan frågar efter mig? Hur ska jag lyckas dölja eller hur ska jag annars benämna mina svårigheter? Hur hanterar jag att andra blir rädda eller oroliga för uttrycken för min psykiska sjukdom? Det är svårt

att ställa upp på krav som innebär att man ska göra något man känner sig otillräcklig i eller dålig på, särskilt om det är saker som allmänheten i ens samhälle tycker är alldeles självklara och banala vardagligheter. Att mobilisera ett engagemang innebär således att ta sådana typer av konkreta, grundläggande och vardagliga frågor på allvar och att samarbeta aktivt i arbetet att utforska på vilken nivå och med vilka praktiska redskap vi behöver börja ta oss an situationen vi tillsammans befinner oss i.

På Mimi folkhögskola utgår vi från tanken att du inte måste vara frisk för att studera eller för att vara en del av ett folkbildningssammanhang. Tvärtom är sådana sammanhang en viktig friskfaktor och en grundförutsättning för att de grupper som idag är allra mest isolerade och avskärmade från demokratiska institutioner ska kunna erövra egenmakt och för att kunna mobilisera och engagera sig. Återhämtning från psykisk ohälsa – även svår psykisk ohälsa – föregår inte bildning, menar vi, utan hänger intimt samman med den (se Lundkvist & Apelmo 2024). Vi får därför inte lura oss i att tänka att man måste återhämta sig först för att sedan kunna bilda sig utan vi måste vara medvetna om att det handlar om två processer som utgör varsin sida av samma mynt. Jag vill hävda att bildning är (1) ett *förändrande* skeende där jag och min tillvaro blir till och ombildas på nya sätt, (2) ett *kollektivt* skeende där denna förändring inte kan åstadkommas i isolering utan förutsätter ett samspel eller ett utbyte med andra människor, och slutligen (3) en *praxis* i den meningen att bildning inte kan överföras så som en enkel informationsöverföring utan förutsätter ett växelspel mellan handling och reflektion (se Freire 2021 och Lundkvist 2024). På samma sätt, vill jag hävda, är återhämtning från psykisk ohälsa en liknande process (1) där jag inte kommer vara samma person när jag börjar processen som när jag slutar, (2) som förutsätts av att jag ingår i ett meningsfullt sammanhang tillsammans med andra människor, och (3) där jag inte enbart åtgärdar eller enbart tillägnar mig information om min ohälsa utan också ges möjlighet att reflektera kring och prova strategier i hopp om en bättre och mer hanterbar tillvaro (se Topor 2001). Den stora skillnaden mellan det vi kallar för *bildning* och det vi kallar för *återhämtning* är att vi i det senare tvingas ta avstamp i en allt svårare och mer ohanterbar livssituation. Ska vi som folkbildningsaktör jobba med bildning menar jag att vi också har ett ansvar att skapa sammanhang som möjliggör återhämtning för de som befinner sig i sådana situationer – sam-

manhang som på meningsfulla och hoppfulla sätt kan komplettera de insatser som ges inom vård och omsorg.

Att mobilisera denna grupp handlar därför om att släppa en alltför individualiserad och ensidigt neurologisk syn på psykisk ohälsa, ett synsätt där problemen i huvudsak förläggs till enskilda individers mentala tillstånd. Psykisk ohälsa är ett växande samhällsproblem som är mer utbrett bland redan socialt utsatta grupper, och inte uteslutande kan åtgärdas genom insatser som går ut på att medicinera eller institutionalisera enskilda individer (Michel 2017; Topor 2004). Vi behöver möjliggöra för gruppen att hitta meningsfulla och trygga sammanhang där de kan möta andra människor som jämlikar i strävan efter att bilda sig på nytt, ibland som ett komplement till den vård de får och ibland som ett mer konstruktivt alternativ, där de tillåts utforska existentiella och sociala frågor och ges möjlighet att stärkas som samhällsaktörer och som medmänniskor. Vi behöver även kroka arm i frågan om att stärka gruppens sociopolitiska ställning eftersom återhämtning till syvende och sist ofta hänger samman med ojämlika ekonomiska förutsättningar (Topor, Boe & Larsen 2022).

Folkbildningen är en viktig aktör i detta eftersom dess styrka är att den både *förändrar* och *förändras*. Det är inte bara jag själv som deltagare som förändras utan även situationen jag och mina medmänniskor befinner oss i. I samma anda behöver folkhögskolan, som en bildande verksamhet, förändra sig själv. Det viktiga är dock att den inte bör förändras i den meningen att den överger sina grundläggande principer, utan snarare att vi förstår vad som krävs av oss för att vi fortsatt ska kunna vara trogna dessa principer – även i nya situationer som radikalt förändrar våra förutsättningar. Först när vi gör det kan vi på allvar tala om sann mobilisering, att vara i rörelse och att sätta människor i rörelse.

Referenser

- Freire, Paulo (2021): *De förtrycktas pedagogik*. Stockholm: Trinambai
- Han, Byung-Chul (2013): *Trötthetssamhället*. Stockholm: Ersatzs
- Han, Byung-Chul (2017): *In the Swarm. Digital Prospects*. Cambridge/London: The MIT Press
- Lundkvist, Hannes (2024): *Tvetydighetens pedagogik. En läsning av Paulo Freires filosofi genom Hegel*. Stockholm: BoD.
- Lundkvist, Hannes & Apelmo, Per (2024): *Att bli till på nytt. Folkbildningsperspektiv på återhämtning från svår psykisk ohälsa genom kreativa uttrycksformer*. www.forskargruppenintra.se/skriftserie-a/#B4
- Michel, Per-Olof, et al. (2017): *Psykotraumatologi*. 3:e uppl. Lund: Studentlitteratur
- Popkewitz, Thomas S. (2009): *Kosmopolitism i skolreformernas tidevarv. Vetenskap, utbildning och samhällsskapande genom konstruktionen av barnet*. Stockholm: Liber
- Topor, Alain (2001): *Managing the Contradictions. Recovery from Severe Mental Disorders*. Stockholm: Stockholm University
- Topor, Alain (2004): *Vad hjälper? Vägar till återhämtning från våra psykiska problem*. Stockholm: Natur och kultur
- Topor, Alain et al. (2022): The Lost Social Context of Recovery
Psychiatrization of a Social Process. *Frontiers in Sociology* 2022. 7: 1–14

Magnus Dahlstedt är professor i socialt arbete vid Linköpings universitet.

Hans forskningsintressen kretsar kring sociala rättigheter och tillgång till välfärd i en tid av migration och marknadsorientering, med särskilt intresse för olika sammanhang som utmanar ojämlikhet och nationella fantasier, däribland folkbildningens.

En plats att kalla hem

Om ändå folkbildningens gemenskap vore samhällets

Magnus Dahlstedt

*One day I know
We'll find a place of hope
Just hold on to me*

PJ Harvey, *A place called home*, 2000

Med blicken riktad mot samtidens snabba förändringstakt är det lätt att bli fartblind. Allt förändras i en till synes ständigt ökad acceleration. I backspiegeln framstår gårdagen som lugn och trygg, jämfört med nuet. Som alltid.

Ändå är det något med just denna tid som manar till särskild eftertanke, och oro.

I Sverige har vi under efterkrigstiden lutat oss tillbaka och naivt låtit oss invaggas i tron att vi lever i den bästa av världar (Tesfahuney & Dahlstedt, 2008). Med världens mest livaktiga och väl fungerande demokrati, med särskilt långa anor tillbaka i svensk historia. Med världens mest moderna välfärdssystem, med siktet inställt på att göra framtiden till en plats där alla delar av befolkningen ges förutsättningar att bli en del av samhällets gemenskap som jämlikar. Med världens mest framsynta modell för att möta människor som korsat territoriella gränser och önskar etablera sig i landet (Schierup & Ålund, 2011).

Omvärldens tumult må skapa oro, även här i Sverige, men vi står ändå fria från farorna vi kan se drabbar andra länder. För vi är Sverige.

Uppvaknandet har för många varit brutalt.

Sverige på 2020-talet är en annan plats jämfört med för något decennium sedan.

Vi ser dagligen allvarliga angrepp mot demokratins och rättsstatens spel-

regler, i namn av yttrandefrihet, nationell säkerhet. Rättigheter urholkas, villkoras, antar skepnaden av skyldigheter (Civil Rights Defenders, 2022).

Vi ser ett alltmer upptrissat politiskt debattklimat där saklighet och respekt för olikheter fått ge plats för populistiska utspel framförda med det högsta möjliga tonläget. Vänner ställs mot fiender. Närande mot tärande. Förtjänta mot oförtjänta. Vi mot dem (Strömbäck, 2025).

Med decennier av privatiserings- och valfrihetsreformer har välfärden alltmer blivit en handelsvara. Skolan en marknadsplats.

Åtstramningar har fått klyftorna att växa, som får landet att falla isär, med uppväxtvillkor så skilda att verkligheten i centrum och periferi framstår som parallella universum (Altermark & Dahlstedt, 2022).

I händelsernas centrum står människor med rötter i andra delar av världen, som utmålas som den huvudsakliga orsaken till merparten av samtidens faror och utmaningar. Gängkriminalitet. Sociala spänningar. Vikande skolresultat (Dahlstedt & Fejes, 2024).

Det har etablerats ett politiskt samförstånd om att migration är ett problem.

Kultur ses som en egenskap som människor bär med sig, som om de burits långa sträckor riskerar att skapa allvarliga kollisioner.

Minnet av 2015 års flyktingsituation i Europa har fått ledande politiker att utbrista: Aldrig mera flyktingkris. Invandring bör fortsättningsvis hållas på miniminivå.

Integration är inte samhällets utan migranternas ansvar, handlar om att de behöver anpassa sig och lära av oss. Eftersom resurserna är ändliga, behoven stora, behöver välfärdssystemen bli mindre generösa, erbjudas de som gjort sig förtjänta av dem, efter prestation (SOU 2024:41; SOU 2025:1).

Ungefär så låter det, när tillhörighet till samhällets gemenskap villkoras, graderas utifrån ursprung.

Det är lätt att i backspegeln se vid vilka avtagsvägar vi borde ha svängt av. Vi är alltför många som tagit demokratins fri- och rättigheter för givna, som om de vore eviga. Vi har varit alltför godtrogna, naiva, oförberedda på den urholkning av fri- och rättigheter vi ser utspela sig på bred front. Rasism är något som andra länder drabbas av, inte vi, för vi vet bättre.

Det finns många tecken i samtiden som oroar, minst sagt, men det finns också tecken som inger hopp. Ett av dem är folkbildningen.

För mig representerar folkbildningen platsen som kunde vara samhället.

Folkbildningen är svaret på vår tids urholkning av ett demokratiskt samtal. En plats för bildning för bildningens skull, lika delar nyfikenhet och lekfullhet som provokation och utmaning.

Samtal är, vare sig på denna eller andra platser, någon garanti för harmoni och demokrati, men att skapa rum för samtal är den bästa existerande möjligheten att fostra medborgare drivna av självständigt tänkande, med vilja och mod att pröva sina argument.

Folkbildningens tradition manar till gemensamt lärande, bortom hierarkier. Lärande handlar i denna tradition om görande, formande, utmanande, alltid på väg, på en väg utan ändhållplats. Det är ingen som stakar ut någon annans banor inför framtiden, utan framtiden är den som stakas ut genom allas våra gemensamma ansträngningar.

Folkbildningen är en plats där alla som deltar blir sedda och lyssnade till, oavsett bakgrund, en plats att kalla hem.

Bångstyrt ovillig att låta sig inordnas i mätbarhetsgörandets maskineri, politiskt kontroversiell. Inte konstigt att just folkbildningen under de senaste åren hamnat i skottgluggen.

Ett historiskt upparbetat förtroendekapital har naggats i kanten. I budgetpropositionen för 2024 presenterade Tidö-regeringen en drastisk åtstramning av stödet till studieförbunden. 2024 uppgick minskningen till 250 miljoner kronor, vilket var drygt en fjärdedel av den tidigare anslagsnivån. För 2025 landade minskningen på 100 miljoner år 2025 och 2026 på 150 miljoner.

Folkbildningsrådet sammanställer effekterna av åtstramningarna som gjorts i rapporten *Nedskärningarnas konsekvenser* (Folkbildningsrådet, 2025).

I rapporten framgår att studieförbunden minskat sin personal med 16 procent mellan 2023 och 2024 medan folkhögskolorna minskat med 14 procent

*Folkbildningen
är svaret på vår
tids urholkning av
ett demokratiskt
samtal.*

mellan 2022 och 2024. Denna minskning har i sin tur allvarliga konsekvenser för både utbudet av kurser och platser där verksamhet bedrivs.

Det är svårt när statsbidragen inte ens täcker kostnaden för personal som krävs enligt villkoren, berättar exempelvis företrädare för en folkhögskola, och fortsätter: Vi vet inte hur länge vi kommer att kunna finnas kvar. I

*Bland de som
drabbas hårdast av
nedskärningarna
räknas boende
på glesbygden,
som redan från
början har långt
till de platser
där det bedrivs
verksamhet...*

dagsläget ser det ut som att nästa termin kan bli vår sista om inte ett under inträffar.

Bland de som drabbas hårdast av nedskärningarna räknas boende på glesbygden, som redan från början har långt till de platser där det bedrivs verksamhet, ett avstånd som med nedläggningarna av lokalföreningar runtom i landet blir ännu längre.

Den verksamhet som riskerar att drabbas mest av neddragningarna är verksamhet för personer med funktionsnedsättning och utrikes födda/flyktingar, summerar en företrädare för ett studieförbund situationen i rapporten. Båda dessa grupper har väldigt

stort behov av folkbildningen och vårt stöd, samtidigt som de ofta har en sämre/obefintlig betalningsförmåga.

Utmaningarna som folkbildningen står inför är uppenbara.

Skärpta krav på att leverera mätbara resultat i förhållande till politiskt uppsatta ändamål, tillsammans med krympta resurser, tvingar fram ett outtalat tävlingsmoment, där det för olika aktörer inom folkbildningens verksamheter gäller att hävda sig i konkurrens med andra. Konkurrensens logik går stick i stäv med folkbildningens arv, med dess starka betoning av samarbete och gemensam handling. I detta sammanhang är det särskilt viktigt att åstadkomma en bred uppslutning bakom idén om folkbildningens autonomi.

Folkbildningen är med sin tradition fortsatt en påminnelse om att förändring är möjlig. För att denna möjligheternas plats ska bli möjlig att utvidgas till samhället i helhet krävs mobilisering.

I litteraturen om sociala rörelser återkommer frågan om hur olika typer av resurser kan mobiliseras när olika grupper bedriver en kamp för att

artikulera och tillvarata sina intressen (Edwards, & McCarthy, 2007).

Resurser har många skepnader. *Materiella resurser* i form av ekonomiska medel och fysiska resurser såsom kontorslokaler och utrustning utgör givetvis viktiga förutsättningar för att bygga upp en hållbar organisation. Därutöver förfogar organisationer över *mänskliga resurser* i form av medlemmar, ledare, organisatörer, experter. Till *sociala och organisatoriska resurser* räknas bland annat tillgång till såväl formella som informella nätverk och kontaktvägar till institutioner. Sist och slutligen finns det olika slags *symboliska och kulturella resurser* som består av berättelser, idéer och visioner som kan användas för att skapa identitet och gemenskap inom rörelsen såväl som legitimitet för organisationen i det omgivande samhället.

När grupper organiserar sig kan olika resurser mobiliseras och konverteras, det vill säga växlas från en resurs till en annan. På så vis kan organisationer skapa mervärden som annars inte skulle vara möjliga, för att därigenom tillvarata medlemmarnas intressen och möta deras behov (Mešić, Dahlstedt, Nyström & Fejes, 2019).

För folkbildningens del är de symboliska och kulturella resurserna i form av bildningstraditionen en väsentlig källa att hämta kraft ur, i synnerhet i politiskt svåra tider. Mänskliga resurser i form av såväl anställda som medlemmar utgör inte bara antal händer och huvuden, utan en ovärderlig anhopning av kunnande och erfarenheter som byggts upp över tid och som lagras i rörelsens minne.

De drastiska nedskärningar av personal och lokaler som genomförts utgör därmed ett allvarligt angrepp på folkbildningen, men eftersom resurser kan mobiliseras och konverteras på olika vis är det viktigt att mobilisera de icke-materiella resurser som utgörs av rörelsens traditioner.

För det första krävs mobilisering av hopp, visioner, drömmar, om att en annan värld inte bara är möjlig, utan nödvändig, ja, faktiskt redan existerande. I folkbildningens skepnad. För det andra krävs mobilisering av minnen, hågkomster av att det i andra tider har funnits andra sätt att se på

För folkbildningens del är de symboliska och kulturella resurserna i form av bildningstraditionen en väsentlig källa att hämta kraft ur, i synnerhet i politiskt svåra tider.

och organisera världen, vilket det inte minst i tiderna vi idag lever i finns ett skriande behov av.

Som Herbert Marcuse påminner oss om i boken *Eros och civilisation* ger fantasins makter oanade möjligheter att koppla samman det förflutna med framtiden.

Fantasin har alltid slagit en bro mellan objektets och subjektets oförenliga krav, utåtvändhet och inåtvändhet. Fantasins på samma gång tillbakaskådande och framåtskådande karaktär uttrycks sålunda klart: den ser inte blott bakåt, mot ett ursprungligt gyllene förflutet utan också framåt, mot alla ännu ej förverkligade möjligheter som kan bli verklighet. (Marcuse, 1968)

Mobilisering av minnet som en kraft för förändring ska inte förväxlas med blind nostalgi. Att tro att det var bättre förr i tiden är inte till särskilt stor nytta när det gäller att bana väg för framtiden. Nostalgin får oss att gå baklänges in i morgondagen, som om gårdagen ger svar på nutidens utmaningar. Däremot kan minnen av svunna tider vara av stor vikt som just en påminnelse om att vi inte är låsta i samtiden (Altermark & Dahlstedt, 2022).

Om vi blickar bakåt i tiden kan vi se hur folkbildningen varit en väsentlig del av förloppet som gjort Sverige till vad Sverige blivit. Svensk historieskrivning är intimt förbunden med folkbildningen, som med tiden blivit till något av del i en svensk självbild (Dahlstedt, 2009).

Under folkrörelsernas tidevarv, det sena artonhundratalet, var folkbildningen starkt knuten till den nationella enhetlighetens projekt, driven av strävan efter likformighet. I enlighet med nationalismens idéer om identitet och tillhörighet sågs folket som skulle bildas som rotat på en bestämd plats, avgränsad av territoriella gränser. Ett folk, ett territorium, en religion, en kultur, ett språk (Edquist, 2009).

Enligt denna modell för hur samhällets gemenskap ter sig och bör formas har människor som korsar territoriella gränser och söker sig till landet från andra delar av världen setts som främmande inslag i nationens föreställda gemenskap. Med bofasthet och kulturell likformighet som norm blev rörlighet och kulturell blandning en anomali, mer eller mindre problematiska

inslag som på ett eller annat sätt behövde inordnas, assimileras, lyftas upp till bildningens nivå, mätt utifrån de privilegierades standard.

Ekon av dessa föreställningar från svunna tider kan höras ända in i våra dagar. Inte minst i mittfåran av den politiska debatt som förs, där det regelmässigt görs skillnad på vi och de, svenskar och invandrare, där migration ses som orsak till allehanda samhällsproblem. Där etablering i samhället i allt väsentligt förstås som en enkelriktad process där de ska anpassas, enligt krav dikterade av oss, det vill säga det svenska majoritetssamhället.

Inom folkbildningen är det fortfarande viktigt att få syn på och utmana sådana tankegoods. Som kan leva vidare i ny skepnad. Till exempel när folkbildning metaforiskt beskrivs som en plats för kulturmöten där människor med olika bakgrund träffas för att lära av varandra. Trots god vilja tycks det ändå som om det är människor som kommit till landet från andra delar av världen som behöver lära sig av oss, snarare än omvänt. Lärandet blir därmed en enkelriktad, hierarkisk relation (Osman, 2005).

*Lärandet blir
därmed en
enkelriktad,
hierarkisk relation.*

En närbesläktad metafor som också grundar sig i nationalismens tankevärld är tidsmaskin. Med denna metafor delas människor in utifrån en tänkt utvecklingslinje eller mognadsgrad, som mer eller mindre moderna. Där vissa antas ha kommit längre i historiens utveckling, och därmed befinner sig i en position att lära de som inte kommit lika långt hur de ska tänka och göra för att uppnå olika ändamål. En sådan liknelse kan till exempel komma till uttryck när dagens migranter beskrivs som gårdagens svenska arbetarklass. Bildning blir med en sådan liknelse återigen en fråga om att ett upplyst vi delar med sig av sina historiska lärdomar, som ett behovande de kan omsätta för att ta sig an nuets utmaningar (Nordvall & Dahlstedt, 2009).

Det är viktigt inte falla för frestelsen att falla in i en sådan metaforik, och betrakta dem som passiva behovande av vår välvilja. Ett sådant förhållningssätt reproducerar nämligen en traditionell sorts filantropi som snarare går stick i stäv med folkbildningens tankar om bildning som ett samtal mellan jämlikar, i strävan efter allas vår frigörelse (Ekholm, & Dahlstedt, 2018).

När minnen mobiliseras i syfte att åstadkomma förändring gäller det alltså inte bara att ta fasta på väsensskilda skillnader, som delar upp befolkningen i olika grupper, utan också om att få syn på det som förenar. Minnen kan här få oss att se paralleller mellan dåtid och nutid, som kan utmana samtida stereotyper.

Under sent artonhundratal, mitt under den nationella likformighetens glansdagar, var det vi som i överfulla båtar flydde undan fattigdom och umbäranden, och i exil sökte oss till likasinnade för att få stöd och igenkännande. Till exempel i kyrkor och föreningar. Inte helt olikt vår tids båtflyktingar, som går i riktning inte bort från utan mot Europa, undan krig och fattigdom i andra delar av världen.

Påminnelsen om likheter, trots uppenbara olikheter vad gäller både tid och rum, framkallar åtminstone hos mig en viss känsla av obehag. Särskilt när jag tänker över ett av motiven som nyligen angavs till beslutet att skrota

*Tänk om vi lärde
av historien, i
stället för att
återupprepa dess
misstag.*

anslagen till föreningar bildade på etnisk grund: att organisering för likasinnade i exil utgör ett hinder för integration (Dahlstedt & Fejes, 2024).

Vi och de. Är vi egentligen så olika?

Tänk om vi lärde av historien, i stället för att återupprepa dess misstag.

Folkbildningens förmåga att mobilisera och konvertera resurser synliggjordes på ett talande vis i spåren av flyktingsituationen 2015, där folkbildningen var en av krafterna som runtom i landet mobiliserade en mängd människor till stöd för de som sökt sig till landet (Fejes, Dahlstedt, Mešić & Nyström, 2018; Mešić, Dahlstedt, Nyström & Fejes, 2019; Dahlstedt, Fejes & Gruber, 2019). Såväl folkhögskolor som studieförbund startade på kort varsel upp verksamheter som inte minst erbjöd sammanhang och tillfällen att umgås, lära sig språket och få kunskap om det svenska samhället, där folkbildningens unika tradition och sätt att organisera rum för kollektivt lärande var en gemensam nämnare.

Staten fördelade medel för att folkbildningens organisationer skulle kunna erbjuda verksamhet specifikt riktad till nyanlända flyktingar, med särskilt fokus på språk och samhällsintroduktion. Vid sidan av dessa medel sköt dock

studieförbunden till extra resurser för att erbjuda insatser också till asylsökande som saknade uppehållstillstånd, som annars stod utanför.

Med hjälp av de breda kontaktnät som folkbildningen förfogade över etablerades ett slags sambandscentraler runtom i landet, där deltagare sattes i kontakt med en rad myndigheter, organisationer och sammanhang, genom studiebesök, exkursioner, inbjudna föredrag och presentationer. Vid sidan av insatser för att deltagarna skulle lära sig språket och introduceras till det svenska samhället ägnades en stor del av arbetet åt olika sorters socialt stöd. Verksamma tog sig an stundtals emotionellt mycket påfrestande utmaningar. Inte minst i samband med att deltagarna stod inför svåra situationer, som när någon av deltagarna just fått besked om att ansökan om asyl än en gång avslagits.

Att vid sådana tillfällen visa medmänsklighet och erbjuda det stöd som behövs kunde vara tufft, svårt, men samtidigt mycket uppskattat av deltagarna. Inte sällan gällde det att balansera på knivens egg, att inte lämna deltagarna åt sitt öde, men inte heller helt gå upp i deltagarnas öden, eftersom behoven kan vara närapå oändliga. Risken för att gå in i väggen är ständigt närvarande.

Mobiliseringen som skedde under åren efter 2015 visar att det går att göra stor skillnad, trots begränsade resurser, vilket är särskilt viktigt att minnas givet de svåra utmaningar som folkbildningen står inför idag (Fejes, Dahlstedt, Mešić & Nyström, 2018). Inte minst med tanke på farhågorna om att de drastiska åtstramningar som gjorts inom både folkhögskolor och studieförbund riskerar att drabba de som redan befinner sig i en prekär livssituation och som just därför är i störst behov av folkbildningens insatser.

En av de som anlände till Sverige i samband med åren 2015-2016 är Rui. Han flydde från Afghanistan och delade under en tid lägenhet med ett par andra killar som gjort samma resa. Något år efter ankomsten till Sverige beskrev han mötet med ABF som närmast livsavgörande:

Jag kan bara rekommendera de som sitter i hemmet, de måste inte. De måste komma till ABF. Här kan man hitta kompisar, man kan lära sig svenska och man kan ha mer kontakt. ABF är inte en skola för mig, ABF är ett hem. Jag känner mig hemma när jag är här.

För Rui var ABF en möjlighet att för en stund hämta andan från den påträngande ovisshet och uppdämda frustration som fanns i lägenheten där killarna bodde. Rui är långt ifrån ensam om att uttrycka sin uppskattning av folkbildningens tillåtande och inbjudande gemenskap. Många av de asylsökande som deltog i folkbildningens insatser vittnar om betydelsen som deltagandet haft.

Det har jättebra miljö, beskriver exempelvis en annan ABF-deltagare, och då blir alla som en familj här.

Hemmet och familjens gemenskap. Hur kan en uppdaterad folkhems-gemenskap ta form, som ger plats för de som önskar tillhöra? Där människor oavsett bakgrund lär av varandra, tillsammans stakar ut en väg inför framtiden?

Folkbildningens tradition erbjuder en alternativ metaforik för hur samhället som plats och gemenskap kan förstås och hur den kan bildas (Dahlstedt & Fejes, 2021). Enligt denna metaforik är gemenskap inget substantiv utan ett verb, en uppsättning gemenskapande praktiker utan början, utan slut. Folk bildas genom samtal och möten som korsar gränser och utmanar anspråk på renhet och likhet.

En sådan plats kan tyckas avlägsen, men faktum är att den redan finns. Folkbildningen.

Om ändå folkbildningens gemenskap vore samhällets.

One

(My love) day

I (One day they'll be a place for us)

Know

(Come on) They'll be

(My love) A place

Called (One day they'll be a place for us)

Home

PJ Harvey, *A place called home*, 2000

Referenser

PJ Harvey, 2000. A place called home. *Stories from the city, stories from the sea*. Island Records.

Tesfahuney, Mekonnen & Dahlstedt, Magnus (red.) (2008) *Den bästa av världar? Beträktelser över en postpolitisk samtid*. Tankekraft.

Schierup, C.-U., & Ålund, A. (2011) The end of Swedish exceptionalism? Citizenship, neoliberalism and the politics of exclusion. *Race & Class*, 53(1), 45-64.

Civil Rights Defenders (2022) *Tidögranskningen: En rättighetsbaserad granskning av Tidöavtalet*. Civil Rights Defenders.
https://crd.org/wp-content/uploads/2022/10/Civil-Rights-Defenders_Tidogranskningen.pdf.

Strömbäck, J. (2025) Fyra lärdomar om högerextremismen. *Dagens Arena*. 6 februari. <https://www.dagensarena.se/opinion/fyra-lardomar-om-hogerextremismen/>

Altermark, N. & Dahlstedt, M. (red.) (2022) *Bortom systemsiftet – för en ny gemenskap*. Verbal.

Dahlstedt, M. & Fejes, A. (red.) (2024) *Vägar fram? Den sociala rörlighetens banor i migrationens Sverige*. Studentlitteratur.

2024:41. *Styrkraft för lyckad integration*. Utredningen om en målstyrd integrationspolitik; SOU 2025:1. *Skärpta krav för svenskt medborgarskap*. Betänkande av Utredningen om skärpta krav för att förvärva svenskt medborgarskap.

Folkbildningsrådet (2025) *Nedskärningarnas konsekvenser – en initial analys av hur minskade anslag och ansträngd ekonomi påverkar folkbildningen*. Folkbildningsrådet. Citaten är hämtade från sida 11 och 22-23.

- Resonemanget baseras på Edwards, B. & McCarthy, J. D. (2007) Resources and social movement mobilization. I D. A. Snow, S. A. Soule & H. Kriesi (red.) *The Blackwell companion to social movements* (s. 116–152). Blackwell Publishers.
- Mešić, N., Dahlstedt, M., Nyström, S. & Fejes, A. (2019) Use-values for inclusion: Mobilizing resources in popular education for newly arrived refugees in Sweden. *Social Inclusion*, 7(2), 85-95.
- Marcuse, H. (1968) *Eros och civilisation: En Freudtolkning*. Arcana.
- Altermark, N. & Dahlstedt, M. (2022) Inledning. I Altermark, N. & Dahlstedt, M. (red.) *Bortom systemskiftet – för en ny gemenskap*. Verbal.
- Dahlstedt, M. (2009) *Aktiveringens politik: Demokrati och medborgarskap för ett nytt millennium*. Liber.
- Edquist, S. (2009) *En folklig historia: Historieskrivningen i studieförbund och hembygdsrörelse*. Boréa.
- Osman, A. (2005) Folkbildning i ”integrationens” tjänst: folkbildningens dilemman och invandrarföreningars pragmatism. I SOU 2005:112. *Demokrati på svenska? Om strukturell diskriminering och politiskt deltagande*. Utredningen makt, integration och strukturell diskriminering.
- Nordvall, H. & Dahlstedt, M. (2009) Folkbildning i (av)koloniseringens skugga: Demokrati, nationella mytologier och solidaritetens paradoxer. *Utbildning & Demokrati*, 18(3), 29-47.
- Jämför Ekholm, D. & Dahlstedt, M. (2018) Rationalities of goodwill: On the re-emergence of philanthropy through the promotion of sports-based interventions in Sweden. *Managing Sport and Leisure*, 23(4-6), 336-349.

Dahlstedt, M. & Fejes, A. (2024) Den sociala rörlighetens banor i migrationens Sverige. I Dahlstedt, M. & Fejes, A. (red.) *Vägar fram? Den sociala rörlighetens banor i migrationens Sverige*. Studentlitteratur.

Fejes, A., Dahlstedt, M., Mešić, N. & Nyström, S. (2018) *Svenska(r) från dag ett: En studie av ABFs arbete med asylsökande*. ABF; Mešić, N., Dahlstedt, M., Nyström, S. & Fejes, A. (2019) Use-values for inclusion: Mobilizing resources in popular education for newly arrived refugees in Sweden. *Social Inclusion*, 7(2), 85-95; Dahlstedt, M., Fejes, A. & Gruber, S. (2019) *Folkbildning på svenska? En studie av språkin introduktion för migranter i studieförbundet Sensus regi*, Linköping: Linköping University Electronic Press.

Resonemanget baseras på Fejes, A., Dahlstedt, M., Mešić, N. & Nyström, S. (2018) *Svenska(r) från dag ett: En studie av ABFs arbete med asylsökande*. ABF. Citaten är hämtade från sida 28.

Dahlstedt, M. & Fejes, A. (2021) Folkhemmet 2.0. I Dahlstedt, M. & Fejes, A. (red.) *Utbildning i migrationens tid: Viljor, organisering och villkor för inkludering*. Studentlitteratur.

PJ Harvey, 2000. A place called home. *Stories from the city, stories from the sea*. Island Records.

Aron Schoug är doktor i pedagogik och lektor i organisation och ledarskap vid Stockholms universitet.

Hans forskning handlar om civilsamhällets organisationer, folkbildning, kreativitet, dialog, organisationsförändringar och kollektivt lärande. När han inte forskar och undervisar reser han landet runt och hjälper föreningar att stärka det ideella engagemanget.

Folkbildning, engagemang och mobilisering

Aron Schoug

I det här avslutande kapitlet jämförs de olika texterna för att ta reda på vad de tillsammans kan tänkas säga om engagemang och mobilisering inom folkbildningen i vår tid. Analysen vägleds av tre övergripande frågor. För det första undersöks vilka utmaningar som författarna menar att samhället, föreningslivet och folkbildningen står inför och vilka konkreta sakfrågor som hamnar i fokus. Detta utgör den bakgrund mot vilken engagemang och mobilisering kan förstås. För det andra belyses hur folkbildningens aktörer svarar mot utmaningarna, eller borde svara mot dem, enligt författarna. För det tredje granskas de källor och argument som författarna använder för att underbygga sina analyser, slutsatser och rekommendationer, alltså varför vi ska tro på dem.

Utmaningar och sakfrågor

Flertalet texter målar upp stora samhällsutmaningar vilka motiverar mobilisering och engagemang. De sakfrågor som tas upp knyter huvudsakligen an till rättvisa, rättigheter, mångfald och hållbarhet i vid mening. En tilltagande samhällelig fragmentering och ett urholkat samhällskontrakt leder till ökad sårbarhet och utestängning för diverse grupper samt svårigheter att säkerställa jämlik tillgång till grundläggande offentliga tjänster och möjligheter. De olika författarna fokuserar på olika delar av denna övergripande problematik. Landsbygdens utmaningar står i centrum i Erneheds text men finns även närvarande hos Rutgersson, Dahlstedt och Söderman. Migration och integration är också centrala sakfrågor, enligt flera författare såsom Dahlstedt, Ardin och Rutgersson, vilka pekar på hur flyktingar och andra invand-

rare i ökande grad utsätts för diskriminering och ifrågasättande. Psykisk ohälsa är ett annat centralt tema, något som står i centrum för Lundkvists text om hemmasittare, men som också förekommer i Öhmans och Olssons texter. I dessa två texter diskuteras även engagemang i miljöfrågor, om än något nedtonat. Öhman nämner till och med en viss förvåning över att miljöfrågorna inte väckte större engagemang bland folkhögskoledeltagarna i det projekt som hon arbetade med, vilka istället ville fokusera på psykisk ohälsa och planering av privatekonomi.

Även om författarna vittnar om att det finns ett stort engagemang i dessa olika sakfrågor pekar de också på utmaningar för föreningar och rörelser att kanalisera detta engagemang på ett konstruktivt sätt. Ett tema som framkommer i flera texter är just förändrade uttryck för engagemang där färre vill

*Ett tema som
framkommer i
flera texter är just
förändrade uttryck
för engagemang där
färre vill engagera
sig i traditionella
föreningar och
istället söker sig till
friare former.*

engagera sig i traditionella föreningar och istället söker sig till friare former. Arriaza Hult och Nordvall pekar till exempel på hur politiska partier kämpar med att hålla medlemsantalet uppe, något som enligt Ernehed också gäller för hembygdsföreningar. Rutgersson menar att fler vill göra sporadiska eller situationsbundna punktingsatser och Olsson ser en ökning av engagemang i sociala rörelser utan tröga byråkratiska strukturer. Söderman pekar dock på riskerna med dessa flexibla och nätverksliknande organiseringsformer och den brist på eftertanke som snabb mobilisering kan medföra. Särskilt vänder

han sig mot så kallad "clicktivism" och andra former av digitalt engagemang vilka kan ge snabba resultat men sakna långsiktighet.

Flera av författarna pekar också på hot från politiska krafter som inte delar synen på behovet av mobilisering i frågor om rättigheter, mångfald och hållbarhet, utan istället vill prioritera värden som stabilitet, samhällelig enhet, lag och ordning. Såväl Ernehed som Dahlstedt och Ardin menar att de senaste årens kritik mot och avfinansiering av folkbildning och civilsamhälle kan förstås som en del av denna politiska förskjutning. Dahlstedt spårar utvecklingen till de gångna decenniernas ekonomiska politik, växande klyf-

tor mellan rika och fattiga och en politisk retorik där skulden istället läggs på invandrare vilka anses tära på samhällskroppen. Som exempel pekar han på hur etniska föreningar förlorar sina ekonomiska anslag då de ses som ett hinder för integration. I samma anda visar Ardin på hur organisationer som företräder muslimer stämplas som extremister och därmed som ett hot mot demokratin. Hon visar hur demokratin gradvis har glidit från att förstås som ett samtal där många röster behöver inkluderas, till att bli ett självförsvarande system, där den exekutiva makten inte bara säger sig skydda demokratin utan påstår sig vara den. Även landsbygdens föreningsliv har, enligt Ernehed, börjat bli ifrågasatt och stämplat av statsmakten som aktivister med särintressen.

Folkbildningens svar

I tider av angelägna sakfrågor, sviktande engagemang och politiskt ifrågasättande har folkbildningen mycket att leva upp till. Utifrån de analyserade texterna finns här fler olika svar på dessa utmaningar, såväl sådana som betonar den traditionella särarten som nya utvecklingsmöjligheter. Först behöver vi dock säga något om vilka folkbildningsaktörer som står i fokus i de olika texterna. Två texter – Lundkvist och Öhman – fokuserar explicit på folkhögskolan och dess lärare medan Olssons text fokuserar på verksamhetsutvecklare på studieförbund. Rutgersson, Ardin och Dahlstedt knyter an till både folkhögskolor och studieförbund, men på ett mer övergripande plan. Arriaza Hult och Nordvall fokuserar på cirkelledare – alltså med en koppling till studieförbund, men knutna till politiska partier. Söderman diskuterar folkbildningens idé och institutionaliserade praktik men utan att gå in på specifika organisationer. I Erneheds text får folkbildningen en vidare innebörd bortom studieförbund och folkhögskolor och förknippas istället med gräsrotsmobilisering inom rörelser såsom hembygdsrörelsen.

Inom dessa olika sammanhang visar texterna på hur folkbildningen kan mobilisera resurser och skapa engagemang genom att ta fasta på och värna sina särdrag. Ett sådant särdrag som framträder extra tydligt i flera av texterna är folkbildningsmetodens fokus på gemenskap. Ett exempel är Södermans idé om långsam mobilisering, där ett långsiktigt engagemang växer fram genom samtal och relationsbyggande, något som han ställer mot det

snabba, men flyktiga engagemang som han ser i digitala kampanjer där plats för samtal och relationer inte alltid finns. Arriaza Hult och Nordvall visar också på hur de politiska partiernas introduktion av nya medlemmar i hög grad bygger på att odla relationer och nätverk, vilka blir användbara både för den enskilde medlemmen och för partiet. Även i Dahlstedts text blir gemenskapen central, där folkbildningen beskrivs som en plats att kalla hem. Han betonar dock att folkbildningens gemenskap inte bör betraktas som något fixt och färdigt, utan istället något ständigt föränderligt och inkluderande.

Ett annat särdrag som lyfts fram i flera av texterna är folkbildningens förmåga att skapa delaktighet, alltså att stärka människors egenmakt och ge dem verktyg att forma sin livssituation och påverka samhällsutvecklingen. Öhman beskriver ett projekt där folkhögskoledeltagare fick utrymme att själva ta initiativ och utveckla metoder för att bidra till positiv samhällsförändring i sina hjärtefrågor. Lärarna behövde, menar hon, här våga släppa kontrollen, låta deltagarna ta eget ansvar och styra processen. Ett annat exempel på delaktighet finns i Ardins resonemang om att skapa platser där marginaliserade röster får tala och utbyta erfarenheter, även sådana röster som uppfattas hota statens definition av demokrati. Det är, enligt Ardin, genom att skapa sådana "motdemokratier" som folkbildningen kan inkludera fler i det demokratiska samtalet, liksom samhället i stort.

Gemenskap och delaktighet finns förstås närvarande i all folkbildning, men de kan tänkas vara extra viktiga när det primära målet är mobilisering

*Gemenskap och
delaktighet finns
förstås närvarande i
all folkbildning, men
de kan tänkas vara
extra viktiga när det
primära målet är
mobilisering snarare
än inläring av
ämneskunskaper.*

snarare än inläring av ämneskunskaper. Samtidigt visar det sig att de inte är helt lätta att kombinera, särskilt inte om man vill mobilisera grupper som inte frivilligt söker sig till sociala sammanhang, såsom hemmasittare i Lundkvists text. Han menar dock att folkbildningen inte ska väja för denna utmaning just eftersom det ofta är de grupper som är mest svårmobiliserade som behöver mobiliseringen mest. Det handlar om att bevara folkbildningsmetodens kärna men anpassa den till nya grupper och situationer.

När det gäller vad folkbildningen kan göra

annorlunda för att bättre kunna bidra till mobilisering och engagemang finns också flera förslag i texterna. Ofta handlar dessa om förändringar i organisationsformer snarare än av pedagogiska metoder. Rutgersson menar till exempel att folkbildningens organisationer behöver ha en bredare representation av de grupper som man vill nå ut till i styrelser och chefspositioner. Det kan till exempel handla om människor med invandrarbakgrund eller personer som inte är knutna till studieförbundens stiftarorganisationer. Han menar också att studieförbunden, istället för att försöka få nya deltagare till sina traditionella verksamheter, behöver uppmärksamma och stödja det engagemang som finns runtomkring dem. Olsson är inne på samma spår och argumenterar för att studieförbunden kan bidra bäst till mobilisering genom att använda sina resurser och sin infrastruktur för att stödja nya sociala rörelser. Ernehed, som ser sociala rörelser som folkbildning, pekar på vikten av att sluta älta att ingen vill engagera sig och börja kommunicera bortom sin egen spegelbild. Föreningar och rörelser, menar hon, behöver hitta rötterna till sitt engagemang och hur dessa rötter kan kopplas an till samtiden.

Källor och argument

Fyra av texterna är skrivna av folkbildningsforskare medan fem är skrivna av personer som är praktiskt verksamma inom folkbildningen. Detta avspeglar också, till viss del, skillnader i de källor och argumentationsstilar som används i texterna. Forskarna tenderar, av förklarliga skäl, i högre grad att ta utgångspunkt i vetenskaplig kunskap. Det tydligaste exemplet är Arriaza Hult och Nordvalls text om mobilisering i politiska partier som bygger helt på en intervjustudie som de själva har gjort och följer formen av en vetenskaplig artikel. Ardins text hänvisar till tre egna studier – en enkätundersökning, en dokumentanalys och en fallstudie – vilka tillsammans utgör hennes huvudkällor. Också Söderman och Dahlstedt stödjer sig på studier som de själva gjort, även om dessa källor inte på samma sätt står i centrum för texterna. Praktikerna däremot utgår i högre grad från erfarenheter från sitt eget arbete på studieförbund och folkhögskolor, alltså praktisk, erfarenhetsbaserad kunskap. Öhman och Ernehed grundar sina slutsatser i arbetet med varsitt projekt. Lundkvist tar avstamp i sitt arbete med att starta en ny folkhögskola och nå en ny målgrupp. Olsson och Rutgersson tar upp flera

olika exempel från egna erfarenheter, men varvar dessa med andra exempel och mer teoretiska resonemang.

De flesta av texterna – såväl praktikernas som forskarnas – anknyter också till olika teoretiska begrepp och rön från tidigare forskning. Flera texter stödjer sina tolkningar i diverse kritiska samhällsteorier. Ardin tar utgångspunkt i poststrukturalistiska och radikaldemokratiska tänkare såsom Jacques Rancière och Wendy Brown i sin analys av hotet mot demokratin. Söderman knyter sin analys om snabb och långsam mobilisering till Hartmut Rosas kritiska analys av samhällets accelererande tempo och behovet av resonans. Dahlstedt citerar Herbert Marcuse för att belysa hur fantasin kan koppla samman minnen från det förflutna med orealiserade framtida möjligheter och fungera som en viktig kraft för att mobilisera hopp och visioner för samhällsförändring. Ernehed anknyter till nobelpristagaren Elinor Ostroms teorier för att visa att människor genom civilsamhällets organisering kan förvalta gemensamma resurser. Lundkvists titel ”De frånvarandes pedagogik” för tankarna till Paulo Freires bok ”De förtrycktas pedagogik.

Arriaza Hult och Nordvall med sitt fokus på cirkelledare knyter an till didaktik-begreppet och tidigare folkbildningsforskning om de dilemman som cirkelledare möter när de ska designa lärandesituationer. I samma anda tar Söderman utgångspunkt i idén om mobiliseringsdidaktiska strategier när han utforskar relationen mellan snabbhet och långsamhet i sociala rörelser. Forskning om sociala rörelser är också ett återkommande tema som förutom hos Söderman också återfinns hos Olsson, Rutgersson och Dahlstedt.

I samband med flera av dessa referenser till rörelseforskningen görs också historiska kopplingar till de svenska folkrörelserna och deras institutionalisering under 1900-talet. Dessa historiska paralleller används av författarna för att förankra och kontextualisera sina analyser. Ett relaterat exempel återfinns hos Ernehed som kopplar ihop dagens konflikt mellan stad och land med 1800-talets urbanisering och den betydelse som den tidens landsbygdsrörelse hade i den lokala demokratins utveckling. Ardin gör historiska paralleller till folkbildningens förmåga att inkludera nya grupper i det demokratiska samtalet, men också till statsmaktens motstånd mot detta. För att nämna en mer samtida historisk parallell använder både Dahlstedt och Rutgersson flyktingsituationen 2015 för att påvisa folkbildningens förmåga att snabbt mobilisera resurser.

Slutsatser

Utifrån kapitlets tre frågor – om vilka utmaningar och sakfrågor som lyfts, hur folkbildningens aktörer svarar, och vilka källor och argument som författarna lutar sig mot – växer en sammansatt bild fram av folkbildningens roll i att mobilisera resurser och skapa engagemang i vår tid.

För det första visar texterna att utmaningarna inte bara rör enskilda sakfrågor, utan också mer grundläggande frågor om demokratins framtid, social sammanhållning och allas rätt att komma till tals. Samhällsproblem såsom ökad ojämlikhet, psykisk ohälsa, diskriminering, geografisk marginalisering och ett urholkat samhällskontrakt skapar ett brådskande behov av mobilisering. Dessa förhållanden utgör den fond mot vilken engagemang behöver förstås – inte som en resurs som kan tas för given, utan som något som kräver näring, erkännande och organisering.

För det andra visar texterna att folkbildningen erbjuder olika svar på dessa utmaningar. Svaren rör både vem som mobiliseras, vem som mobiliserar och hur mobilisering går till, vilket belyser olika maktaspekter och tolkningsföreträden. Några av texterna belyser vikten av att skapa utrymme för röster som ofta osynliggörs, och pekar på hur folkbildningen kan utmana maktordningar och bidra till en mer inkluderande offentlighet – vilket också gör den till en måltavla. Andra riktar i stället fokus mot det praktiska arbetet; hur gemenskap, relationer och ansvarstagande byggs upp i vardagen genom pedagogik, samtal och organisering. Det finns också skillnader i hur mobiliseringens tempo uppfattas. Där vissa betonar behovet av långsamhet, eftertanke och relationsskapande, lyfter andra fram vikten av att kunna agera snabbt, flexibelt och i nya former. Tillsammans visar texterna att folkbildningens mobiliseringskraft inte ligger i en enhetlig metod, utan i dess mångfald och rörelse mellan det etablerade och det nyskapande.

För det tredje framträder en betydelsefull variation i vilka källor och argument som används – men också ett gemensamt drag: att insikterna är djupt förankrade i både teori

*Tillsammans
visar texterna att
folkbildningens
mobiliseringskraft
inte ligger i en
enhetlig metod, utan
i dess mångfald och
rörelse mellan det
etablerade och det
nyskapande.*

och praktik. Vissa texter utgår från konkret erfarenhet av folkbildningsarbete och bygger resonemangen kring praktiska dilemman och vardagliga iakttagelser. Andra stödjer sig på empiriska studier med olika metoder liksom historiska paralleller. Flera texter knyter an till svensk och internationell forskning samt till samhällsteoretiska perspektiv som rör makt, demokrati och tid. Det visar sig därmed att folkbildningens mobiliseringskraft vilar på en levande och mångfasetterad kunskapstradition. Begrepp och teorier används inte som abstrakta dekorationer, utan som redskap för att förstå, utmana och utveckla den egna praktiken. Teori och praktik samspelar i texterna – inte i motsats till varandra, utan som ömsesidigt förstärkande.

I denna mångstämmiga helhet framträder folkbildningen som både trygg plats och transformativ kraft. Den första rollen betonar behovet av gemenskap och mening i en tid av rotlöshet och oro, medan den andra lyfter fram folkbildningens potential att skapa förändring genom dialog, kritik och organisering. Tillsammans visar de att mobilisering i folkbildningens anda handlar om att bära både kontinuitet och förändring, snabb handlingskraft och långsam eftertanke. Slutsatsen är därmed inte ett färdigt svar, utan istället en brokig mångfald av idéer, visioner, erfarenheter, handlingar och metoder. Det är i mellanrummet mellan dessa som folkbildningens mobiliseringskraft får sin särskilda betydelse; som en plats där människor ges möjlighet att inte bara lära och mötas, utan också forma framtiden tillsammans.

Folkbildningen har genom historien fungerat som drivkraft i folkliga rörelser. På så vis har den skapat utrymme för människor och grupper att växa och utvecklas.

I denna rapport diskuteras hur engagemang och mobilisering av krafter och resurser kan ta sig uttryck i dagens folkbildande verksamheter. I nio texter reflekterar forskare och praktiker utifrån sina erfarenheter från studieförbund, folkhögskola eller civilsamhälle. I en tionde avslutande text görs en sammanfattande analys.

Föreningen för folkbildningsforskning – som ger ut rapporten – vill bidra till fortbildning och utveckling inom folkbildningen. I ett vidare perspektiv handlar det också om att stärka folkbildningens utforskande och vetenskapliga grund. Förhoppningen är att texterna i rapporten ska bidra till ökad förståelse och insikt i folkbildningens möjligheter till engagemang och mobilisering i dagens samhälle.

Föreningen för folkbildningsforskning vill främja och stimulera forskning om folkbildningens historia och nutida och framtida roller. Vi verkar för att skapa mötesplatser mellan forskare och folkbildare genom att arrangera seminarier och konferenser och ge ut böcker och skrifter kring aktuella ämnen. Vi arbetar för att initiera, stimulera och sprida forskning och andra studier om folkbildning i teori och praktik.

Verksamheten bygger i huvudsak på ideella insatser och riktar sig till enskilda medlemmar, folkhögskolor, föreningar samt institutioner och organisationer inom det fria och frivilliga folkbildningsarbetet.

www.folkbildningsforskning.se

